

דפוסי הגירה לשכונות משוקמות

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל
מוסד שמואל נאמן
למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל

מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה

השפעת הפרויקט לשיקום שכונות המצוקה בישראל

על צמצום פערים חברתיים-כלכליים

ועל הגירה מן השכונות ואליהן

מירה ברון, הפקולטה להנדסת תעשייה וניהול
אורי בן-ציון, הפקולטה להנדסת תעשייה וניהול
נעמי כרמון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים
חנה גביש, מוסד שמואל נאמן

1988

המחקר נתמך ע"י צענף מן האגודה הישראלית לקרנות מחקר וחינוך
פרויקט 86-1-026

ה ק ד מ ה

בחינת השפעת הפרויקט לשיקום שכונות המצוקה בישראל היא משימה חשובה, אך מורכבת ביותר, בשל הקושי למדוד בצורה ישירה את האפקט של הפרויקט. עבודה זו בודקת את ההשפעה כפי שהיא מתבטאת במשתנים חברתיים-כלכליים, אוביקטיביים, שנמדדו במפקדי האוכלוסין והדיוור 1972, 1983.

הניתוח המוגש בעבודה זו, בשלב א', הינו ניתוח אגרסיבי בלבד. בשלב ב' כוונת החוקרים להמשיך את המחקר תוך שימוש בנתוני השכונות הבודדות.

הבעת תודה

ברצוננו להודות למוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה בטכניון ולמנהלו, פרופ' זאב תדמור, על מתן קורת גג אקדמית ותמיכה כספית למחקר.

הננו מודים לאגודה הישראלית לקרנות מחקר וחינוך על תמיכתה הנדיבה בביצוע המחקר. תודה לקרן ליידי זיוויס ולקרן מנדס פרנס על מלגות, שאפשרו לד"ר מירה ברון להקדיש את זמנה למחקר זה.

על העזרה והיעוץ בעבודי המחשב אנו מודים לפרופ' איילה כהן ולפרופ' פול פייגין מהמעבדה לסטטיסטיקה בפקולטה להנדסת תעשייה וניהול שבטכניון. תודה לנתן ממיאס שביצע חלק נכבד מעיבודי הנתונים. תודה מיוחדת לאירית חסיד ממרכז המחשבים בטכניון על עזרתה המסורה.

לאילנה יעקובי והקטור חיימוביץ, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תודה על סיוע בקבלת נתוני מפקדי האוכלוסין והדיר, בהתאם לדרישות המחקר.

לרות ריבקין, עוזר למינהל במוסד שמואל נאמן, על סיוע לאורך הדרך ועל הדפסה מסורה של הטיטות הרבות של העבודה.

תוכן העניינים

1	<u>פרק 1 - מבוא</u>
1	1.1 פרויקט שיקום השכונות בישראל - תאור כללי
1	1.1.1 רקע הסטורי
3	1.1.2 עקרונות הפעולה של פרויקט השיקום
5	1.1.3 מטרתיו של פרויקט השיקום
6	1.1.4 היקפו של פרויקט השיקום
9	1.2 הערכת פרויקט השיקום - סקירת מחקרים קודמים
10	1.3 המחקר הנוכחי
12	1.4 השערות המחקר
13	<u>פרק 2 - שיטת המחקר</u>
13	2.1 אוכלוסיות המחקר
13	2.1.1 אוכלוסיות המחקר - ניסוי, ביקורת וישובי מצוקה
14	2.1.2 קבוצת הניסוי
14	2.1.3 קבוצת הביקורת
18	2.1.4 ישובי המצוקה
20	2.2 מקורות הנתונים
20	2.2.1 נתונים עבור תושבים בקבוצת הניסוי ובישובי המצוקה
21	2.2.2 נתונים עבור תושבים בקבוצת הביקורת
21	2.2.3 מיון אוכלוסיות המחקר על פי כתובת המגורים בשנת 1978
22	2.2.4 נתונים עבור כלל האוכלוסיה היהודית בישראל
22	2.3 משתנים נבחרים להערכת מצבן היחסי של השכונות
24	2.3.1 מדד השויון עבור משתנים חברתיים-כלכליים
27	2.3.2 שינוי יחסי במדד השויון בין השנים 1972-1983
28	2.3.3 מדד רווחה מצרפי

פרק 3 - בחינת השפעתו של פרויקט השיקום: ממצאים עבור קבוצות הניסוי

30	<u>והביקורת</u>
30	3.1 שינויים בגודל האוכלוסייה 1972-1983
33	3.2 השפעת פרויקט השיקום על הפער חברתי-כלכלי בין תושבי שכונותיו לבין כלל האוכלוסייה היהודית בישראל
33	3.2.1 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של קבוצות המחקר והאוכלוסייה היהודית ב-1972
35	3.2.2 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של קבוצות המחקר והאוכלוסייה היהודית ב-1983
36	3.2.3 בדיקת השערה: פרויקט השיקום הקטין את הפער החברתי-כלכלי בין תושביו לאוכלוסייה היהודית בישראל
39	3.2.4 סיכום
41	3.3 השפעת פרויקט השיקום על שינויים בדפוסי הגירה בקבוצות הניסוי והביקורת
41	3.3.1 שיעורי ההגירה 1978-1983
42	3.3.2 בדיקת השערה: פרויקט השיקום הגדיל את כוח המשיכה של שכונותיו
45	3.3.3 סיכום

פרק 4 - ממצאים עבור ישובי המצוקה

46	4.1 שינויים בגודל האוכלוסייה 1972-1983
47	4.2 שינויים בפער החברתי-כלכלי בין תושבי ישובי המצוקה לבין כלל האוכלוסייה היהודית בישראל
47	4.2.1 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של ישובי המצוקה ב-1972
49	4.2.2 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של ישובי המצוקה ב-1983
50	4.2.3 שינויים בפער בפרופיל החברתי-כלכלי 1972-1983
51	4.2.4 סיכום
52	4.3 דפוסי הגירה בישובי המצוקה
52	4.3.1 שיעורי ההגירה 1978-1983
53	4.3.2 השוואת המאפיינים של ותיקים ומהגרים (נכנסים ועוזבים) בישובי המצוקה
55	4.3.3 סיכום

פרק 5 - סיכום ומסקנות

56

61	נספח א' יחידת המחקר - אזור סטטיסטי
	נספח ב' תושבים בקבוצת הניסוי לפי שטח ישוב, שכונה ואזור סטטיסטי
62	1983, 1972
	נספח ג' תושבים בקבוצת הביקורת לפי שטח ישוב, שכונה ואזור סטטיסטי
65	1983, 1972
68	נספח ד' מערי פיתוח לישובי מצוקה
	נספח ה' תושבים בישובי המצוקה לפי שטח ישוב, שכונה ואזור סטטיסטי
71	1983, 1972
72	נספח ו' אומדן אוכלוסית קבוצת הניסוי ב-1972
78	נספח ז' הגורמים להגירה - סקר טפרות
83	רשימת ספרות

רשימת טבלאות

- 1.1.4.1 סה"כ תקציבים והוצאות לפרויקט השיקום (מליוני דולרים)
- 2.1.3.1 התפלגות איזורים סטטיסטיים בקבוצת הניסוי והביקורת לפי ציון אגוזי (E) וגודל הישוב (תושבים באלפים, P)
- 2.1.4.1 התפלגות איזורים סטטיסטיים בקבוצת ישובי המצוקה לפי ציון אגוזי (E) וגודל הישוב (תושבים באלפים, P)
- 3.1.1.1 תושבים ומשקי בית בקבוצות הניסוי והביקורת - 1972 (אומדן) ו-1983
- 3.1.1.2 תושבים בקבוצות הניסוי והביקורת 1972, 1978, 1983
- 3.2.1.1 התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים וערכי מדד השויון, בקבוצות הניסוי והביקורת ובאוכלוסייה היהודית בישראל - 1972, 1983.
- 3.3.1.1 תושבים ומשקי בית בקבוצת הניסוי והביקורת בהתאם לסטטוס ההגירה.
- 3.3.2.1 התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדדי השויון, בקבוצות הניסוי והביקורת לפי סטטוס ההגירה (ותיקים, נכנסים, עוזבים)
- 4.1.1 תושבים ומשקי בית בישובי המצוקה 1972 (אומדן), 1983
- 4.2.1.1 התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדדי השויון, בישובי המצוקה ובאוכלוסייה היהודית, 1972, 1983
- 4.3.1.1 תושבים ומשקי בית בישובי המצוקה בהתאם לסטטוס ההגירה.
- 4.3.2.1 התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדד השויון, בישובי המצוקה לפי סטטוס ההגירה, (ותיקים, נכנסים, עוזבים).
- 1.ו מרואינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) כאחוז מהמרואינים באזורים סטטיסטיים מלאים (F.S.A.) לפי ישוב ומס' אזור סטטיסטי (SA).
- 2.ו מרואינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR), כאשר האזורים הסטטיסטיים פוצלו, לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA)
- 3.ו מרואינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) כאחוז מהמרואינים באזורים סטטיסטיים מלאים (F.S.A.) כאשר האזורים פוצלו לפי ישוב ומס' אזור סטטיסטי (SA).
- 4.ו מרואינים (INT) ומשקי בית שרואינו (HH INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR), לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA), אומדן עבור 1972 המבוסס על אחוז בפרויקט (PROP in PR).

פרק 1: מבוא

1.1 פרויקט שיקום השכונות בישראל - תאור כללי¹

1.1.1 רקע היסטורי

מקודותיה ההיסטוריים של התכנית לשיקום והתחדשות שכונות המצוקה בישראל² נעוצים בפעילותה של "הרשות לבינוי ופינוי איזורי שיקום", שהוקמה ע"י שר השיכון יוסף אלמוגי ב-1965.³ מסיבות שונות, רשות זו פעלה בהיקף מצומצם ביותר במשך כעשר שנות קיומה. אך באמצע שנות השבעים, כשמאזן ההגירה לישראל התקרר לנקודת האפס והצורך בבניית שיכונים לעולים הצטמצם מאד, חזר משרד השיכון להתעניין בנושא השיקום העירוני.

ב-1976 החלה פעולת שיקום בשמונה שכונות. ב-1977 כבר הופיע "שיקום שכונות" כסעיף עצמאי בתקציב משרד השיכון והפעילות התנהלה באחת-עשרה שכונות: שיפוצי מבנים וחצרות, שיפוצים והרחבות בזירות, השלמת תשתית פיטית, וגח עבודה קהילתית, שתסייע בשימור תוצאות השיקום הפיסי. בנייה חדשה והלוואות לתושבים באותן שכונות מומנו ממסגרות התקציב הרגילות, ולא מסעיף השיקום.

התחלות אלה בנושא שיקום השכונות נעשו עוד תחת שלטונו של המערך. אולם המהפך הפוליטי בישראל במאי 1977 נתן לנושא תנופה רבתי. יש טוענים שהליכוד עלה לשלטון הודות לקולותיהם של בני ישראל השניה - תושבי עירוה הפיתוח ושכונות המצוקה, ומשום כך הוא ראה עצמו חייב לענות על ציפיותיהם ממנו. תכניות השיקום

¹ סעיף זה מבוסס על כרמון, (1985, עמ' 1-12).

² "התכנית לשיקום והתחדשות השכונות" הוא השם הרשמי של פרויקט השיקום, שעוצב כפשרה בין הכינוי הממשלתי "פרוייקט שיקום השכונות" לבין הכינוי הסוכנותי "התכנית להתחדשות השכונות". שמות אלה ישמשונו להלן לחילופין, כשהכינוי הרווח יהיה "פרוייקט השיקום" משום שהוא קצר יותר והולם יותר את השם האנגלי: Project Renewal.

³ על פעילותה ראה Ernest R. Alexander, "Neighborhood Renewal in Israel: History and Context", Working Paper No. 8 of the series: Slum Rehabilitation in Israel: The Administrative-Institutional Context. Haifa, The Samuel Neaman Institute, Technion, 1981.

שנרקמו במשרד השיכון נראו כאמצעי המתאים ביותר. מתוך המגרה הוצאו הסקרים שערכה בזמנו הרשות לבינוי ופינוי, ושר הבינוי והשיכון החדש גדעון פת נתן פומבי לתכנית שאפתנית לשיקום 160 אזורי מצוקה (שאותרו עוד בשנת 1974 על-ידי הרשות לבינוי ופינוי). נקבע שהטכום הדרוש לשיקומן יגיע לעשרה מיליארד ל"י (כמילארד דולר, עפ"י שער החליפין בעת הפרסום), ונאמר גם שראש הממשלה מנחם בגין כבר החל במגעים עם נציגי יהדות התפוצות, על-מנת לשתפם במפעל אדיר מימדים זה.

זמן קצר לאחר שפורסמה התכנית הגדולה הנ"ל של משרד הבינוי והשיכון, נכנס לתמונה גורם חדש. מפלגת ד"ש הצטרפה לממשלת הליכוד, ולעומד בראשה - יגאל ידין - ניתן מינוי של סגן ראש הממשלה, כשכוונתו היתה להתמקד בנושאי פנים. בראשית 1978 הקיט ידין את "הצוות למדיניות חברתית" בראשותו של פרופ' דניאל שמשוני, שבמהרה גיבש דעה באשר למרכזיותו של פרויקט שיקום השכונות וחשיבותו הסמלית הרבה במסגרת מדיניות הפנים של הממשלה. במיוחד גדל ערכו לאחר שהתברר, שנציגי קהילות ישראל בתפוצות מצאו בו אמצעי למנוע ירידת מתח הפעילות וההתרמה בקהילות, לאור השקט בגבולות ישראל והצמצום בעלייה. הרעיון שכל קהילה תאמץ שכונת מצוקה נקלט בהתלהבות מרובה ואיפשר יצירת בסיס כספי רחב לתכנית החדשה.

הוחלט שהפרוייקט ימומן ויבוצע במשותף על-ידי ממשלת ישראל ועל-ידי הסוכנות היהודית, כנציגת הקהילות שבתפוצות. הוקמה ועדת שרים, בה השתתפו שרי האוצר, הפנים, הבינוי והשיכון, החינוך והתרבות, הבריאות, העבודה והרווחה. באביב 1978 נקבע שיגאל ידין יעמוד בראש ועדת שרים זו, שתנהל את פרויקט השיקום, אך משמעותה המעשית של ההחלטה היתה מעטה, משום שלא נלוו אליה הגדרות ברורות של סמכויות וכפיפויות ולא משאבים כספיים עצמאיים. יחסי הממשלה-סוכנות שמשו טלע מחלוקת עיקרי, אך לא יחידים, בתקופה זו.

בדיעבד, אפשר לראות את שנת 1978, ובמידה רבה גם את שנת 1979, כשנים של גיבוש רעיוני ויצירת דפוסי עבודה ראשוניים. מספר השכונות שהוכללו בפרוייקט עלה תחילה ל-30 וכעבור כשנה ל-65. משרד השיכון פעל בתנופה מלאה באותן

שכונות, שבהן החל לעבוד כבר לפני שנים אחדות (נווה ישראל, נווה אליעזר, עמישב ועוד), וחדר בהדרגה לשכונות נוספות. משרד העבודה והרווחה (בפועל אנשי הרווחה בלבד, ללא שיתוף של אנשי העבודה) החל להתארגן לקראת השתתפותו בפרוייקט, ועובדיו הכינו תכניות ראשוניות. משרדי החינוך והבריאות עדיין לא היו מעורבים. הממשלה והסוכנות היהודית המשיכו להשקיע משאבי אנוש רבים במיקוח על סמכויות, מבלי שהצליחו ליישב את המחלוקות ולקבוע דרכי פעולה משותפות וברורות. אולם לקראת סוף 1979 התארגנו והתכנסו צוותי ההיגוי השכונתיים הראשונים, ומתוך "ערפל הקרב" אפשר היה להבחין בעקרונות המרכזיים, שעליהם ביקש "הצוות למדיניות חברתית" לבסס את תכנית השיקום החדשה.

1.1.2 עקרונות הפעולה של פרויקט השיקום

התכנית לשיקום והתחדשות מבוססת על שבעת העקרונות הבאים:¹

א. שילוב של שיקום פיסי וחברתי - טיפול בו-זמני בבעיות הפיסיות והחברתיות בשכונה באמצעות תאום פעולותיהן של כל הרשויות הממשלתיות והמקומיות הפועלות בתחומי השכונה בנושאי: תשתית פיסית ודיור, חינוך, סעד ורווחה, עבודה, בריאות, תרבות, דת וארגון קהילתי.
רציונל: שכונת מצוקה נוצרת עקב שילוב גורמים פיסיים וחברתיים; טיפול נפרד בגורמים לא הצליח בעבר, ומשום כך ראוי לנסות טיפול משולב.

ב. טיפול אינטנסיבי וזמני - ריכוז של תוספת משאבים באזורים מסויימים (במקום לפזרם על פני שכונות רבות) ובתקופה מסויימת קצרה למדי (דובר על "יציאה" כעבור חמש שנים).

רציונל: האינטנסיביות אמורה לאפשר חילוף השכונה ממצב המצוקה והבאתה למצב שממנו ואילך תוכל להתקדם - או לפחות לשמור על מקומה - ללא תמיכה ציבורית מיוחדת; הזמניות נועדה לשחרר משאבים לתמיכה בשכונות האחרות המחכות לטיפול.

¹ פרוט נוסף ביחס לעקרונות הפעולה והרציונל של כל אחד מהם ראה אצל: N. Carmon and M. Hill, "Project Renewal: An Israeli Experiment in Neighborhood Rehabilitation", Habitat International, Vol. 8, No. 2, 1984, pp.117-132.

ג. הקצאת משאבים על בסיס צורך שכונתי, כתוספת לתמיכה בנזקקים על פי קריטריוני זכאות אישית, או משפחתית. פרושו של דבר, שכל תושביהן של שכונות שהוגדרו כשכונות מצוקה יקבלו תמיכה ציבורית ניכרת, ולא רק "החלשים" שביניהם. זהו עיקרון בלתי שגרתי להקצאת שירותים חברתיים, מעין פשרה בין הקצאה אוניברסלית להקצאה סלקטיבית.

רציונל: עיקרון זה אומץ, למרות שהוא יוצר בעיה ערכית של הוגנות (equity) בתוך השכונה ובין שכונות. בעיה בתוך השכונות, מפני שהוחלט לטייע גם למשפחות "החזקות" שבשכונות, כדי לספק להן תמריצים להמשיך לגור בהן. ההצדקה לכך היא שעצירת התהליך של סלקציה שלילית של תושבים ("חזקים" יוצאים ו"חלשים" נכנסים) נחשבת כתנאי הכרחי לשיקום של שכונה. בעיה בין השכונות, מפני שהשיטה גורמת להזרמת סיוע ציבורי רב לחלק מן השכונות ומונעת אותו משכונות נזקקות אחרות. הנימוקים המצדיקים זאת מבוססים על אמונות (וממצאים חלקיים) בכך שריכוז משאבים הוא האמצעי לשיקום, בהתחשב באילוצי תקציב מוגבל, בכך שבשיקום שכונות טמונות תועלות רבות לתושבי האתרים המטופלים ולציבורים אחרים (השפעות חיצוניות), ובכך שפרוייקט השיקום עתיד להגיע בהדרגה לכל שכונות המצוקה בישראל.

ד. הימנעות מפינוי תושבים מבתייהם ומהריסת בתים ישנים. הוחלט לבחור בשכונות המשמשות רק, או כמעט רק למגורים. להוציא מקרים חריגים, הפעילות כוונה לשיקום האוכלוסייה הנוכחת בשכונות בבתי המגורים הקיימים בהן. רציונל: נסיון העבר בישראל, בארה"ב ובמקומות אחרים לימד, שברוב המקרים צירוף העלויות החברתיות והכלכליות של הריסה, פינוי ובנייה מחדש, עולה בהרבה על הטף הכולל של התועלות משרשרת פעילויות אלה.

ה. ביזור סמכויות ושיתוף התושבים בתכנון וביצוע שיקום שכונתם. חלק ניכר מהחלטות השיקום צריך להתקבל ברמת הישוב המקומי, בעיקר באמצעות צוותי היגוי שכונתיים, שבהם ניתנו לתושבי השכונה 50% מזכויות ההצבעה. רציונל: מאחורי הכוונה לשיתוף תושבי השכונה עומדים נימוקים אידיאולוגיים ופרגמטיים כאחת.¹ בתכנית השיקום וההתחדשות היא משמשת הן כמטרה בפני עצמה והן כאמצעי להשגתן של מטרות חברתיות אחרות (הקטנת תלות, השגת שיתוף פעולה ועוד).

¹ ראה ר. אלתרמן, י. לו-יון וא. צ'רצ'מן, מדריך לשיתוף הציבור בתכנון. חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור, 1981.

1. הימנעות מהקמת מנגנון מוסדי חדש. הוחלט לבצע את הפעילות המתוכננת באמצעות המנגנונים הקיימים במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות, ולא להקים מנגנון ביצוע חדש ומיוחד לפרוייקט השיקום.

רציונל: מצד אחד - חיסכון כספי מידי, מצד שני - אמצעי להבטחת המשך חלקי של הפעילות בעתיד, לאחר הוצאת הפרוייקט הזמני מן השכונה.

2. שיתוף פעולה במימון ובביצוע התכנית בין העם בישראל, באמצעות הרשויות הנבחרות והמבצעות שלו בדרג הממלכתי והמקומי, לבין קהילות ישראל שבתפוצות, באמצעות הסוכנות היהודית.

רציונל: הגדלת האמצעים הכספיים שיועמדו לרשות המפעל וחיזוק קשרים בתוך העם היהודי.

1.1.3 מטרותיו של פרוייקט השיקום

עקרונות הפעלתו של פרוייקט השיקום זכו לגיבוש רב יותר מאשר מטרות הפרוייקט. מכיוון שבניגוד למדינות אחרות שהפעילו פרוייקטים דומים, לא נוצרה חקיקה מיוחדת לצורך הפרוייקט, לא הורגש לחץ לניסוח מטרותיו העליונות. בדיעבד היה מי שטען, שבכוונה תחילה הושארו הדברים פתוחים, כדי שכל שותף לעשייה יוכל ליחס לעשייתו מטרות כמיטב הרהורי ליבו.

רשימת המטרות שלהלן נבנתה בעקבות קריאת מסמכים רבים, תשאל עשרות מפעילים של הפרוייקט, ברמה הארצית וברמה המקומית, ושיחות עם תושבים פעילים. זוהו שתי מטרות עיקריות, שבאחת מהן גלומות מספר מטרות משנה, כלהלן:

א. צמצום פערים חברתיים-כלכליים בחברה הישראלית:

- שיפור תנאי החיים הפיסיים והחברתיים בשכונות;
- קידום מוביליות חברתית של פרטים מתושבי השכונות;
- הגברת אחריות התושבים לגבי החיים בשכונתם;

ב. ייצוב השכונות ומניעת הידרדרותן בעתיד.

1.1.4 היקפו של פרויקט השיקום

הגורמים העוסקים בפרויקט שיקום השכונות נהגו להציגו כתכנית החברתית המרכזית של הממשלה בראשותו של הליכוד (1977-1984). מבחינת היקף האוכלוסייה המטופלת ומספר הרשויות הממלכתיות והמקומיות המעורבות בטיפול, זהו אכן פרויקט גדל מימדים.

בראשית ימיו ב-1976/77 (בתקופת ממשלת המערך) הקיף הפרויקט 10 שכונות; ב-1977/78 הגיע מספרן ל-29; ב-1979 צורפו 36 שכונות נוספות, וב-1980 עוד 5. בתחילתה של תקופת המחקר הקיף, אפוא, פרויקט השיקום 69 שכונות, שבהן התגוררו כ-460,000 נפש ב-130,000 משקי בית. באמצע 1982 נוספו לתכנית עוד 14 שכונות, ובהן כ-60,000 נפש. מכאן: שיעורה של האוכלוסייה בשכונות פרויקט השיקום הגיע ל-15% מאוכלוסיית ישראל (1983).¹

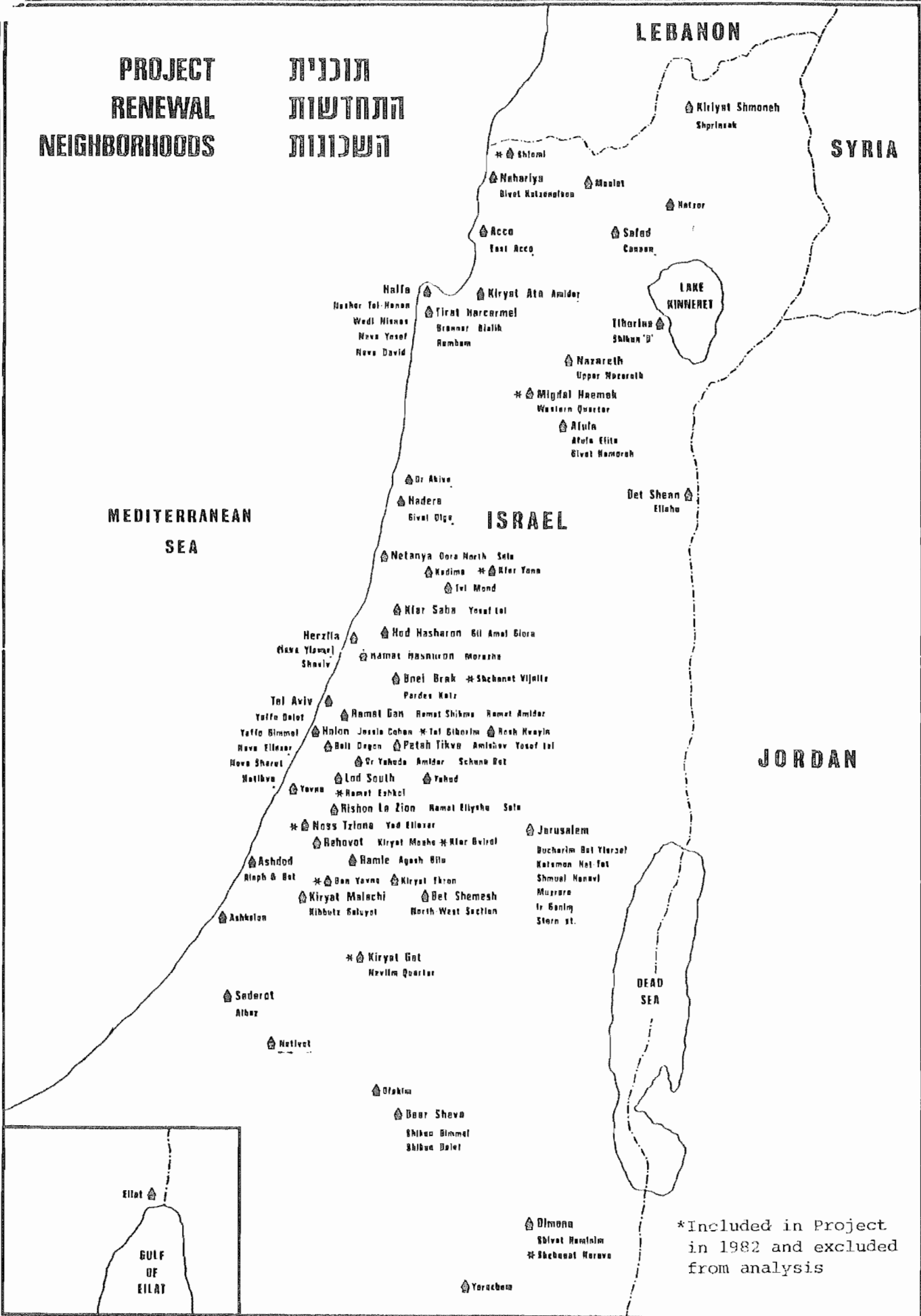
בתכנון ובביצוע פרויקט השיקום השתתפו ממשלת ישראל, רשויות מקומיות בישראל ורבות מהקהילות היהודיות שבתפוצות באמצעות הסוכנות היהודית. משרדי ממשלה רבים היו שותפים לתכנית: משרד הבינוי והשיכון, משרד החינוך והתרבות, משרד העבודה והרווחה, משרד הבריאות; בחלק מן הזמן השתתפו גם משרד הפנים, משרד הדתות ומשרד התעשייה והמסחר, ולכל אורכו היה משרד האוצר שותף פעיל. גופים במרכז וגופים איזוריים של כל אחד מן המשרדים הללו נטלו חלק בתכנון וביצוע הפרויקט. תפקיד מרכזי בגיוס כספים, אך גם בתכנון וביצוע, נטלה הסוכנות היהודית, כנציגתן של קהילות יהודיות בתפוצות, שיצרו יחסי תאומות (twinning) עם שכונות הפרויקט, והתחייבו לתרום ולקחת חלק פעיל בתהליך שיקומן. בנוסף לכך, כל הרשויות המקומיות שבגבולות שיפוטן ממוקמות השכונות המטופלות, עסקו בקטעי ביצוע ידועים. מכאן: היקפו של הפרויקט מבחינת המוסדות ופקידי הציבור המעורבים בו, היה גדול מזה של כל תכנית חברתית אחרת שהופעלה בתקופתו.

בחינה חשובה אחרת של היקף הפרויקט היא כמות המשאבים הכספיים שהוקצו לו. ביקשנו להציג את סה"כ המשאבים שהועמדו לרשות התכנית, אלא שסיכומים מהימנים בנושא זה לא נמצאו בשום רשות ציבורית. הסיכום הקרוב ביותר למציאות נערך באגף התקציבים במשרד האוצר שגם חישב את המרת השקלים לדולרים. אך סיכום זה כולל נתונים בלתי מאוזנים: עבור משרדי הממשלה - תקציבים ועבור הסוכנות

¹ בפרויקט כלולה שכונה אחת שרוב תושביה ערבים (ואדי נסנאס בחיפה) ועוד כמה שכונות מעורבות (כמו בניית בלוד), אך ברוב המכריע של השכונות מתגוררים כמעט רק יהודים.

**PROJECT
RENEWAL
NEIGHBORHOODS**

**תוכנית
התחדשות
השכונות**

*Included in Project
in 1982 and excluded
from analysis

היהודית - הוצאות בפועל. נראה שאיש לא יכול היה לחשב את כלל ההוצאה בפועל של משרדי הממשלה, אך ידוע שהיא היתה נמוכה מן התקציב במידה ניכרת.

טבלה 1.1.4.1: סה"כ תקציבים והוצאות לפרויקט השיקום (מיליוני דולרים)

Table 1.4.1.1: Budget Allocation and Expenses in Project Renewal (millions of dollars)

1979/80	1980/1	1981/2	1982/3	1983/4	סה"כ	
34	56	67.9	50.6	42.0	250.5	ממשלה - תקציב
2.4	15.6	46.4	40.0	40.0	144.4	הסוכנות היהודית - הוצאה בפועל

מקור עיקרי: דו"ח מבקר המדינה מס' 34 1984 עמ' 116.

סביר, לדעתנו, לקבל את ההערכה שמשרד הבינוי והשיכון, שתקציבו היווה שני שלישים מן התקציב הממשלתי לפרויקט בתקופה הנדונה, הוציא כ-90% מתקציבו, בעוד שהמשרדים החברתיים של הממשלה לא הוציאו יותר מ-60% מתקציב הפרויקט שלהם. על בסיס הערכות אלה (השונות מן הנתונים הרשמיים) הוצאות הממשלה לפרויקט השיקום עד מרץ 1984 הגיעו ל-200 מליון דולר לעומת 145 מליון דולר של הסוכנות. מכאן: כ-350 מליון דולר הוצאו לצורך פרויקט שיקום השכונות בחמש שנות פעולתו הראשונות, ומתוכם כ-60% הוציאה הממשלה ו-40% תרמו הקהילות היהודיות שבתפוצות, באמצעות הסוכנות היהודית.

את התרומה התקציבית של פרויקט השיקום מבחינתם של הפרטים והמשפחות בתוך השכונות הנבחרות אפשר לחשב כלהלן: כ-350 מליון דולר הוצאו בפועל בחמש השנים הראשונות בעבור חצי מליון תושבים, ממוצע של 140 דולר לתושב, או כ-560 דולר למשפחה ממוצעת בכל שנה. רק מיעוטו של סכום זה הגיע באופן ישיר למשפחה בצורת הלוואת דיור, או מילגות חינוך, בעוד שרובו עבר למי שהגישו שירותים לתושבים: משפצי התשתית, המורים בבתי הספר, המדריכים במרכזים הקהילתיים וכו'.

1.2 הערכת פרויקט השיקום - סקירת מחקרים קודמים

מספרם של מחקרי ההערכה על פרויקט השיקום עולה על מספרם של מחקרי ההערכה בכל שאר התכניות החברתיות שבוצעו בישראל.

ועדת מעקב בינלאומית לוותה את הפרויקט החל ב-1981 ועד 1986 ויזמה מחקרים רבים. ניתן לחלק את המחקרים שבוצעו במסגרת ועדת המעקב ל-3 סוגים:

1. מחקרים מקיפים (Comprehensive studies) המבוססים על מחקר מעמיק בשכונות אחדות (Marx et al. 1985; אלתרמן, היל, כרמון, 1985).

2. טקרי עמדות (הרפז, חדז, פדידה, 1983; הוועדה הבינלאומית, 1985).

3. מחקרים המתמקדים באחד התחומים בהם היה הפרויקט מעורב, למשל: שיתוף התושבים בפעילות המשקמת (לירון, שפירו, 1984; Shelach 1984). דיור הקשר עם יהדות התפוצות (Lerman et al. 1985; Ginzberg et al. 1984), חינוך (Adler et al. 1983), עבודה קבוצתית עם נוער מנותק (Gottlieb, 1985) ואחרים.

בשנתיים-שלוש האחרונות בצעו הסוכנות היהודית ומחלקת השיקום במשרד הבינוי והשיכון מחקרי הערכה שכונתיים, שיועדו לקביעת דפוסי פעולה לשלב היציאה מן השכונות (מוצפי ושאבי 1986; כורזים 1986; הירש 1987; תור ואחרים 1988; באום ושפירא 1988).

מספר רב של מחקרים נעשו בידי חוקרים ממוסד שמואל נאמן שבטכניון, שהמרכזי ביניהם הוא המחקר על הערכה כוללת של פרויקט שיקום השכונות בישראל (אלתרמן, היל וכרמון 1985). מחקר זה רלבנטי במיוחד לעבודה הנוכחית בכך שדן, בין היתר, במאפיינים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים של תושבים הנכנסים לשכונות השיקום, ותושבים העוזבים אותן. בעוד שניתן היה לאתר את הנכנסים לשכונות ולאפיין את מצבם החברתי-כלכלי בדיוק רב, לא ניתן היה לאתר את העוזבים. החוקרים לא בדקו, אם כן, מאפיינים של תושבים עוזבים בפועל אלא של תושבים שהצהירו על כוונת עזיבה.

מחקר רלבנטי אחר שדן בנתוני מפקד האוכלוסין והדיור נערך ע"י חובב ובן-יצחק (1986). נערכה השוואת נתונים של מאפייני שכונות השיקום משני מפקדי האוכלוסין והדיור האחרונים (1972 ו-1983) במטרה לבחון האם הושגו שינויים דמוגרפיים ושינויים חברתיים-כלכליים.

1.3 המחקר הנוכחי

המחקר המוצג בזאת הוא מחקר הערכה של פרויקט שיקום השכונות. מחקרי הערכה מטרתם לבחון יחסי טובב מסובב, אולם בפועל קיימים קשיים בבחינה זו.

(א) התאמת קבוצת ביקורת

פרויקט השיקום פעל בשכונות רבות, שבהן כ-500 אלף תושבים. יחידות המחקר - השכונות - גדולות ומגוונות, ויש קושי להתאים להן קבוצת ביקורת, כדי להשוות בין ההתפתחות בקבוצת שכונות הפרויקט (קבוצת הניסוי) להתפתחות בקבוצת הביקורת, וע"י כך לזהות את השפעת הפרויקט. עד עתה לא נערכה השוואה כזו לגבי פרויקט השיקום. במחקר זה נעשית השוואה בין שכונות הפרויקט בערים הגדולות והבינוניות לבין שכונות ביקורת. קבוצת הביקורת הותאמה לפי גודל הישוב ומיקומו ולפי הרמה החברתית-כלכלית של התושבים. לא ניתן לבנות קבוצת ביקורת עבור הישובים שנכללו בשלמותם במסגרת פרויקט השיקום וכונו על ידינו ישובי מצוקה, משום שכמעט כל הישובים מסוג זה (מבחינת גודל הישוב ומבחינת המאפיינים של התושבים) נכללו בפרויקט.

(ב) מדידה "לפני-אחרי"

על מנת לבחון את השפעת פרויקט השיקום, יש לבדוק את מצב השכונות לפני תחילת הפרויקט ואחרי, אולם אין נתונים מפורטים לגבי מצב השכונות במועד סמוך לתחילת פרויקט השיקום (1978) ולא ניתן עדיין לדבר על "המצב לאחר הפרויקט", משום שהפרויקט נמשך. אולם אפשר להציע קירובים סבירים. הקירוב המוצע למדידת "לפני" הוא נתוני מפקד האוכלוסין והדיר 1972, ששמשו את המתכננים בעת בחירת השכונות להכללה בפרויקט השיקום. הקירוב המוצע למדידת "אחרי" הוא נתוני מפקד האוכלוסין והדיר, 1983. אמנם, מועד זה חל כארבע שנים בלבד לאחר תחילת הפעולה ברוב השכונות, אולם לטובתו ייאמר, כי בארבע השנים הנדונות התרכזו עיקר פעילות הפרויקט; בהן הוקמו ופעלו במרץ ועדות ההיגוי השכונתיות ובהן הוצא החלק הגדול של תקציב השיקום הממשלתי והטוכנותי; החל מ-1984 חלה הקטנה הדרגתית בתקציבי הפרויקט.

יתר על כן, חלק נכבד מהמדידה שביצענו מתיחס לנתוני מהגרים אל השכונות ומהן. סביר להניח שהחלטות הגירה בשנים 1978-1983¹ מתחשבות בתהליכי השיקום שהתחילו ועדיין לא הסתיימו, משום שהן מבוססות על צפיות לגבי עתיד השכונות.

¹ נתונים אלה קיימים במפקד האוכלוסין והדיר 1983.

כלכלנים נוטים להניח שצפיות היחידים מתאמות בממוצע, כלומר, אנו דנים בצפיות רציונליות בלתי מוטות (unbiased rational expectations) ואז התנהגות מהגרים מהווה אינדיקטור מתאים לבחינת שינויים צפויים.¹

בדקנו את השפעת הפרויקט בשני מימדים:

א. השואת מאפייניהם החברתיים-כלכליים של תושבים שהתגוררו בשכונות המחקר בשנים 1972 ו-1983 (לפני הפרויקט ובמשך הפרויקט), כאינדיקציה להשתנות לאורך זמן. הבדיקה נעשת ע"י בדיקת פערים יחסיים בין אוכלוסיות המחקר לכלל האוכלוסיה היהודית בישראל.

ב. בדיקת מאזן ההגירה ומאפייני המהגרים היוצאים והנכנסים (1978-1983), כאינדיקציה לשינויים בכוח המשיכה של השכונות כתוצאה מצפיות להשפעת פרויקט השיקום.

בעוד מחקרים קודמים שנעשו להערכת פרויקט השיקום ניתחו נתונים המבוססים על כוונות עזיבה, הרי במחקר זה אנו מתיחסים להגירה בפועל - תושבים שעזבו את השכונות ומתגוררים בכל שטח המדינה.

יש לציין שהנתונים שנאספו מבוססים על גבולות גיאוגרפיים מדויקים של אזורים ששוקמו, הן עבור נתוני 1972 והן עבור נתוני 1983. ההקפדה על גבולות השיקום מאפשרת אומדן מדויק של מספר הנהנים מהשיקום ואיפיון תכונותיהם החברתיות-כלכליות.

¹ נושא ההגירה הוא נושא חשוב בספרות בתחום הכלכלה האזורית. התיחסות קצרה לספרות מופיעה בנספח ז'. גם אלתרמן, היל, כרמון (1985) שעסקו בשכונות השיקום בישראל ראו במשתנה ההגירה משתנה משמעותי בטווח הארוך.

1.4 השערות המחקר

ניתוח הנתונים יתייחס בעיקרו לשתי השערות ביחס להשפעת פרויקט שיקום השכונות, שתיבחנה באמצעות השוואת קבוצת הניסוי (שכונות הפרויקט שבערים מטרופוליטניות ובינוניות) עם קבוצת הביקורת.¹

1. פרויקט השיקום גרם לצמצום הפער החברתי-כלכלי בין האוכלוסיה בשכונותיו לבין כלל האוכלוסיה היהודית בישראל. לפיכך,

1.1 הפער במאפיינים חברתיים-כלכליים בין קבוצת הניסוי לבין כלל האוכלוסיה היהודית בישראל הצטמצם בשנים 1972-1983 יותר משהצטמצם פער זה בין קבוצת הביקורת לבין האוכלוסיה היהודית.

2. פרויקט השיקום הגדיל את כוח המשיכה של השכונות שבטיפולו. לפיכך,

2.1 מאפייני התושבים החדשים שנכנסו לגור בשכונות בשנים 1978-1983:
- בשכונות הניסוי - היו גבוהים במידה בולטת ממאפייני התושבים הותיקים;
- בשכונות הביקורת - היו גבוהים במידה מעטה ממאפייני התושבים הותיקים;

2.2 מאפייני התושבים החדשים שנכנסו לגור בשכונות בשנים 1978-1983:
- בשכונות הניסוי - היו גבוהים יותר ממאפייני העוזבים;
- בשכונות הביקורת - היו נמוכים יותר ממאפייני העוזבים.

¹ מבחינת גישה סטטיסטית הנחנו השערת אפס של אי-שינוי או אי-הבדל, והבדיקה היא האם ניתן לדחות את השערת האפס לעומת השערת המחקר (מבחן השערה חד-צדדי).

פרק 2: שיטת המחקר

2.1 אוכלוסיות המחקר

2.1.1 אוכלוסיות המחקר - ניטוי, בקורת ויישובי מצוקה

כדי למדוד את השפעת פרויקט השיקום אנו משוים בין שכונות הפרויקט בקבוצת הניטוי לקבוצת ביקורת. 69 שכונות צורפו לפרויקט שיקום השכונות בשנים 1976-1981 (ועד בכלל). נוכחנו שיש להבחין בין שתי קבוצות שכונות הכלולות בפרויקט השיקום:

א. שכונות בערים מטרופוליטניות או בינוניות, בהן המצוקה מאפיינת רק חלק מהישוב, ורק חלק זה נכלל בפרויקט.

ב. שכונות בישובים בהם המצוקה החברתית-כלכלית מאפיינת את הישוב כולו או את רובו המכריע, ולכן הישוב על כל שכונותיו נכלל בפרויקט. ישובים אלה הוגדרו על ידינו כיישובי מצוקה.

התאמנו קבוצת בקורת לקבוצת השכונות המשוקמות בערים המטרופוליטניות והבינוניות, ואילו ליישובי המצוקה לא הותאמה בקורת משום שאין די ישובים דומים (גודל הישוב, פרופיל חברתי-כלכלי) היכולים לשמש כבקורת.

לפיכך נדון במחקר זה בשלוש קבוצות של שכונות:

1. קבוצת הניטוי - שכונות הפרויקט בערים מטרופוליטניות או בינוניות - ראה טעיף 2.1.2.

2. קבוצת הבקורת - שכונות שלא שוקמו בערים מטרופוליטניות או בינוניות - ראה טעיף 2.1.3.

3. יישובי מצוקה - שכונות הפרויקט בישובים ששוקמו במלואם - ראה טעיף 2.1.4.

אין נתונים סטטיסטיים על שכונות, משום שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) אינה אוספת ואינה מפרסמת נתונים על פי החלוקה לשכונות. היחידה הגיאוגרפית לגביה מפרסמת הלמ"ס מידע הינה ישוב או אזור סטטיסטי. לעתים השכונה נכללת בכמה אזורים סטטיסטיים, ולעתים היא מהווה חלק בלבד מאזור סטטיסטי. לפיכך, היחידה הגיאוגרפית לגביה קובצו הנתונים במחקר זה הינה אזור סטטיסטי ולא שכונה (ראה נספח א' - יחידת המחקר: אזור סטטיסטי).

2.1.2 קבוצת הנסוי

קבוצת הנסוי - שכונות הפרויקט בערים מטרופוליטניות ובינוניות. קבוצה זו כוללת 52 שכונות, שנכללו בהדרגה בפרויקט שיקום השכונות¹ בשנים 1976-1981 (ועד בכלל). (באותן שנים נכללו בפרויקט גם 17 עיירות פיתוח, שתוגדרנה להלן כיישובים במצוקה). 14 שכונות שצורפו לפרויקט ב-1982 אינן כלולות במחקר זה, כיוון שבעת מפקד האוכלוסין והדיוור 1983 היו נעולות השיקום אך בתחילתן, ולא צפויה היתה השפעת הפרויקט במועד זה.

52 השכונות היוו ב-1983 109 אזורים סטטיסטיים, בהם התגוררו 330,330 תושבים ב-98,270 משקי בית. בנספח ב' רשימה מפורטת של שכונות הפרויקט, מספר התושבים ומשקי הבית ב-1972 וב-1983.

2.1.3 קבוצת הבקורת

כדי למדוד את השפעת פרויקט השיקום אנו משוים בין קבוצת הניסוי וקבוצת הבקורת. היינו רוצים לאתר את קבוצת שכונות הבקורת על פי נתונים מ-1978, מועד תחילת הפרויקט, אולם אין נתונים בני-השוואה למועד זה. לכן קבוצת הבקורת נבחרה בעזרת נתונים ממפקד האוכלוסין והדיוור 1972.²

ב-1983 התגוררו בקבוצת הביקורת 342,045 תושבים, ב-96,735 משקי בית ב-122 אזורים סטטיסטיים. בנספח ג' רשימה מפורטת של השכונות בקבוצת הביקורת.

בבחירת קבוצת הביקורת חפשנו אזורים סטטיסטיים בעלי סטטוס חברתי-כלכלי נמוך שאינם בתהליך השיקום, בישובים שמרבית אוכלוסיתם יהודית. הכלל המנחה בהרכבת הקבוצה היה יצירת התפלגות חברתית-כלכלית שתהיה דומה להתפלגות באזורים הסטטיסטיים שבקבוצת הניסוי. בנוסף חפשנו התפלגות שתהיה דומה גם בגודל הערים, כדי שכל גודל ישוב יקבל ייצוג מתאים בקבוצת הביקורת.

¹ רשימת השכונות מבוטסת על מסמך "שכונות השיקום לפי אזורים סטטיסטיים וקלפיות", שהוכן על ידי צוות מדיניות חברתית בלשכת סגן ראש הממשלה ירושלים (19.5.1980) ונספח תיקונים ועדכונים (8.2.1981).

² יתכן שהשינויים בתקופה 1972-1978 יצרו פער בין הקבוצות בנקודת ההתחלה ב-1978 אולם לא ניתן לזהות פער זה.

לאיפיון המצב החברתי-כלכלי של כל אזור סטטיסטי בקבוצת הניסוי ובקבוצת הביקורת בתקופה שקדמה לפרויקט השיקום נבחר מדד אגוזי, המבוסס על נתוני מפקד האוכלוסין והדיוור 1972 (אגוזי 1978). המדד הועדף על פני מדדים זמינים אחרים המתבססים על אותם נתונים (ברמן 1979, כהן 1977, חובב 1978).

מדד אגוזי מבוסס על חמישה מרכיבים:

1. הכנסת שכירים - הכנסה ממוצעת לנפש במשק בית שבראשו שכיר.
2. השכלה - אחוז בני 45 ומעלה שאינם יודעים קרוא וכתוב.
3. מוצא - אחוז תושבים ממוצא אסיה או אפריקה.
4. צפיפות דיור - אחוז משקי בית בצפיפות 2.5 נפשות לחדר או יותר.
5. גודל משפחה - אחוז משקי בית בהם 6 נפשות או יותר.

מדד אגוזי משייך כל אזור סטטיסטי לאחד מעשרה עשירונים, עבור כל אחד מחמשת מרכיבי המדד הנ"ל. ממוצע העשירונים של כל אזור סטטיסטי מהווה את הציון החברתי-כלכלי של האזור: ציון אגוזי. במדד זה טווח הציונים מוגדר מ-1 (מצוקה חברתית-כלכלית) ועד 10 (רווחה חברתית-כלכלית).

בתוך ישובים יהודיים בגודל מתאים מצאנו 67 אזורים סטטיסטיים שקבלו ציון אגוזי נמוך מ-3.0 וכולם נכללו בקבוצת הביקורת. מתוך האזורים הסטטיסטיים שציונם בטוח 3.0-4.9 נדגמו 29 אזורים עבור קבוצת הביקורת, בהתאם לקריטריונים הבאים:

1. בכל ישוב שבו אזורים סטטיסטיים בקבוצת הניסוי בעלי ציון אגוזי בטוח 3.0-4.9, נלקחו לקבוצת הביקורת אזורים סטטיסטיים בטוח הציונים שלעיל, כך שתיווצר התאמה חברתית-כלכלית טובה ככל האפשר. אם ניתן, נבחרו אזורי ביקורת כמספר אזורי הניסוי. בישוב בו מספר אזורי הביקורת עלה על מספר אזורי הניסוי, בטוח ציונים זה, נלקח מדגם מתוך אזורי הביקורת. אם בישוב מסוים לא אותרו אזורים סטטיסטיים לא משוקמים, בטוח הציונים שלעיל, לא נלקחו אזורי ביקורת עבור אותו הישוב.

2. אזורי ביקורת בעלי ציון הגבוה אך במעט מ-3 נלקחו גם בישובים בהם נמצאו אזורי ניסוי בעלי ציון אגוזי בטוח 1.0-2.9 ולא אותרו אזורי ביקורת בטוח ציונים זה.

3. יש ישובים בהם קיימים אזורי ניסוי אך לא ניתן להתאים להם אזורי ביקורת מאותו ישוב, משום שאין שם אף לא אזור ביקורת אחד בעל ציון אגוזי נמוך מ-5.0, (למשל: רמת השרון, אילת).

יש ישובים בהם אין אזורי ניסוי אך יש אזורי ביקורת שקבלו ציון אגוזי נמוך מ-3.0 (למשל: נס-ציונה, קרית-גת).

בטבלה 2.1.3.1 מוצגת התפלגות קבוצות הניסוי יהביקורת לפי ציון אגוזי ולפי גודל העיר. ניתן לראות שמתוך 99 אזורים סטטיסטיים בקבוצת הניסוי נמצאו 93 עם ציון אגוזי נמוך מ-5.0. 58 מהם עם ציון נמוך מ-3.0. בקבוצת הביקורת ניתן להצביע על 67 אזורים סטטיסטיים עם ציון אגוזי נמוך מ-3.0 מכלל 96 האזורים שנבחרו.

טבלה 2.1.3.1: התפלגות אזורים סטטיסטיים בקבוצת הניסוי והביקורת לפי ציון אגוזי (E) וגודל הישוב (חושבים באלפים, P)

Table 2.1.3.1: Distribution of Statistical Areas by Egozi Index (E) and City Size (Population in Thousands, P)
in the Experiment Group and the Control Group

סה"כ		$p \geq 100$				$25 \leq p < 100$				$10 \leq p < 25$				$p < 10$				ציון אגוזי / גודל ישוב		
ביקורת		ניסוי		ביקורת		ניסוי		ביקורת		ניסוי		ביקורת		ניסוי		ביקורת			ניסוי	
%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.	%	א.ס.		%	א.ס.
70	67	59	58	63	29	54	19	73	19	70	28	79	19	48	10	0	0	33	1	$0 \leq E < 3$
30	29	35	35	37	17	34	12	27	7	30	12	21	5	48	10	0	0	33	1	$3 \leq E < 5$
0	0	6	6	0	0	11	4	0	0	0	0	0	0	5	1	0	0	33	1	$E \geq 5$
100	96	100	99	100	46	100	35	100	26	100	40	100	24	100	21	0	0	100	3	סה"כ

2.1.4 ישובי המצוקה

פרויקט שיקום שכונות כלל לא רק שכונות שהן חלק מישובים עירוניים, אלא גם מספר עיירות שלמות. לצורך מחקר זה הן הוגדרו כקבוצה נפרדת של "ישובי מצוקה", יישובים בהם המצוקה מאפיינת את הישוב כולו ולא רק שכונות בודדות בתוכו. הפרדנו את יישובי המצוקה מקבוצת הניסוי בשל שוני ניכר במאפיינים דמוגרפיים ומאפיינים חברתיים-כלכליים וכן בשל העדר ביקורת הולמת ליישובי המצוקה.

ברשימות "ערי הפיתוח" של משרדי הממשלה מצוי רק חלק מיישובי המצוקה כפי שהוגדרו על ידינו. ערי הפיתוח מאופיינות בתמיכה ממשלתית מנימוקים של פיזור אוכלוסייה, שיקולים בטחוניים, ובשנים האחרונות גם שיקולים מדיניים-איריאולוגיים. כתוצאה מכך, בין ערי הפיתוח ישוברים מצליחים בצד יישובים נחשלים (לדוגמה, ערד לעומת חצור הגלילית).

נוכחנו שמצוקה חברתית-כלכלית אינה מהווה מדד להכללת ישוב ברשימת ערי הפיתוח ואיננו יכולים להשתמש במונח זה וברשימות הקיימות. מסיבה זו הגדרנו רשימת יישובי מצוקה המתאימה לתכנים שבדענו לבדוק. זיון בהבדל בין ערי הפיתוח ליישובי המצוקה ראה בנספח ד'.

ב-1983 התגוררו בקבוצת היישובים במצוקה 127,955 תושבים, ב-32,560 משקי בית, ב-36 אזורים סטטיסטיים. בנספח ה' רשימה מפורטת של קבוצת יישובי המצוקה, מספר התושבים ומשקי הבית ב-1972 וב-1983.

לאיתור יישובי המצוקה השתמשנו במדד אגוזי (ראה סעיף 2.1.3) המשמש אותנו לאפיון המצב החברתי כלכלי של אזורים סטטיסטיים בתקופה שקדמה לפרויקט השיקום. בנוסף על הציון לאזור סטטיסטי, מחשב אגוזי (1978) ציון ליישוב וציון הטרוגניות ליישוב. ציון ההטרוגניות נמדד בעזרת חישוב סטית התקן של הציון החברתי-כלכלי של הישוב. כלומר, ככל שציון ההטרוגניות נמוך יותר, האזור הומוגני יותר.

הגדרנו יישובים במצוקה כיישובים בהם:

א. הישוב נכלל בפרויקט השיקום במלואו, לפחות בשיקום החברתי. (בחלק מן היישובים השיקום הוא חברתי בלבד בעוד שברוב השכונות השיקום הוא חברתי ופיסי כאחת).

ב. ציון אגוזי לישוב קטן מ-3 וציון ההטרוגניות לישוב נמוך, בד"כ קטן מ-1. (כאשר הישוב המשוקם מורכב מאזורים סטטיסטיים אחדים נלקח ציון אגוזי מצרפי לישוב. אולם, אם הישוב מהווה אזור סטטיסטי אחד נלקח ציון האזור.) ציון הטרוגניות נמוך מצביע על הומוגניות ברמת המצוקה בין חלקי הישוב השונים.

טבלה 2.1.4.1 מציגה את התפלגות הישובים לפי ציון אגוזי. ניתן לראות שמתוך 28 אזורים סטטיסטיים, ב-26 ציון אגוזי נמוך מ-3.0.

טבלה 2.1.4.1: התפלגות אזורים סטטיסטיים בקבוצת ישובי המצוקה לפי ציון אגוזי (E) וגודל הישוב (חושבים באלפים, P)

Table 2.1.4.1: Distribution in Statistical Areas by Egozi Index (E) and City Size (Population in Thousands, P), in the Distress Towns

סה"כ		$25 \leq p < 100$		$10 \leq p < 25$		ציון אגוזי / גודל ישוב
%	.א.ט.	%	.א.ט.	%	.א.ט.	
93	26	88	15	100	11	$0 \leq E < 3$
4	1	6	1	0	0	$3 \leq E < 5$
4	1	6	1	0	0	$E \geq 5$
100	28	100	17	100	11	סה"כ

2.2 מקורות הנתונים

נתוני המחקר התקבלו ברובם מן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בירושלים ומתיחסים למפקדי האוכלוסין והדיר שנתכרו בשנים 1972 ו-1983. במפקדי האוכלוסין והדיר נפקדים כל משקי הבית בישראל. דייריהם מתבקשים להשיב על מספר מצומצם של שאלות בנושאים דמוגרפיים בסיסיים עבור כל נפש במשק הבית, מין, תאריך לידה, זת, מצב משפחתי. בנוסף לכך נבחר מדגם מייצג של 20% ממשקי הבית בישראל אשר התבקשו למלא שאלון מורחב. נושאי השאלון המורחב, אשר הופנה לבני 15 ומעלה, כללו הגירה פנימית, ילודה, השכלה, עבודה, הכנסה, תנאי דיר וציוד ביתי. נתוני המחקר הנוכחי מבוססים על נתוני הפקידה המדגמית של כל משק בית חמישי במדינה.

מטך כל הנדגמים נוכו דיירי המוסדות: תושבי פנימות, בתי חולים לחולי נפש וחולים כרוניים, בתי אבות, בתי סוהר וכו'. לפיכך נכללים באוכלוסית המחקר רק דיירים בדירות מגורים.

2.2.1 נתונים עבור תושבים בקבוצת הנסוי ובישובי המצוקה

קובצי רשומות אינדיבידואליות מן הפקידה המדגמית בשנים 1972, 1983 של תושבים באזורים סטטיסטיים הכלולים במחקר, הוכנו ע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עבור משרד השיכון ונרכשו על ידינו.

קובץ הנתונים עבור 1972 ערוך לפי איזורים סטטיסטיים רשמיים, שלא חפפו את גבולות השיקום. הוא מכיל נתונים מאזורים סטטיסטיים שנכללו בפרויקט השיקום בשלמותם, וגם מאזורים שרק חלקים מהם שוקמו. אלה האחרונים נמצאים בקובץ הנתונים כאילו שוקמו במלואם. לפיכך, מכיל הקובץ גם נתונים מחלקי אזורים שלא שוקמו. באותם אזורים שחלק בהם שוקם וחלק לא, ולמרות זאת הם כלולים בשלמותם בטייפ הנתונים, לא ניתן לזהות את התושבים בחלק הלא משוקם.

בניגוד לכך קובץ הנתונים עבור 1983 ערוך בהתאם להכללה בפועל בפרויקט השיקום, כלומר, מתוך אזורים סטטיסטיים ששוקמו בחלקם, הוצאו הרשומות של מי שאינם גרים בתוך אזור השיקום.

כדי ליצור בסיס להשוואה בין נתוני שכונות הפרויקט ב-1983 לבין הנתונים ב-1972 נבדקו רק אזורים סטטיסטיים שנכללו בפרויקט השיקום במלואם: 74 בנתוני 1983, 66 בנתוני 1972. (ההבדל במספר האזורים נובע משינוי בגבולות האזורים בין המפקדים). לעומת זה, בניתוח ההגירה, המתייחס כולו לנתונים ממפקד 1983, נכללו כל 98 האזורים הסטטיסטיים שבקבוצת הניסוי.

2.2.2 נתונים עבור תושבים בקבוצת הביקורת

קובץ הנתונים עבור 1972 - השתמשנו בנתונים אגרגטיביים שפורסמו עבור אזורים סטטיסטיים במקורות הבאים: אגוזי (1978), ברמן (1979), מפקד האוכלוסין והדיר (1972) כרכים 4, 11, משום שמידע הכולל רשומות אינדיבידואליות לא עמד לרשותנו.

קובץ הנתונים עבור 1983 - קובץ נתונים של רשומות אינדיבידואליות מן הפקידה המזגמית הוכן על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לפי בקשתנו.

2.2.3 מיון אוכלוסיות המחקר על פי כתובת המגורים בשנת 1978

שאלה 2 בשאלון המורחב, מפקד האוכלוסין והדיר - 1983 התייחסה לכתובתו של המשיב חמש שנים טרם המפקד (1978). בעזרת מידע זה זוהו בקרב אוכלוסיות המחקר שלוש קבוצות תושבים:

א. ותיקים - תושבים שלא שינו כתובתם בין השנים 1978-1983 ומתגוררים באותה כתובת חמש שנים או יותר, או שינו את כתובת המגורים אך נשארו באותו אזור סטטיסטי.¹

ב. נכנסים - תושבים ששינו כתובתם בין השנים 1978-1983 ובמהלך תקופה זו עברו להתגורר באחד מאזורי המחקר וממשיכים להתגורר בו ב-1983 (אין לנו מידע באשר לתושבים שעברו להתגורר באחד מאזורי המחקר, אך עזבו לפני 1983).

ג. עוזבים - תושבים ששינו כתובתם בין השנים 1978-1983 ובמהלך תקופה זו עזבו את אזור מגוריהם הנכלל במחקר ועברו לאזור אחר.²

איתור הותיקים והנכנסים נעשה באמצעות עיבוד נתוני אוכלוסיות המחקר. איתור העוזבים בוצע על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. האיתור נתאפשר רק באותם מקרים בהם היה מידע מלא על הכתובת הקודמת (שם הישוב ומספר אזור סטטיסטי). מידע שכלל רק שם ישוב ללא ציון אזור סטטיסטי - הושמט.

¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (פרטומי מפקד האוכלוסין והדיר, פרסום מס. 16) מתייחסת לתושבים שגרו ב-1978 באותה כתובת שבה גרו בעת מפקד 1983 - "כלא מהגרים" אך הגדרת הותיקים היא שונה - רחבה יותר.

² תושב יכול להיות נכנס ועוזב מבחינתנו, אם עזב אזור סטטיסטי הכלול במחקר, ונכנס לאזור אחר, הכלול אף הוא במחקר.

2.2.4 נתונים עבור כלל האוכלוסיה היהודית בישראל

מידע שפורסם על כלל האוכלוסיה היהודית בישראל בפרסומי מפקד האוכלוסין והדיר 1972, 1983.

2.3 משתנים נבחרים להערכת מצבן היחסי של השכונות

לצורך הערכה והשוואה של מצבן החברתי-כלכלי של השכונות, אנו משתמשים במספר מאפיינים של האוכלוסיה המתגוררת בהן ובמספר מדדים, הבנויים מצירוף מאפיינים כאלה.

בחרנו במשתנים אשר עבורם נמצאו נתונים לפחות באחד מן המקורות עבור השנים 1972, 1983, כך שהתאפשרה השוואה בין אוכלוסיות המחקר לבין כלל האוכלוסיה היהודית בישראל בשנים 1972 ו-1983. הנתונים נאספו מן המקורות הבאים: טיפ נתוני מפקד האוכלוסין והדיר מן הלמ"ס, פרסומי מפקד האוכלוסין והדיר, אגוזי (1978), ברמן (1979).

נבחרו 11 משתנים, המחולקים ל-3 קטגוריות:

א. משתנים דמוגרפיים:

שיעור משקי בית בהם 6 נפשות ויותר;

שיעור תושבים בני 65 ויותר;

שיעור תושבים שמוצאם אסיה או אפריקה (על פי יבשת לידה לילידי חו"ל

ויבשת לידת האב לילידי ישראל);

ב. משתנים חברתיים-כלכליים:

שיעור בעלי 0 שנות לימוד (מקרב בני 15 ומעלה);

שיעור בעלי 13 שנות לימוד ומעלה (מקרב בני 15 ומעלה);

שיעור המועסקים בכוח עבודה אזרחי (מקרב בני 15 ומעלה);

שיעור בעלי משלח יד אקדמי, טכני או מינהלי (מקרב המועסקים בכח העבודה

האזרחי);

הכנסה חודשית ממוצעת ברוטו לנפש (במשק בית שראשו שכיר), בשקלים חדשים

במחירי יוני 1988;

¹ הנתונים במפקד 1972 הם בל"י ואילו במפקד 1983 הנתונים הינם בשקלים. לצורך השוואה, הנתונים חושבו במחירים קבועים של יוני 1988, ע"י חלוקתם באינדקס המחירים לצרכן (המקור: ירחון חשב, יוני 1988). ההכנסה הממוצעת ברוטו לנפש באוכלוסיה היהודית היתה לפי מפקד 1972 337 ל"י, שהם במחירי יוני 1988 400.2 ₪ (נתוני 1972 הוכפלו ב-1.187). ההכנסה לפי מפקד 1983 14,680 שקל, שהם במחירי יוני 1988 664.3 ₪ (נתוני 1983 הוכפלו ב-0.045).

ג. משתנים של תנאי דיור:

שיעור משקי הבית המתגוררים בדירות בנות 2 חדרים או פחות;
שיעור משקי הבית המתגוררים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר או יותר;
שיעור משקי הבית שבבעלותם זירה;

ניתן לבדוק את רמתם האבטולוטית של המשתנים שנבחרו ע"י ערכם השכיח או הממוצע, אולם עניננו הוא בערכם היחסי של משתנים אלה. ברצוננו לבחון באיזו מידה האוכלוסיה הנבדקת קרובה או רחוקה מממוצע האוכלוסיה היהודית בישראל. באיזו מידה קיים פער בין האוכלוסיות. לפיכך, השתמשנו בשלושה מדדים שונים:

(א) מדד השויון (סעיף 2.3.1) המודד את המצב היחסי של אוכלוסיות המחקר לעומת אוכלוסית בסיס.

(ב) שינוי במדד השויון (סעיף 2.3.2) המודד את השינויים במדד השויון בתקופה 1972-1983, מטרתו של מדד זה לבחון באם הפער בין קבוצות המחקר לאוכלוסיה היהודית התרחב או הצטמצם בתקופה זו.¹

(ג) מדד רווחה מצרפי (סעיף 2.3.3) המודד את הפער בין האוכלוסיה הנבדקת לאוכלוסיה היהודית ע"י ערך בודד, ומאפשר השוואות נוחות בין אוכלוסיות המחקר בנקודת זמן או לאורך זמן.

מכיון שמדובר במדגמים גדולים מאד מתוך האוכלוסיה (20% מאוכלוסית השכונות), כל הבדל בין אוכלוסיות או כל שינוי על פני זמן הוא מובהק סטטיסטית. השאלה העיקרית תהיה לכן טוביקטיבית, האם ההבדל בעל משמעות חברתית או כלכלית. לדוגמא, האם עליה באחוז בעלי השכלה של 13 שנות לימוד ומעלה מ-15.1% ל-15.2%, שינוי שהוא מובהק סטטיסטית, מהווה אינדיקציה של שיפור משמעותי ברמת ההשכלה והתשובה הטוביקטיבית כאן, לדעתנו, היא שלילית.

¹ הממצאים מתייחסים לתקופה 1972-1983 עבור השנויים שנמדדו בתקופה זו.

2.3.1 מדד השויון עבור משתנים חברתיים-כלכליים

השוואת-מצבן היחסי של אוכלוסיות המחקר נעשתה באמצעות מדד השויון (פרס, 1976). במחקר זה, מדד השויון לאוכלוסיה מבטא את היחס (%) בין ערכו של משתנה חברתי-כלכלי מסוים בקבוצת המחקר לבין ערכו של אותו משתנה בקבוצת הבסיס.

חישבנו את מדד השויון לכל משתנה (A) עבור כל אחת משלוש קבוצות המחקר - ניסוי, ביקורת, ישובי מצוקה¹ - בשנים 1972 ו-1983, כאשר קבוצת הבסיס היא כלל האוכלוסיה היהודית בישראל.

$$R_i^t = \frac{A_i^t}{\hat{A}^t} \times 100$$

R_i^t - מדד השויון בשנה t עבור קבוצת מחקר i בהשוואה לקבוצת הבסיס (כלל האוכלוסיה היהודית בישראל), עבור משתנה חברתי-כלכלי A.
t - שנה: 1972, 1983
i - קבוצת מחקר: ניסוי, ביקורת, ישובי המצוקה
 A_i^t - ערך שכיח (או ממוצע) של משתנה כלכלי-חברתי בקבוצה i
 \hat{A}^t - ערך שכיח (או ממוצע) של משתנה כלכלי-חברתי עבור קבוצת הבסיס (כלל האוכלוסיה היהודית בישראל).

מדד השויון למהגרים מבטא את היחס (%) בין ערכו (השכיח או הממוצע) של משתנה חברתי-כלכלי מסוים בקרב המהגרים (נכנסים או עוזבים) לבין ערכו (השכיח או הממוצע) של אותו משתנה בקרב קבוצת הבסיס (הותיקים או העוזבים), בכל אחת מקבוצות המחקר.

¹ במחקר זה החישובים מייצגים ערכים אגרגטיביים לכל קבוצת מחקר, ולא לאזורים בודדים.

$$R_{mni} = \frac{A_{mi}}{A_{ni}} \times 100$$

- R_{mni} - מדד שויון למהגרים (m) בהשוואה לקבוצת בסיס (n) בכל אחת מקבוצות המחקר (i) עבור משתנה חברתי-כלכלי (A)
- i - קבוצת המחקר: ניסוי, ביקורת, ישובי המצוקה
 - m - קבוצת המהגרים: נכנסים, עוזבים
 - n - קבוצת בסיס: ותיקים, עוזבים
- A_{mi} - ערכו השכיח (או הממוצע) של משתנה חברתי-כלכלי בקבוצת המהגרים m בקבוצת המחקר i.
- A_{ni} - ערכו השכיח (או הממוצע) של משתנה חברתי-כלכלי בקבוצת הבסיס n בקבוצת המחקר i.

במחקר הנוכחי אנו מבחינים בין משתנים חברתיים-כלכליים המצביעים על רווחה לבין משתנים המצביעים על מצוקה.¹ ההבחנה חיונית שכן משמעות מדד השויון מושפעת מאופיו של המשתנה. ככל שהרווחה גבוהה יותר, ערכו של מדד השויון במשתנה רווחה גבוה יותר; לעומת זה, עליה בערכו של מדד השויון במשתנה מצוקה מצביעה על מצוקה חמורה יותר.² ניתן לסכם את השפעת אופי המשתנה (רווחה או מצוקה) על מדד השויון בטבלה הבאה.

¹ משתנים המצביעים על רווחה - % בעלי 13 לימוד ויותר, % המועסקים בכוח עבודה אזרחי, % בעלי משלח יד אקדמי, מנהלי, טכני, הכנסה חודשית ממוצעת לנפש, % מ"ב המתגוררים בדירות שבבעלותם.

משתנים המצביעים על מצוקה - % בעלי 0 שנות לימוד, % מ"ב המתגוררים בדירות בנות 2 חדרים או פחות, % מ"ב המתגוררים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר.

חשבנו את ערך מדד השויון, גם עבור משתנים דמוגרפיים, אולם לא ניתן ליחס להם את המשמעות של משתני רווחה או מצוקה, והנתונים מובאים רק לצורך השוואה בין הקבוצות.

המשתנים הדמוגרפיים - % משקי בית עם 6 נפשות ויותר, % תושבים ממוצא אסיי או אפריקה, % תושבים בגיל 65 ויותר.

² ניתן להפוך כל משתנה מצוקה למשתנה רווחה, ולהיפך. למשל, % הגרים בדירות בנות 2 חדרים או פחות הוא משתנה מצוקה, בעוד ש-% הגרים בדירות מעל 2 חדרים יכול לשמש כמשתנה במגמת רווחה.

משתנה מצוקה	משתנה רווחה	מדד השויון (R)
אוכלוסית המחקר חסרה כלל את המשתנה הרלבנטי וזה מצב משופר באופן קיצוני	אוכלוסית המחקר חסרה כלל את המשתנה הרלבנטי וזה מצב ירוד באופן קיצוני	$R = 0$
אוכלוסית המחקר חזקה מאוכלוסיה הבסיס במשתנה הרלבנטי	אוכלוסית המחקר חלשה מאוכלוסית הבסיס במשתנה הרלבנטי	$0 < R < 100$
אוכלוסית המחקר דומה לאוכלוסית הבסיס במשתנה הרלבנטי	אוכלוסית המחקר דומה לאוכלוסית הבסיס במשתנה הרלבנטי	$R = 100$
אוכלוסית המחקר חלשה מאוכלוסית הבסיס במשתנה הרלבנטי	אוכלוסית המחקר חזקה מאוכלוסית הבסיס במשתנה הרלבנטי	$R > 100$

2.3.2 שינוי יחסי במדד השויון בין השנים 1972-1983

עבור כל אחת משלוש קבוצות המחקר - ניסוי, ביקורת, ישובי מצוקה, מייצג מדד השויון את ערכו של משתנה מסוים בהשוואה לערכו של אותו משתנה בקרב כלל האוכלוסיה היהודית.

בדקנו האם המצב היחסי של כל אחד מן המשתנים החברתיים-כלכליים בכל קבוצת מחקר השתנה בין השנים 1972-1983 כדי למדוד האם הפער התרחב או הצטמצם.

$$P_i = \frac{R_i^{1983} - R_i^{1972}}{R_i^{1972}} \times 100$$

P_i - שינוי יחסי (ב-%) במדד השויון של קבוצת המחקר i (לעומת כלל האוכלוסיה היהודית בישראל) עבור משתנה חברתי-כלכלי i - קבוצת המחקר: ניסוי, ביקורת, ישובי המצוקה.

משמעות הערך P תלויה באופיו של המשתנה - רווחה או מצוקה. P חיובי, במשתנה רווחה, פרושו עלית מדד השויון R של האוכלוסיה ביחס לאוכלוסית ישראל, ופרושו שפור בתקופה 1972-1983, ואילו במשתנה מצוקה, P חיובי מצביע על הרעה.

ניתן לסכם את השינויים במדדי השויון בטבלה הבאה:

משמעות	מדד השויון (R)	שינויים במדד השויון (P)
הפער היחסי מצטמצם הפער היחסי גדל	$R < 100$ $R > 100$	$P > 0$
הפער היחסי ללא שינוי		$P = 0$
הפער היחסי גדל הפער היחסי מצטמצם	$R < 100$ $R > 100$	$P < 0$

2.3.3 מדד רווחה מצרפי

יתרונו של מדד מצרפי בריכוז המידע המתקבל ממשנתנים שונים, לנתון מספרי יחיד. שימוש במדד מצרפי מופיע בעבודותיהם של אגוזי (1978) חובב (1978), ברמן (1979) ובן-טוביה (1987).

במחקר זה הגדרנו מדד מצרפי בהתאם לאיפיונים הבאים:

1. המדד בנוי ממשנתנים המייצגים מצב חברתי-כלכלי ואשר הינם ברי שינוי עבור אוכלוסיה נתונה בתקופה של עשור שנים.¹
2. המדד כולל משתנים שיש לגביהם נתונים לשנים 1972 ו-1983 כך שניתן על בסיס אותם משתנים לבנות מדד זהה עבור 1972 ו-1983.²
3. המדד מהווה ממוצע משוקלל של מדדי שויון אחדים כך שיצביע על הפער בין אוכלוסית המחקר לבין כלל האוכלוסיה היהודית בישראל.
4. במדד כלולים משתנים חברתיים-כלכליים במונחי רווחה בלבד.³

מדד הרווחה המצרפי שבחרנו מבוסס על שלושה משתנים במגמת רווחה:

- א. אחוז בעלי 13 שנות לימוד ומעלה (מקרב בני 15 ומעלה).
- ב. הכנסה חודשית ממוצעת לנפש.
- ג. אחוז משקי בית המתגוררים בצפיפות עד 2.5 נפשות לחדר.⁴

לכל אוכלוסיה גבדקת חשבנו את הממוצע של מדדי השויון בשלושת המשתנים שנבחרו, בשקלול שווה.

¹ משתנים דמוגרפיים שאינם בני שינוי כגון ארץ מוצא, לא כלולים במדד.
² לדוגמא, "אחוז בעלות על שואב אבק" - משתנה הנכלל במדד בן-טוביה (1987) בר יישום אך ורק בנתוני 1983 שכן אין נתון על משתנה זה ב-1972.
³ ניתן לבחור, באותה מידה, במשתני מצוקה. חשוב להקפיד על אחידות המשתנים (כולם מייצגים רווחה או כולם מייצגים מצוקה) כדי שערכי מדדי השויון לא יבטלו אלה אל אלה.
⁴ משתנה זה היה במקורו משתנה מצוקה (% מ"ב המתגוררים בצפיפות 2.5 נפשות לחדר ויותר). הפכנו אותו למשתנה במגמת רווחה ע"י חישוב המשלים.

$$W_i^t = \left[\begin{array}{ccc} \frac{+13\% \text{ בעלי } t}{\text{שנות לימוד}} & \frac{\text{הכנסה חודשית}^t}{\text{ממוצעת לנפש}} & \frac{t\% \text{ מ"ב בצפיפות}}{\text{פחותה מ-2.5}} \\ +13\% \text{ בעלי } t & \text{הכנסה חודשית}^t & t\% \text{ מ"ב בצפיפות} \\ \text{שנות לימוד} & \text{ממוצעת לנפש} & \text{פחותה מ-2.5} \\ \text{באוכ' היהודית} & \text{באוכ' היהודית} & \text{באוכ' היהודית} \end{array} \right] / 3$$

W_i^t - מדד רווחה מצרפי בשנה t עבור קבוצת מחקר i
 $t = 1972, 1983$

i - קבוצות המחקר: ניטוי, ביקורת, ישובי מצוקה, מהגרים (ותיקים, נכנסים עוזבים).

משמעות ערכי המדד היא בדומה להגדרת מדד השויון עבור משתנה רווחה. לפיכך, עליה במדד מבטאת שיפור בקבוצת המחקר יחסית לאוכלוסייה היהודית.

כאשר $0 < W_i^t < 1$ - קבוצת המחקר חלשה יחסית לכלל האוכלוסייה היהודית

$W_i^t = 1$ - יש זמיון בין קבוצת המחקר לכלל האוכלוסייה היהודית

$W_i^t > 1$ - קבוצת המחקר חזקה יחסית לכלל האוכלוסייה היהודית.

**פרק 3: בחינת השפעתו של פרויקט השיקום:
ממצאים עבור קבוצות הניסוי והביקורת**

בפרק זה אנו בודקים את השפעת פרויקט השיקום על שינויים באוכלוסיית השכונות, כתוצאה מהגירה אליהן ומתוכן, באמצעות השוואת קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת. קבוצות הניסוי והביקורת היו דגומות זו לזו באספקטים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים המאפיינים אותן בשנת 1972. מהעדר נתונים מאוחרים יותר, הנחנו שהן היו דומות זו לזו גם בסוף שנות ה-70, כאשר הפרויקט החל להתבצע בהן. אם מקבלים הנחה זו, סביר לייחס שוני שיימצא ב-1983 לטובת אוכלוסיית הניסוי (שכונות הפרויקט) בהשוואה לאוכלוסיית הביקורת (שכונות שהותאמו בקפידה) להשפעתו החיובית של פרויקט השיקום.

3.1 שינויים בגודל האוכלוסייה 1983-1972

בשנים 1983-1972 גדלה האוכלוסייה היהודית בישראל ב-24.7% ומספר משקי הבית עלה ב-28.1%. בדקנו האם השתנתה בתקופה זו האוכלוסייה בקבוצות הניסוי והביקורת וכיצד. הנתונים סוכמו בטבלה 3.1.1.1. השינויים באוכלוסיית הניסוי ואופן אמידתם נדונו בנספח ו'. נמצא שהאוכלוסייה פחתה ב-8.3% ואילו מספר משקי הבית עלה ב-11.1%¹. בקבוצת הביקורת גדלה בתקופה זו האוכלוסייה ב-8.6% ומספר משקי הבית עלה ב-27.4%.

¹ (חובב ובן יצחק (1986). מציינים שאוכלוסיית שכונות השיקום פחתה ב-9% ואילו מספר משקי הבית גדל ב-9%). היות ומחקר זה עניינו בדיקת השפעת פרויקט השיקום, לא כללנו בו שכונות שהצהרה לגבי צירופן לפרויקט נעשתה בשנת 1982, משום שאיננו מצפים להשפעה מ-1982 ועד מועד המפקד - יוני 1983. לכן נעדרו ממחקרנו 14 שכונות עם אוכלוסייה של 60,000 נפש, שנכללו במחקרם של חובב ובן יצחק. בנוסף, היו אזורים בהם היתה אי התאמה לגבי גבולות האזורים ששוקמו בפועל, בין רשימות שבידינו לבין טייפ הנתונים שנרכש מהלמ"ס ושמש את חובב ובן יצחק במחקרם. במקרים אלה הנתונים במחקר זה משקפים הבהרות ממנהלי פרויקט מקומיים.

הנתון המעניין עבור בחינת מצבה של שכונה הוא מספר משקי הבית ולא מספר התושבים. הטבלה מורה שמספר משקי הבית בשכונות הפרויקט עלה בתקופה הנדונה (ולא ירד, כמקובל בשכונות מצוקה) אולם עליה זו קטנה בהרבה מזו שחלה בקבוצת הביקורת ומגיעה רק ל-30% מזו שהתרחשה באוכלוסייה היהודית בכללה.

רצינו לדעת אם ההבדל הגדול בין קבוצות הניסוי והביקורת נוצר לפני או אחרי תחילת פרויקט השיקום. לשם כך בנינו אומדן של מספר התושבים ומשקי הבית ב-1978, על פי המידע שבידינו על נכנסים ויוצאים מן השכונות בחמש השנים שקדמו למפקד (השאלה: היכן גרת לפני 5 שנים?). ברור שזהו אומדן חסר, כי לא ידוע מספר הנפטרים באותה תקופה, לא ידוע מספר התושבים שעזבו את הארץ, וידוע היטב שלא כל מי שעבר דירה זיווח במדויק על מקום מגוריו הקודם (כך שאפשר לשייכו לאזור סטטיסטי). בכל זאת ההשוואה מעניינת, כי ההטייה הנוצרת עקב המידע החסר דומה בשתי הקבוצות. הנחנו שההטייה מתבטאת בדיווח חסר של 10%, וקבלנו את הנתונים המוצגים בטבלה 3.1.1.2.

נתייחס בדיון לנתוני משקי הבית בלבד (היותר מעניינים, כאשר זנים בהתפתחותן של שכונות מגורים) ונאמר, כי אנו עדים למגמה דומה בקבוצת הניסוי ובקבוצת הביקורת: בשתיהן היתה תוספת נכבדה של משקי בית בשנים 1972-1978 וירידה במספר משקי הבית בשנים 1978-1983. אולם יש הבדל בגודל המספרי של המגמה: התוספת בשכונות הניסוי היתה רק כמחצית מזו שחלה בקבוצת הביקורת והירידה בהן היתה יותר מאשר כפולה מזו שבביקורת. יש בכך אינדיקציה לכך שב-1978 סמוך לתחילת פעולתו של פרויקט שיקום השכונות, היה מצבן של שכונות הביקורת (שהצליחו למשוך אליהן תושבים חדשים רבים) טוב יותר מזה של השכונות שנכללו בפרויקט. אין לנו דרך לבחון בפירוט את הדברים, כי חסרה מדידה של המאפיינים החברתיים-כלכליים של התושבים בשנת 1978.

טבלה 3.1.1.1: תושבים ומשקי בית בקבוצות הנסוי והביקורת - 1972 (אומדן¹) ו-1983

Table 3.1.1.1: Population and Households in the Experiment Group and in the Control Group 1972 (estimate), 1983

1972 - 1983		1983	1972	
שינוי ב-%	שינוי אבסולוטי			
- 8.3	-29,866	330,330	360,196	קבוצת הניסוי (109 אזורים סטטיסטיים) מס' תושבים
11.1	9,845	98,270	88,425	מס' משקי בית
8.6	27,168	342,045	314,877	קבוצת הביקורת (122 אזורים סטטיסטיים) מס' תושבים
27.4	20,821	96,735	75,914	מס' משקי בית
24.7	663,296	3,349,997	2,686,701	אוכלוסייה יהודית מס' תושבים
38.1	270,326	978,906	708,580	מס' משקי בית

מקור הנתונים: פרוט לכל אזור סטטיסטי ראה בנספחים ב' וג'.
נתוני אוכלוסייה יהודית, פרטומי מפקד האוכלוסין והדיוור
1972, ו-1983.

¹ לגבי שיטת האומדן, ראה נספח ו'.

טבלה 3.1.1.2: תושבים בקבוצות הניסוי והביקורת 1972, 1978, 1983
Table 3.1.1.2: Population in the Experiment Group and in the Control Group 1972, 1978, 1983

שינוי באחוזים		1983	1978	1972	
1978-83	1972-78				
-4.6	-3.9	330,330	346,325	360,196	קבוצת הניסוי מס' תושבים
-6.8	-1.6		354,540		10%+ מהעוזבים
-3.7	15.4	98,270	102,060	88,425	מס' משקי בית
-6.4	18.7		104,958		10%+ מהעוזבים ¹
-0.5	9.1	342,045	343,615	314,877	קבוצת הביקורת מס' תושבים
-2.6	11.2		351,269		10%+ מהעוזבים ¹
0.1	27.3	96,735	96,655	75,914	מס' משקי בית
-2.6	30.9		99,362		10%+ מהעוזבים ¹

¹ תוספת של 10% מהעוזבים ב-1978, בהנחה שהיה דיווח חסר, כמוסבר בטקסט.
לגבי מספר העוזבים, ראה טבלה 3.3.1.1.

3.2 השפעת פרויקט השיקום על הפער החברתי-כלכלי בין תושבי שכונותיו לבין כלל האוכלוסייה היהודית

3.2.1 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של קבוצות המחקר והאוכלוסייה היהודית ב-1972

בשנת 1972, שנים אחדות טרם תחילתו של פרויקט שיקום השכונות היה הפרופיל החברתי-כלכלי של קבוצת הניסוי ירוד ביותר בהשוואה לפרופיל של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל. ניתן ללמוד על הפער בין הקבוצות מעיון בטבלה 3.2.1.1.

קבוצת הניסוי¹ מאופינת בשיעור גבוה של חסרי כל השכלה (18.8% בעלי 0 שנות לימוד, לעומת 8.0% באוכלוסייה), שיעור נמוך של בעלי השכלה גבוהה (5.5% בעלי 13 שנות לימוד ומעלה, מהם רק 1.6% בעלי 16 שנות לימוד ומעלה, לעומת 18% ו-7% בהתאמה באוכלוסייה), שיעור נמוך של מועסקים במשלח יד יוקרתי (10.1% במשלח יד אקדמי, טכני, מנהלי, לעומת 25% באוכלוסייה), הכנסה נמוכה (ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש 239 ל"י (283.6 ₪ במחירי 1988), לעומת 337 ל"י באוכלוסייה (400.2 ₪ במחירי 1988), 71% מההכנסה החודשית הממוצעת במשק. שיעור גבוה של משקי בית המתגוררים בצפיפות (ב-24.3% ממשקי הבית צפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר לעומת 11% באוכלוסייה) גם בשל גודל המשפחה וגם בשל מלאי הדיירות 50.5% ממשקי הבית מתגוררים בדיירות בנות 2 חדרים ופחות (לעומת 42% בכלל האוכלוסייה).

מדדי השוויון מראים כולם על פערים גדולים בין קבוצת הניסוי לאוכלוסייה היהודית. נוכל להסיק, לפיכך, שקבוצת הניסוי היתה בשנת 1972 חלשה ביותר ביחס לכלל האוכלוסייה היהודית, והכללתה בפרויקט שיקום השכונות היתה מוצדקת.

הפרופיל החברתי-כלכלי של קבוצת הביקורת מעיד על מצוקה, ודומה לזה של קבוצת הניסוי בשנת 1972, משום שהיווה קריטריון בבחירת קבוצת הביקורת. עיון בטבלה 3.2.1.1 מלמד על קיומו של דמיון רב בין קבוצת הניסוי לבין קבוצת הביקורת ופער ניכר בין שתיהן לבין כלל האוכלוסייה היהודית. מצבן הירוד של קבוצות הניסוי והביקורת והפערים הניכרים ביניהן לבין כלל האוכלוסייה היהודית

¹ קבוצת הניסוי בתת סעיף 3.2 כוללת רק אזורים סטטיסטיים שנכללו בפרויקט השיקום במלואם, 66 בנתוני 1972 (268,730 תושבים ב-64,830 משקי בית) ו-74 בנתוני 1983 (236,880 תושבים ב-70,200 משקי בית) ראה סעיף 2.2.1.

טבלה 3.2.1.1: התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים וערכי מדד השויון, בקבוצות הניסוי והביקורת ובאוכלוסייה היהודית בישראל 1972, 1983.

Table 3.2.1.1: Socio-Economic and Demographic Characteristics and Equality Ratio in the Experiment Group, Control Group and Jewish Population, 1972, 1983

1972-83		1983					1972					משתנים חברתיים-כלכליים
שינויים במדד השויון		מדד השויון		יהודית	ביקורת	ניסוי	מדד השויון		ביקורת	ניסוי		
ביקורת	ניסוי	ביקורת	ניסוי				ביקורת	ניסוי				
												<u>משתנים דמוגרפיים</u>
-10.9	-21.4	156.0	141.0	10.0	15.6	14.1	175.0	179.3	14.0	24.5	25.1	מ"ב עם +6 נפשות
-7.9	15.7	84.0	94.0	10.0	8.4	9.4	91.2	81.3	8.0	7.3	6.5	תושבים בגיל +65
-10.8	-3.0	136.8	153.4	44.0	60.2	67.5	153.4	158.1	47.0	72.1	74.3	תושבים ממוצא אסיה/אפריקה
												<u>משתנים חברתיים-כלכליים</u>
-8.0	1.4	200.0	238.3	6.0	12.0	14.3	217.5	235.0	8.0	17.4	18.8	בני +15 עם 0 שנות לימוד
42.7	26.6	53.9	38.7	23.0	12.4	8.9	37.8	30.6	18.0	6.8	5.5	בני +15 עם +13 שנות לימוד
-13.2	-21.0	77.5	73.8	55.0	42.6	40.6	89.2	93.5	49.0	43.7	45.8	שיעור השתתפות בכח העבודה
62.5	20.1	68.9	48.5	27.0	18.6	13.1	42.4	40.4	25.0	10.6	10.1	האזרחי
												משלה-יד אקדמי, טכני, מנהלי
0.1	0.4	73.6	71.1	664.3	488.8	472.4	73.5	70.9	400.2	294.2	283.6	הכנסה חודשית ממוצעת לנפש
												בש"ח, מחירי 1988
												<u>משתני דיוור</u>
36.9	59.1	167.5	191.2	16.0	26.8	30.6	122.4	120.2	42.0	51.4	50.5	מ"ב בדירות 2 חדרים ופחות
-22.0	-21.5	180.0	173.3	3.0	5.4	5.2	230.9	220.9	11.0	25.4	24.3	מ"ב בצפיפות +2.5 נפשות לחדר
	14.3	81.4	75.0	72.0	58.6	54.0		65.6	64.0		42.0	מ"ב בבעלותם דירה ¹

¹ אין נתון עבור קבוצת הביקורת ב-1972

ממזערים את הפערים הקטנים הקיימים בינן לבין עצמן. אך ראוי לציין שב-4 מתוך שבעת המשתנים החברתיים-הכלכליים שנמדדו, נמצא יתרון קל לקבוצת הביקורת על פני קבוצת הניסוי ב-1972.

שימוש במדד הרווחה מחדד את תמונת הממצאים. מדד הרווחה עבור קבוצת הניסוי ב-1972 היה 0.622 ועבור קבוצת הניסוי 0.650, לעומת 1.00 באוכלוסייה היהודית בכללה. מכאן: שתי אוכלוסיות המחקר דומות ביניהן וחלשות בהרבה מן האוכלוסייה הכללית.

הדמיון בין קבוצת הניסוי לבין קבוצת הביקורת אינו מתמצה רק בפרופיל החברתי-כלכלי אלא נוגע גם לפרופיל הדמוגרפי. עיון בטבלה 3.2.1.1 מלמד על דמיון רב בפרופיל הדמוגרפי בין קבוצת הניסוי לבין קבוצת הביקורת, ושוני ניכר ביניהן לבין הפרופיל הדמוגרפי של כלל האוכלוסייה היהודית. בשתי קבוצות המחקר אנו דנים באוכלוסייה עם שיעור גבוה של משפחות גדולות (25.1% ממשקי הבית בקבוצת הניסוי ו-24.5% בקבוצת הביקורת הם עם 6 נפשות ויותר, לעומת 14% באוכלוסייה) שיעור גבוה של יוצאי אסיה או אפריקה (74.3% בקבוצת הניסוי ו-72.1% בקבוצת הביקורת לעומת 47% באוכלוסייה), ושיעור נמוך של תושבים בגיל 65 ומעלה (6.5% בקבוצת הניסוי, 7.3% בקבוצת הביקורת לעומת 8% באוכלוסייה).

3.2.2 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של קבוצות המחקר והאוכלוסייה היהודית ב-1983

בשנת 1983 הפרופיל הדמוגרפי של האוכלוסייה היהודית שונה מזה ב-1972. פחת שיעור המשפחות הגדולות (מ-14% ל-10%), עלה שיעור בני 65 ויותר (מ-8% ל-10%) ופחת שיעור יוצאי אסיה או אפריקה (מ-47% ל-44%). השינוי בפרופיל של קבוצת הניסוי דומה למגמת השינוי באוכלוסייה, אלא שהשינוי בד"כ באחוזים גבוהים יותר. שיעור המשפחות הגדולות פחת מ-25.1% ל-14.1%, שיעור בני 65 ויותר עלה מ-6.5% ל-9.4%, ושיעור יוצאי אסיה או אפריקה ירד מ-74.3% ל-67.5%. השינויים בקבוצת הביקורת דומים לשינויים בקבוצת הניסוי, אלא ששיעור יוצאי אסיה או אפריקה ירד מ-72.1% ל-60.2%. ניתן לראות שקבוצות המחקר דומות באספקטים הדמוגרפיים לאוכלוסייה בכללה ב-1983 יותר מאשר ב-1972.

⁴ מדד הרווחה מבוסס על שלושה משתנים: השכלה (% בעלי +13 שנות לימוד) הכנסה וצפיפות דיור. החישוב של מדד הרווחה לקבוצת הניסוי הוא כדלקמן: נציב בנוסחה מסעיף 2.3.2 את הערכים מטבלה 3.2.1.1 ונקבל:

$$w_{Exp}^{1972} = \left[\frac{5.5}{18.0} + \frac{283.6}{400.2} + \frac{100-24.3}{100-11.0} \right] / 3 = 0.622$$

בין השנים 1972-1983 חל שיפור ניכר בפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל: פחת שיעור חסרי כל השכלה (0 שנות לימוד) ובמקביל עלה שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה (13 שנות לימוד ומעלה), עלה שיעור המועסקים, עלה שיעור בעלי משלח יד יוקרתי (אקדמי, טכני, מנהלי) ותנאי הדיור השתפרו באורח ניכר. (ראה טבלה 3.2.1.1).

במקביל לשיפור בכלל האוכלוסייה היהודית, חל שיפור ברוב המשתנים החברתיים-כלכליים הן בקרב קבוצת הניסוי והן בקרב קבוצת הביקורת. ניתן להצביע על צמצום בשיעור חסרי כל השכלה, עליה בשיעור בעלי ההשכלה הגבוהה, עליה בשיעור העוטקים במשלח יד יוקרתי ושיפור בתנאי הדיור.

למרות השיפור, עדיין ניכר פער בולט ביחס לאוכלוסייה היהודית בכללה. ב-1983 בקבוצת הניסוי עדיין היה שיעור גבוה של חסרי כל השכלה (14.3% בעלי 0 שנות לימוד, לעומת 6% באוכלוסייה), שיעור בעלי השכלה גבוהה עדיין נמוך יחסית לאוכלוסייה (8.9% בעלי 13 שנות לימוד ויותר מהם רק 2.9% בעלי 16 שנות לימוד ומעלה לעומת 23% ו-10% בהתאמה באוכלוסייה), שיעור נמוך של מועסקים במשלח יד יוקרתי (13.1% במשלח יד אקדמי, טכני, מנהלי, לעומת 27% באוכלוסייה), הכנסה נמוכה - ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש 10,440 שקל (472 ש במחירי 1988), לעומת 14,680 שקל באוכלוסייה (664 ש במחירי 1988).

גם במשתני הדיור השתנה הפער בין קבוצת הניסוי לאוכלוסייה היהודית. שיעור הדירות הקטנות עדיין גבוה: 30.6% מהדירות הן בנות 2 חדרים ופחות לעומת 16% באוכלוסייה. בעית הצפיפות כמעט ונפתרה. אחוז משקי הבית הגרים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר ירד ל-5.2% (לעומת 3% באוכלוסייה) בעוד שב-1972 24.3% ממשקי הבית חיו בתנאים כאלה. אחוז משקי הבית בעלי דירה עלה ל-54% לעומת 72% באוכלוסייה.

3.2.3 בדיקת השערה: פרויקט השיקום הקטין את הפער החברתי-כלכלי בין תושבי

לאוכלוסייה היהודית בישראל

השיפור האבסולוטי בפרופיל החברתי-כלכלי בשתי קבוצות המחקר נבחן לאור השיפור בפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל. השאלה היא, האם חל שינוי בפער היחסי בין כל אחת מקבוצות המחקר לבין כלל האוכלוסייה היהודית בין 1972 לבין 1983? האם הפרופיל החברתי-כלכלי היחסי של קבוצת הניסוי השתפר בעקבות מעורבות פרויקט השיקום בהשוואה לקבוצת הביקורת? (קבוצת הביקורת היא, כזכור, אוכלוסייה במצוקה שהפרופיל הדמוגרפי והפרופיל החברתי-כלכלי שלה ב-1972 דומים מאד לקבוצת הניסוי, אלא שבקבוצת הביקורת לא היתה כל התערבות של פרויקט השיקום).

השערת המחקר היא: הפער בפרופיל החברתי-כלכלי בין קבוצת הניסוי לבין כלל האוכלוסייה היהודית, הצטמצם בשנים 1972-1983 יותר משהצטמצם הפער בין קבוצת הביקורת לבין כלל האוכלוסייה היהודית.

מדד הרווחה מראה שהפער בין קבוצת הניסוי לאוכלוסייה היהודית הצטמצם פחות מאשר הפער בין קבוצת הביקורת לאוכלוסייה בשנים 1972-1983. בעוד שבקבוצת הניסוי המדד השתנה מ-0.622 ל-0.692, שינוי של 11.3%, הרי בקבוצת הביקורת המדד השתנה מ-0.650 ל-0.750, היינו שינוי של 15.4%. משמעות הדבר היא שבשנת 1983 חל צמצום פערים בשתי הקבוצות ביחס לכלל האוכלוסייה והתושבים בקבוצת הניסוי ובקבוצת הביקורת דומים יותר לכלל האוכלוסייה היהודית ומצוקתם פחתה. בניגוד למשוער, הצמצום בקבוצת הביקורת גדול במעט בהשוואה לקבוצת הניסוי. פרושו שלא ניתן ליחס את צמצום הפערים החברתיים-כלכליים בקבוצת הניסוי למעורבות פרויקט השיקום, שכן צמצום דומה התרחש באותה תקופה בקבוצת הביקורת, שבה לא הופעל הפרויקט.

בכל מקרה לא ניתן לדחות את השערת האפס שקבוצת הניסוי השתפרה באותה מידה כמו קבוצת הביקורת לטובת השערת המחקר, שקבוצת הניסוי השתפרה יותר מאשר קבוצת הביקורת. כלומר, הנתונים לא מספקים לנו הוכחה מובהקת לאישור השערת המחקר שלפרויקט השיקום היה אפקט משמעותי חיובי. נקודה זו מדגימה את חשיבות קבוצת הביקורת. בהעדר השוואה לקבוצת הביקורת היינו טוענים שהשיקום היה מאד אפקטיבי בשיפור מצב האוכלוסייה בשכונות הפרויקט לעומת כלל האוכלוסייה.

השינויים בפער נמדדו גם בעזרת מדדי השוויון, הבודקים את היחס בין המאפיין החברתי-כלכלי בקבוצת המחקר לבין האוכלוסייה היהודית ומאפשרים לעקוב אחר שינויים במדד השוויון לאורך זמן. ניתן לראות לגבי המשתנים הבודדים את התמונה הבאה (ראה טבלה 3.2.1.1):
בשני המשתנים הבאים הפער הצטמצם בשתי הקבוצות, אך בקבוצת הביקורת הצטמצם יותר מאשר בקבוצת הניסוי.

שיעור בעלי 13 שנות לימוד ויותר (מבני 15 ויותר)

הפער בין קבוצת הניסוי והביקורת והאוכלוסייה היהודית הצטמצם כאשר הצמצום בקבוצת הביקורת גדול יותר. מדד השוויון בקבוצת הניסוי עלה מ-30.6 ל-38.7 עליה של 26.6% ואילו בקבוצת הביקורת מדד השוויון עלה מ-37.8 ל-53.9, עליה של 42.7%.

שיעור בעלי משלח יד אקדמי, טכני או מנהלי (מבני 15 ויותר)

הפער בין קבוצת הניסוי והביקורת והאוכלוסייה היהודית הצטמצם, כאשר הצמצום בקבוצת הביקורת גדול יותר. מדד השוויון בקבוצת הניסוי עלה מ-40.1 ל-48.5 עליה של 20.1% ואילו בקבוצת הביקורת מדד השוויון עלה מ-42.4 ל-68.9, עליה של 62.5%.

במשתנה אחד הפער הצטמצם בקבוצת הביקורת, אך התרחב בקבוצת הניסוי:

שיעור בעלי 0 שנות לימוד מבני 15 ויותר

הפער לעומת כלל האוכלוסיה הצטמצם בקבוצת הביקורת. וגדל במעט בקבוצת הניסוי. בעוד שבקבוצת הניסוי מדד השויון עלה מ-235.0 ל-238.0 עליה של 1.4%, דהיינו הגדלת אי השויון, בקבוצת הביקורת מדד השויון פחת מ-217.5 ל-200, ירידה של 8.0%, דהיינו הקטנת הפער.

שיעור משקי הבית המתגוררים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר

שיפור זהה נרשם בשתי קבוצות המחקר. מדד השויון פחת ב-22% בשתי הקבוצות. בקבוצת הניסוי מדד השויון ירד מ-220.9 ל-173.3 ובקבוצת הביקורת מ-230.9 ל-180.0.

במשתנה הכנסה חודשית ממוצעת לנפש לא חל שינוי בפער בין כל אחת מקבוצות המחקר לאוכלוסיה היהודית, והוא נשאר כשהיה. ההכנסה היחסית נותרה בשתי קבוצות המחקר ללא שינוי, כ-70% מההכנסה הממוצעת.

בשני משתנים העמיק הפער בין קבוצות המחקר לבין כלל האוכלוסיה היהודית, כאשר ההרעה בקבוצת הניסוי חמורה יותר:

שיעור המועסקים בכוח עבודה אזרחי

הפער לעומת כלל האוכלוסיה היהודית העמיק בקרב קבוצת הניסוי יותר מאשר בקרב קבוצת הביקורת. מדד השויון פחת מ-93.5% בקבוצת הניסוי ל-73.8%, ירידה של 21% בעוד שבקבוצת הביקורת המדד פחת מ-89.2% ל-77.5%, ירידה של 13.2%.

שיעור משקי הבית המתגוררים בדירות בנות 2 חדרים ופחות

יש לציין שחלה ירידה ניכרת באחוז הדירות הקטנות (2 חדרים ופחות), אולם השיפור באוכלוסיה בכללה היה בשיעור רב יותר, ולכן מדד השויון מצביע על הרעה יחסית במצבן של קבוצות הניסוי והביקורת. ההרעה שחלה בקבוצת הניסוי בולטת יותר בהשוואה להרעה שחלה בקבוצת הביקורת. מדד השויון עלה בקבוצת הניסוי מ-120.2 ל-191.2, עליה של 59%, ובקבוצת הביקורת מ-122.4 ל-167.5, עליה של 36.9%.

ניתן לסכם ולקבוע שהמאפיינים החברתיים-כלכליים השתנו לאורך זמן בקבוצות המחקר ובאוכלוסיה היהודית, וברוב המשתנים (כולם פרט לשיעור המועסקים בכח העבודה האזרחי) חל שיפור באפיוני הוקבוצות. עם זאת כשבדקים את השתנות הפער היחסי בין מאפייני הקבוצה למאפייני האוכלוסיה היהודית, ניתן לראות שבקבוצת הביקורת חל תהליך של צמצום פערים מהיר יותר מזה שחל בקבוצת הניסוי. יתר על כן, בשני המשתנים בהם העמיק הפער, התופעה ניכרת יותר בקבוצת הניסוי מאשר בקבוצת הביקורת.

3.2.4 סיכום

בשנת 1972 שנים אחדות טרם יישומו של פרויקט השיקום, היה המעמד החברתי-כלכלי של תושבי קבוצת הניסוי ירוד ביותר בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית. המעמד החברתי-כלכלי של תושבי קבוצת הביקורת היה דומה ב-1972 לזה של תושבי קבוצת הניסוי. פרופיל דמוגרפי דומה מאפיין שתי קבוצות מחקר אלה, ומודגש השוגי ביניהן לבין הפרופיל הדמוגרפי של כלל האוכלוסייה היהודית.

בין השנים 1972-1983 חל שיפור ניכר בפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל. במקביל חל שיפור ברוב המאפיינים החברתיים-כלכליים הן בקרב קבוצת הניסוי והן בקרב קבוצת הביקורת.

על אף השיפור האבטולוטי, ב-1983 עדיין היו שתי קבוצות המחקר בעמדת נחיתות בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית. מדד השויון המודד את הפער היחסי בין כל אחת משתי קבוצות המחקר לבין האוכלוסייה היהודית מצביע, אמנם, על צמצום פערים, אולם שתי הקבוצות עדיין נחותות בהשוואה לאוכלוסייה.

האינפורמציה מניתוח המשתנים הבודדים ומניתוח מדד הרווחה מראה שבניגוד למצופה, הפער החברתי-כלכלי הצטמצם יותר בקבוצת הביקורת מאשר בקבוצת הניסוי. המסקנה היא, איפוא, שממצאי המחקר אינם תומכים בהשערות בדבר השפעת הפרויקט על צמצום פערים בין אוכלוסייתו לאוכלוסייה בכללה.

המסקנה הנ"ל תלויה בקביעה שקבוצות הניסוי והביקורת היו דומות זו לזו במאפיינים הרלבנטיים בזמן שקדם לפרויקט. אפשר להסתייג קלות מקביעה זו, כי:

- ההתאמה התבססה על נתוני 1972, בעוד שהפרויקט החל לפעול ברוב השכונות ב-1980-79.

- השוואת המאפיינים הדמוגרפיים והחברתיים-כלכליים של שתי הקבוצות ב-1972 גלתה הבדלים קטנים מאד, אך עקביים (4 מתוך 7 משתנים) לטובת קבוצת הביקורת, כלומר: הסטטוס הממוצע של תושבי שכונת הביקורת היה במידה קטנה מאד גבוה מזה של תושבי שכונות הפרויקט.

- אוכלוסית שכונות הביקורת גדלה במידה ניכרת בשנים 1972-1978, לעומת גידול מתון מאד באוכלוסית הניסוי; ייתכן שהדבר משקף השתפרות במצבן של הראשונות, כך שעם ראשית הפרויקט היה הדמיון בין שתי הקבוצות פחות מזה שנמצא ב-1972.

ההסתייגויות הללו מובאות כאן, בשמה של הזהירות המדעית. התרשמותנו כחוקרים היא שהן אינן חזקות דיין כדי לערער את תוקף מסקנותינו. שיערנו שלשכונות הניסוי יהיה יתרון ב-1983; לא רק שלא מצאנו יתרון כזה, אלא אפילו לא מצב של שוויון. אילו ממצאי 1983 הצביעו על מצב שווה של קבוצות הניסוי והביקורת, ההסתייגויות הללו היו גורמות לנו להסס בקביעתנו. אך מכיוון שהם הראו על יתרונות בולטים למדי של קבוצת הביקורת, נראה שמסקנתנו תקפה: השיפור שנמצא אינו יכול להיחשב כתוצאה של פעילות הפרויקט.

חובה לציין שהבדיקה נערכה ב-1983, כשהפרויקט עדיין פעל במלוא עוצמתו. ייתכן בהחלט שהשפעותיו התגלינה מאוחר יותר.

3.3 השפעת פרויקט השיקום על שינויים בדפוסי הגירה בקבוצות הניסוי והביקורת

3.3.1 שיעורי ההגירה 1978-1983

אתרנו את הותיקים, הנכנסים והעוזבים לקבוצות המחקר בעזרת השאלה על מקום המגורים לפני חמש שנים (ראה סעיף 2.2.3) שנכללה בשאלון של מפקד האוכלוסין והדיר ב-1983. בטבלה 3.3.1.1 נתונים על מספר הותיקים, הנכנסים והעוזבים בקבוצות הניסוי והביקורת, ושיעור ההגירה.¹ מספר העוזבים הוא אומדן חסר למספר בפועל, לפיכך יש להסיק שמאזן ההגירה אל השכונות היה בפועל נמוך יותר.

התמונה המתקבלת מעיון בטבלה היא של תחלופה גבוהה בשתי הקבוצות. שיעור הנכנסים לקבוצת הניסוי נמוך משיעור הנכנסים לביקורת, ואילו שיעור העוזבים גבוה יותר, לכן בקבוצת הניסוי יש הגירה נטו שלילית של תושבים (-4.6%) ומשקי בית (-3.8%), ואילו בקבוצת הביקורת יש יציבות במספר התושבים (-0.5%) ובמספר משקי הבית (+0.1%).

טבלה 3.3.1.1: תושבים ומשקי בית בקבוצת הניסוי והביקורת בהתאם לסטטוס ההגירה.

Table 3.3.1.1: Population and Households in the Experiment Group and in the Control Group, by Migration Status

קבוצת הביקורת		קבוצת הניסוי		
משקי בית	תושבים	משקי בית	תושבים	
69,580	267,075	73,080	264,175	ותיקים
27,155	74,970	25,190	66,155	חדשים
27,075	76,540	28,980	82,150	עוזבים
80	- 1,570	- 3,790	-15,995	מאזן הגירה
28.1	21.8	24.7	19.1	אחוז נכנסים ¹
28.0	22.3	28.4	23.7	אחוז עוזבים ¹
0.1	- 0.5	- 3.7	- 4.6	מאזן הגירה (%)

¹ אחוז הנכנסים, כמו אחוז העוזבים, חושב ע"י חלוקת מספר הנכנסים, או העוזבים, במספר התושבים לפני חמש שנים, שנבנה מצירוף מספר ה"ותיקים" וה"עוזבים".

¹ הדיון שלהלן בכמויות מהגרים ובמאפייניהם מבוסס על נתוני מפקד 1983 בלבד, והוא פטור מן הבעיות של התאמת אזורים סטטיסטיים לגבולות שכונות השיקום, שהכבידו על ההשוואות עם נתוני 1972. נתוני אוכלוסית הניסוי ב-1983 מקיפים את כל התושבים שהתגוררו באותו זמן בתוך הגבולות המוגדרים של שכונות הפרויקט בערים המטרופוליטניות והבינוניות.

3.3.2 בדיקת השערה: פרויקט השיקום הגדיל את כוח המשיכה של שכונותיו

הערכנו שבתקופת פרויקט השיקום גדלה מידת האטרקטיביות של השכונות שבטיפולו של הפרויקט, והדבר יתבטא בכך שמאפייני הסטטוס החברתי-כלכלי של התושבים שנמשכו אליהן יהיו גבוהים יחסית. לפיכך שערנו:

מאפייני התושבים החדשים שנכנסו לגור בשכונות בשנים 1978-1983:

- היו גבוהים יותר במידה ניכרת ממאפייני הותיקים בשכונות שבקבוצת הניסוי.
- היו גבוהים יותר במידה מעטה ממאפייני הותיקים בשכונות שבקבוצת הביקורת.

מטבלה 3.3.2.1 ניתן לראות שמאפייני התושבים החדשים היו גבוהים ממאפייני הותיקים, הן בקבוצת הניסוי והן בקבוצת הביקורת והיו דומים יותר למאפייני האוכלוסייה היהודית, אולם עדיין נמוכים ממנה. השינוי בקבוצת הניסוי בין נכנסים לותיקים קטן במעט מהשינוי בקבוצת הביקורת, ולא גדול יותר, כצפוי. לפיכך עלינו לדחות את ההשערה.

בדיקה מפורטת של הפערים נעשתה בעזרת מדד השויון, המודד את היחס בין מאפייני הנכנסים למאפייני הותיקים. עיון בטבלה 3.3.2.1 מלמד על שני משתנים בהם קיים הבדל ניכר בפער בין נכנסים לותיקים בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת: אחוז בעלי 13+ שנות לימוד ואחוז בעלי משלח יד אקדמי חפשי. בשני משתנים אלה הפער גדול יותר בקבוצת הניסוי. בקבוצת הניסוי היו 6.9% בעלי 13+ שנות לימוד בין הותיקים, לעומת 17.9% בין החדשים ומדד השויון הוא 0.259. בשכונות הביקורת השיעורים הם 9.4% ו-21.4% בהתאמה ומדד השויון הוא 0.228. אמנם השינוי האבסולוטי דומה בין הקבוצות, 11%, 12% אולם בשל המאפין הנמוך של ותיקי קבוצת הניסוי, מדד השויון עלה בשיעור ניכר יותר בקרב קבוצת הניסוי. תמונה דומה מתקבלת במשתנה אחוז בעלי משלח יד אקדמי חופשי. כלומר: לפי שני מדדים חשובים אלה, כוח המשיכה של שכונות הפרויקט עלה יותר מכוח המשיכה של שכונות הביקורת.

אולם על פי מדד הרווחה, הבנוי מצירוף של השכלה (+13 שנות לימוד), הכנסה וצפיפות דיור, האטרקטיביות של שכונות הביקורת, כפי שהיא מתבטאת במאפייני הנכנסים לגור בהן, היתה גבוהה יותר משל שכונות הניסוי. הממצאים הם:

<u>ותיקים</u>	<u>נכנסים</u>	<u>הפרש</u>
שכונות ניסוי 0.654	0.847	29.5%
שכונות ביקורת 0.691	0.915	32.5%

טבלה 3.3.2.1: התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדדי השויון, בקבוצות הניסוי והביקורת לפי סטטוס ההגירה (ותיקים, נכנסים, עוזבים).

Table 3.3.2.1: Socio-Economic and Demographic Characteristics and Equality Ratio by Migration Status in Experiment Group and Control Group

ביקורת			ניסוי			ביקורת			ניסוי			משתנים חברתיים-כלכליים
שויון		מדדי	ותיקים (4)	נכנסים (5)	עוזבים (6)	שויון		ותיקים (1)	נכנסים (2)	עוזבים (3)		
(5)/(6)	(6)/(4)	(5)/(4)				(2)/(3)	(3)/(1)				(2)/(1)	
90.5	58.3	52.8	10.5	9.5	18.0	84.5	66.0	55.8	10.3	8.7	15.6	
129.7	39.4	51.1	3.7	4.8	9.4	166.7	34.3	57.1	3.6	6.0	10.5	מ"ב עם +6 נפשות
90.8	104.9	95.2	63.8	57.9	60.8	92.4	99.3	91.7	67.3	62.2	67.8	תושבים בגיל +65
												תושבים ממוצא אסיה/אפריקה
130.4	33.1	43.2	4.6	6.0	13.9	161.0	25.8	41.5	4.1	6.6	15.9	משתנים חברתיים-כלכליים
107.5	211.7	227.7	19.9	21.4	9.4	101.1	256.5	259.4	17.7	17.9	6.9	בני +15 עם 0 שנות לימוד
95.3	175.6	167.4	64.1	61.1	36.5	94.3	177.7	167.6	63.1	59.5	35.5	בני +15 עם +13 שנות לימוד
98.8	170.0	168.0	25.5	25.2	15.0	89.7	226.3	203.0	22.4	20.1	9.9	השתתפות בכוח העבודה האזרחי
91.9	128.1	117.8	592.5	544.5	462.4	89.6	124.7	111.8	569.7	510.6	456.8	משלה יד אקדמי, טכני, מינהלי
												הכנסה חודשית ממוצעת לנפש
												בש"ח, מחירי 1988
123.3	75.5	93.0	20.6	25.4	27.3	146.9	70.8	104.0	21.3	31.3	30.1	משתני דיוור
113.3	48.4	54.8	3.0	3.4	6.2	112.1	58.9	66.1	3.3	3.7	5.6	מ"ב בדירות 2 חדרים ופחות
93.2	94.6	88.1	57.4	53.5	60.7	88.4	100.4	88.7	56.7	50.1	56.5	מ"ב בצפיפות +2.5 נפשות לחדר
												מ"ב בבעלותם דירה

בהתאם לממצאים אלה, עלינו לדחות את ההשערה בדבר השפעה חיובית של הפרויקט על כוח המשיכה של שכונותיו.

אותה השערה נבדקה בדרך נוספת, באמצעות השוואת מאפייני הנכנסים לשכונות עם אלה שעזבו אותן. שיערנו כי:

מאפייני התושבים החדשים שנכנסו לגור בשכונות בשנים 1978-1983:

- היו גבוהים יותר ממאפייני העוזבים בשכונות הניסוי;
- היו נמוכים יותר ממאפייני העוזבים בשכונות הביקורת.

מצאנו שמאפייני העוזבים היו גבוהים במקצת ממאפייני הנכנסים, הן בקבוצת הניסוי והן בקבוצת הביקורת ולא ניתן לומר שקיים הבדל משמעותי בין קבוצות המהגרים.

יש לציין שהמאפיינים גם של הנכנסים וגם של העוזבים נמוכים עדיין ממאפייני האוכלוסייה היהודית, אולם הפער אינו גדול (כאשר המהגרים בקבוצת הביקורת קרובים יותר למאפייני האוכלוסייה).

עיון במשתנים הבודדים מצביע על זמיון בין הנכנסים לעוזבים במשתנים החברתיים-כלכליים. ניתן להצביע על השוני במשתני הדיור: אחוז המתגוררים בדירות 2 חדרים ופחות בקבוצת הניסוי הוא 31.3% בין הנכנסים, ובין העוזבים 21.3%. כלומר, העוזבים עברו לדירות גדולות יותר. גם בקבוצת הביקורת העוזבים עברו לדירות גדולות יותר, כי בין הנכנסים 25.4% גרים בדירות 2 חדרים ופחות ובין העוזבים 20.6%. תמונה דומה נראה בבעלות על דירה העוזבים שפרו את מצבם. בקבוצת הניסוי 50.1% מהנכנסים הם בעלי דירה לעומת 56.7% בין העוזבים, ובקבוצת הביקורת 53.5% לעומת 57.4%, בהתאמה.

קיימים הבדלים לטובת העוזבים גם באחוז בעלי 0 שנות לימוד, והבדלים קטנים במשתנים נוספים. לעוזבים יתרון ב-7 מתוך 8 המשתנים החברתיים-כלכליים.

גם מדד הרווחה מצביע על יתרון קל לעוזבים לעומת הנכנסים. הממצאים הם:

הפרש	עוזבים	נכנסים	
3.3%	0.875	0.847	שכונות ניסוי
0.4%	0.919	0.915	שכונות ביקורת

יש לדחות את ההשערה על השוני בין הנכנסים לעוזבים בקבוצת הניסוי לעומת קבוצת הביקורת שכן אין הבדל משמעותי בין הנכנסים לעוזבים.

3.3.3 סיכום

ניתוח נתוני ההגירה בשנים 1978-1983 הצביע על תחלופת אוכלוסיה גבוהה בשתי קבוצות המחקר. שיעור משקי הבית הנכנסים והעוזבים בשכונות המחקר נע בין 25% ל-28%. בקבוצת הניסוי נמצא מאזן הגירה שלילי קטן ואילו בקבוצת הביקורת נמצאה יציבות במספר התושבים ומספר משקי הבית.

בשתי קבוצות המחקר, המעמד החברתי-כלכלי של המהגרים (נכנסים ועוזבים) גבוה מזה של התושבים הותיקים. שיעורנו שפרויקט השיקום יגרום לפער גדול יותר במעמד החברתי- כלכלי בין הנכנסים לותיקים בקבוצת הניסוי בהשוואה לפער בין הנכנסים לותיקים בקבוצת הביקורת. אולם, הממצאים הפוכים למצופה. משמעות הדבר היא שנדחתה ההשערה שפרויקט השיקום גרם למשיכת תושבים בעלי סטטוס גבוה יותר אל שכונותיו.

בדיקת המאפיינים החברתיים-כלכליים של העוזבים והנכנסים בשתי קבוצות המחקר מצביעה על דמיון רב בין העוזבים לבין הנכנסים הן בקבוצת הניסוי והן בקבוצת הביקורת. לא נמצא יתרון לשכונות הפרויקט על פני קבוצות הביקורת במשיכת תושבים חדשים בעלי סטטוס גבוה ומניעת יציאתם של תושבים כאלה.

לסיכום הפרק בדבר הגירה אל שכונות המצוקה ומהן ייאמר, כי מימצאי המחקר מצביעים על תהליכים מעניינים וחיוביים באזורים שנבדקו. בכל שכונות המחקר - קבוצת הניסוי וקבוצת הביקורת - המהוות יחד כמעט את כל השכונות הירודות המצויות בישראל, חלים תהליכי שיפור משמעותיים. לא רק שאין הן מיזרדרות, מבחינת מאפייני אוכלוסייתן, אלא שהן מושכות אליהן אוכלוסיה שמאפייניה דומים למדי לאלה של האוכלוסיה היהודית הממוצעת בישראל. אולם, מכיוון שלא נמצאו הבדלים בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת בכיוון המצופה - לא נוכל לייחס תהליכים חיוביים אלה להשפעת ההתערבות הממשלתית של פרויקט השיקום.

פרק 4: ממצאים עבור ישובי המצוקה

פרק זה דן בממצאים מהשואת ישובי המצוקה לאוכלוסיה היהודית בישראל. בישובי המצוקה ניתן לזהות שני כוחות מנוגדים אשר השפיעו על המצב החברתי-כלכלי של תושבי יישובי המצוקה ועל דפוסי ההגירה אל יישובים אלה ומהם. מחד, יישובי המצוקה, היו מאופיינים בנחשלות חברתית-כלכלית (משום שהנחשלות הוותה קריטריון בבחירת הקבוצה) ומאיזך, היישובים (בשלמותם) נהנו מהשקעות פרויקט השיקום. בנוסף לכך, כ-70% מהיישובים נהנו מהשקעות ותמריצים כערי פיתוח (מדיניות העזפת איזורי פיתוח היתה בתוקף בכל העשור 1972-1983, ולא רק בתקופה בה פעל פרויקט השיקום).

יצוין מיד, כי לא ניתן לזהות את השפעת פרויקט השיקום על השינויים ביישובי המצוקה, מכיוון שלא יכולנו לבחור קבוצת ביקורת. לא היתה בנמצא קבוצת יישובים בעלי מאפיינים דומים, שבהם לא פעל פרויקט השיקום. נסתפק, איפוא, בבחינת השינויים שהתרחשו ביישובי המצוקה בין השנים 1972-1983, מבלי ליחסם לפרויקט השיקום.

4.1 שינויים בגודל האוכלוסיה 1972-1983

בשנים 1972-1983 גדלה האוכלוסיה ביישובי המצוקה, לפי טבלה 4.1.1, ב-8.1% (לעומת 24.7% באוכלוסיה היהודית), ומספר משקי הבית גדל ב-31.8% (לעומת 38.1% באוכלוסיה היהודית). הגידול הרב במספר משקי הבית, משקף ירידה דרסטית בגודל המשפחה הממוצעת שמאפיין את יישובי המצוקה. ב-1972 גודל משק בית ממוצע היה 4.8, ואילו ב-1983 - 3.9. (לעומת זה באוכלוסיה היהודית הממוצע היה 13.6 ו-13.2² בהתאמה.)

טבלה 4.1.1: תושבים ומשקי בית ביישובי המצוקה 1972 (אומדן¹), 1983

Table 4.1.1: Population and Households in Distress Towns 1972 (estimate), 1983

1972 - 1983		1983	1972	
שינוי באחוזים	שינוי אבסולוטי			
8.1	9,579	127,955	118,376	מס' תושבים
31.8	7,860	32,560	24,700	מס' משקי בית

מקור הנתונים: פרוט לכל אזור סטטיסטי ראה בנספח ה'¹ לגבי שיטת האומדן ראה נספח ו'.

¹ מקור: ל.מ.ט.; אוכלוסיה ומשקי בית ביישובים ובאזורים סטטיסטיים. פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור 1972, מס. 4, עמ' 3, 1975.
² מקור: ל.מ.ט. היישובים, אוכלוסיה ומשקי בית. פרסומי מפקד האוכלוסין והדיור 1983, מס. 3, לוח 1 עמ' 29, 1985.

4.2 שינויים בפער החברתי-כלכלי בין תושבי יישובי המצוקה לבין כלל האוכלוסייה היהודית בישראל

4.2.1 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של יישובי המצוקה ב-1972

בשנת 1972, היה הפרופיל החברתי-כלכלי של קבוצת יישובי המצוקה ירוד מאד בהשוואה לפרופיל של כלל האוכלוסייה היהודית בישראל. עיון בטבלה 4.2.1.1 מלמד על קיומם של פערים ניכרים. ניתן לאפיין את הפרופיל החברתי-כלכלי של יישובי המצוקה בשיעור גבוה של חסרי כל השכלה (כ-27% בעלי 0 שנות לימוד לעומת 8% באוכלוסייה), שיעור נמוך של בעלי השכלה גבוהה (5% בעלי 13 שנות לימוד ויותר, מהם 0.9% בעלי 16 שנות לימוד ויותר, לעומת 18% ו-7.0% בהתאמה באוכלוסייה), שיעור נמוך של מועסקים במשלח יד יוקרתי (11.4% במשלח יד אקדמי, טכני או מינהלי, לעומת 25% באוכלוסייה), הכנסה נמוכה (ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש 238 ש"ח לעומת 400 ש"ח במחירי 1988). למרות שמלאי הדירות עדיף במעט (39.3% מהדירות בנות 2 חדרים ופחות, לעומת 42% באוכלוסייה) נמצא שיעור גבוה של משקי בית המתגוררים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר (25.8% לעומת 11% באוכלוסייה), בשל האחוז הגבוה של משפחות גדולות. נמצא שיעור נמוך של משקי בית המתגוררים בדירות בבעלותם (28.5% לעומת 64% באוכלוסייה). מדדי השויון מראים כולם על פערים גדולים בין האוכלוסייה ביישובי המצוקה לאוכלוסייה היהודית.

עיון בטבלה מלמד על שוני בפרופיל הדמוגרפי של יישובי המצוקה, בהשוואה לזה של כלל האוכלוסייה היהודית. יישובי המצוקה בשנת 1972, מאופינים בשיעור גבוה של משקי בית גדולים: ב-35.7% ממשקי הבית 6 נפשות ויותר (לעומת 14% באוכלוסייה). מרבית התושבים הם ממוצא אסיה או אפריקה (88% לעומת 47% באוכלוסייה). מדובר באוכלוסייה צעירה יותר (רק 4.2% הם בני 65 ויותר לעומת 8% באוכלוסייה).

מדד הרווחה ב-1972 שחושב עבור יישובי המצוקה בהתבסס על השכלה (+13 שנות לימוד), הכנסה וצפיפות דיור, היה 0.561, כלומר האוכלוסייה חלשה ביותר.

טבלה 4.2.1.1: התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדדי השויון, בישובי המצוקה ובאוכלוסייה היהודית, 1972, 1983

Table 4.2.1.1: Socio-Economic and Demographic Characteristics and Equality Ratio, in Distress Towns and Jewish Population, 1972, 1983

1972-83	1983			1972			משתנים חברתיים-כלכליים
שינוי מדד שהשויון	מדד שויון	אוכל' יהודית	ישובי מצוקה	מדד שויון	אוכל' יהודית	ישובי מצוקה	
							<u>משתנים דמוגרפיים</u>
-14.1	219.0	10.0	21.9	255.0	14.0	35.7	מ"ב עם +6 נפשות
10.5	58.0	10.0	5.8	52.5	8.0	4.2	תושבים בגיל +65
-2.9	181.8	44.0	80.0	187.2	47.0	88.0	תושבים ממוצא אסיה/אפריקה
							<u>משתנים חברתיים-כלכליים</u>
-15.9	285.0	6.0	17.1	338.7	8.0	27.1	בני +15 עם 0 שנות לימוד
37.7	38.3	23.0	8.8	27.8	18.0	5.0	בני +15 עם +13 שנות לימוד
-19.2	76.5	55.0	42.1	94.7	49.0	46.4	השתתפות בכוח העבודה האזרחי
35.6	61.9	27.0	16.7	45.6	25.0	11.4	משלח-יד אקדמי, טכני, מינהלי
							הכנסה חודשית ממוצעת לנפש
13.7	67.8	664.3	450.3	59.6	400.2	238.6	בש"ח, מחירי 1988
							<u>משתני דיוור</u>
32.3	123.7	16.0	19.8	93.6	42.0	39.3	מ"ב בדירות 2 חדרים ופחות
-26.1	173.3	3.0	5.2	234.5	11.0	25.8	מ"ב בצפיפות +2.5 נפשות לחדר
45.3	64.7	72.0	46.6	44.5	64.0	28.5	מ"ב בבעלותם דירה

4.2.2 פרופיל חברתי-כלכלי ופרופיל דמוגרפי של ישובי המצוקה ב-1983

בין השנים 1972-1983 השתנה הפרופיל הדמוגרפי של האוכלוסיה היהודית בישראל, ובמקביל השתנה הפרופיל של ישובי המצוקה. שיעור המשפחות הגדולות בנות 6 נפשות ויותר פחת מ-35.7% ל-21.9% (בעוד השיעור באוכלוסיה היהודית פחת מ-14% ל-10%). שיעור בני 65 ויותר עלה מ-4.2% ל-5.8% (ובאוכלוסיה עלה מ-8.0 ל-10.0) ושיעור תושבים ממוצא אסיה או אפריקה פחת מ-88% ל-80% (באוכלוסיה פחת מ-47% ל-44%) כלומר, עדיין זו אוכלוסיה שונה מכלל האוכלוסיה היהודית.

בין השנים 1972-1983 חל שיפור ניכר בפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסיה היהודית בישראל. חל שיפור גם ברוב המשתנים החברתיים-כלכליים בקרב ישובי המצוקה, אך עדיין היה קיים פער גדול בינם לבין האוכלוסיה בכללה.

ב-1983 בישובי המצוקה עדיין היה שיעור גבוה מאד של חסרי כל השכלה (17.1% בעלי 0 שנות לימוד, לעומת 6% באוכלוסיה), שיעור בעלי השכלה גבוהה עדיין נמוך יחסית לאוכלוסיה (8.8% בעלי 13 שנות לימוד ויותר, מהם רק 2.1% בעלי 16 שנות לימוד ויותר, לעומת 23% ו-10% בהתאמה באוכלוסיה). שיעור נמוך של מועסקים במשלח יד יוקרתי (16.7% במשלח יד אקדמי, טכני, מינהלי לעומת 27% באוכלוסיה. ההכנסה נמוכה (ההכנסה הממוצעת לנפש 450 ש"ח במחירי 1988 לעומת 664 ש"ח באוכלוסיה היהודית).

במשתני הדיור שנבדקו קיים יותר דמיון בין ישובי המצוקה לאוכלוסיה היהודית. שיעור הדירות הקטנות (בנות 2 חדרים ופחות) היה 19.8%, בהשוואה ל-16% באוכלוסיה היהודית בישראל. גם בעית הצפיפות כמעט ונפתרה. 5.2% ממשקי הבית גרים בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר לעומת 3% באוכלוסיה, בעוד שב-1972 25.8% ממשקי הבית גרו בתנאים כאלה. שיעור משקי הבית בעלי זירה עלה והגיע ל-46.6%, שהוא עדיין כמחצית מהשיעור באוכלוסיה הכללית.

מדד הרווחה ב-1983 המבוטט על השכלה (+13 שנות לימוד), הכנסה וצפיפות דיור, היה 0.679.

4.2.3 שינויים בפער בפרופיל החברתי-כלכלי 1972-1983

כיון שחל שיפור גם באוכלוסייה היהודית וגם באוכלוסיית ישובי המצוקה, השאלה היא איך השתנו הפערים היחסיים. האם הצטמצמו הפערים החברתיים-כלכליים או שהם נשארו כשהיו.

מדד הרווחה מראה על צמצום פערים בין ישובי המצוקה לאוכלוסייה היהודית. מדד הרווחה השתנה מ-0.569 ל-0.679, שינוי של 19.3%. משמעות הדבר היא שבשנת 1983 היו התושבים בישובי המצוקה דומים יותר מאשר ב-1972 לכלל האוכלוסייה היהודית ומצוקתם פחתה.

השנויים בפער נמדדו גם בעזרת מדדי השויון, הבודקים את היחס בין המאפיין החברתי-כלכלי בישובי המצוקה ובאוכלוסייה היהודית. ניתן לראות שברוב המשתתפים התרחש תהליך של צמצום פערים. משמעות הדבר שהשיפור באוכלוסיית ישובי המצוקה היה באחוז גבוה יותר מאשר השיפור באוכלוסייה היהודית.

שיעור בעלי 0 שנות לימוד (מבני 15 ויותר)

הפער בין ישובי המצוקה והאוכלוסייה הצטמצם. מדד השויון פחת מ-338 ל-285, צמצום של 15.9%.

שיעור בעלי 13 שנות לימוד ויותר (מבני 15 ויותר)

מדד השויון עלה מ-27.8 ל-38.3 כלומר הפער הצטמצם ב-37.7%.

שיעור בעלי משלח יד אקדמי, טכני או מינהלי (מבני 15 ויותר)

מדד השויון עלה מ-45.6 ל-61.9, שיפור של 35.6%, כלומר הפער הצטמצם.

הכנסה חודשית ממוצעת לנפש.

מדד השויון עלה מ-59.6 ל-67.8, דהיינו שיפור של 13.7%.

שיעור משקי בית בצפיפות של 2.5 נפשות לחדר ויותר

מדד השויון ירד מ-234.5 ל-173.3, דהיינו הפער הצטמצם ב-26%.

שיעור משקי הבית בעלי דירות

מדד השויון עלה מ-44.5 ל-64.7, דהיינו הפער הצטמצם ב-45.3%.

בשני משתנים בלבד חלה הרעה יחסית: הצטמצם שיעור המועסקים בכוח העבודה האזרחי. מדד השויון ירד מ-94.7 ל-76.5, הרעה של 19.2% בפער.

במשתנה שיעור משקי הבית המתגוררים בזירות של 2 חדרים ופחות, מדד השויון שהיה 93.6 (דהיינו בישובי המצוקה המצב היה עדיף על כלל האוכלוסיה), השתנה ל-123.7, כלומר הרעה של 32.3% ביחס לאוכלוסיה בכללה. אין פירוש ההרעה שהמצב ב-1983 היה חמור יותר מאשר ב-1972; להיפך, שיעור הדירות הקטנות בישובי המצוקה ירד למחציתו, אלא שהשיפור בכלל האוכלוסיה היה דרמטי עוד יותר.

ניתן לסכם ולקבוע שהמאפיינים החברתיים-כלכליים השתנו לאורך זמן בישובי המצוקה, וברוב המשתנים (כולם פרט לשיעור המועסקים בכח אדם ושיעור משקי בית בדירות של 2 חדרים ופחות) חל שיפור במאפייני ישובי המצוקה יותר מאשר באוכלוסיה היהודית. כלומר האינפורמציה מניתוח האיפיונים הבודדים מחזקת את המסקנה מניתוח מדד הרווחה שהפער החברתי-כלכלי בין ישובי המצוקה והאוכלוסיה היהודית הצטמצם באופן משמעותי בתקופה 1983-1972.

4.2.4 סיכום

בשנת 1972, היה הפרופיל החברתי-כלכלי של קבוצת ישובי המצוקה ירוד מאד בהשוואה לפרופיל של כלל האוכלוסיה היהודית בישראל. שוני ניכר מובחן גם באספקטים הדמוגרפיים.

בין השנים 1983-1972 חל שיפור ניכר בפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסיה היהודית בישראל. ב-1983 היה עדיין פער בין הפרופיל החברתי-כלכלי של כלל האוכלוסיה היהודית לבין זה של ישובי המצוקה אולם בקרב ישובי המצוקה חל שיפור רב יחסית למצבם ב-1972. משמעות הדבר היא שבשנת 1983 היו התושבים בישובי המצוקה דומים יותר לכלל האוכלוסיה היהודית ומצוקתם פחתה.

בשל חוסר אפשרות לאתר קבוצת ביקורת מתאימה, אי אפשר היה להעריך את השפעת פרויקט שיקום השכונות על ההתקדמות שהושגה.

4.3 דפוסי הגירה בישובי המצוקה

4.3.1 שיעורי ההגירה 1978-1983

אתרנו בישובי המצוקה את הותיקים ואת הנכנסים אליהן והעוזבים אותן בעזרת השאלה על מקום המגורים לפני חמש שנים שנכללה בשאלון של מפקד 1983. בטבלה 4.3.1.1 נתונים מספר תושבים, מספר משקי בית ושיעורי ההגירה. מהם ניתן להסיק שבישובי המצוקה היה מאזן הגירה חיובי של משקי בית ושל תושבים.

טבלה 4.3.1.1: תושבים ומשקי בית בישובי המצוקה בהתאם לסטטוס ההגירה

Table 4.3.1.1: Population and Households in the Distress Towns, by Migration Status

מאזן הגירה (%)	אתוז עוזבים ¹	אחוז נכנסים ¹	מאזן הגירה	עוזבים	חדשים	ותיקים	ישובי המצוקה
6.3	14.8	21.1	7,540	17,850	25,390	102,565	מס' תושבים
8.1	21.0	29.1	2,450	6,320	8,770	23,790	מס' משקי בית

¹ אחוזי הנכנסים ואחוזי העוזבים חושבו על ידי חלוקת מספר הנכנסים והעוזבים במספר התושבים לפני חמש שנים, שהורכב מצירוף של ותיקים ועוזבים

4.3.2 השוואת המאפיינים של ותיקים ומהגרים (נכנסים ועוזבים) בישובי המצוקה

מדד הרווחה שחושב עבור הותיקים והמהגרים - נכנסים, בהסתמך על רמת ההשכלה, ההכנסה וצפיפות הדיור הראה שמאפייני התושבים החדשים גבוהים ממאפייני הותיקים אך עדיין נמוכים ממאפייני האוכלוסיה היהודית. הממצאים הם:

<u>ותיקים</u>	<u>נכנסים</u>	<u>הפרש</u>
0.620	0.837	39.3%

בדיקה מפורטת של הפערים בין הנכנסים לותיקים בישובי המצוקה נעשתה בעזרת מדד השויון. עיון בטבלה 4.3.2.1 מראה שהחדשים חזקים מהותיקים במאפייניהם החברתיים-כלכליים ברוב המשתנים. הפער ניכר בכל משתני ההשכלה-תעסוקה: 20.2% בעלי 0 שנות לימוד בין הותיקים ו-6.7% בין החדשים (מדד השויון 33.2), שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בין החדשים 61.4% ו-36.2% בין הותיקים (מדד השויון 169.6). ההכנסה לנפש 535.3 ₪ בין החדשים ו-406.5 ₪ בין הותיקים (מדד השויון 131.7). במשתני הדיור, לעומת זה, הפערים קטנים. קיים פער רק בשיעור הבעלות על דירה - 47.9% בקרב ותיקים ו-43% בקרב החדשים.

הנתונים מצביעים גם על הבדל בפרופיל הזמורפי של שתי הקבוצות: 24.9% מקרב משקי הבית הותיקים הם בני 6 נפשות ויותר לעומת 13.6% בקרב הנכנסים. 6.6% מקרב התושבים הותיקים הם בני 65 ויותר לעומת 2.7% בקרב החדשים. 81.3% מקרב הותיקים הם ממוצא אסיה או אפריקה לעומת 74.8% מקרב החדשים.

להשוואת הנכנסים והעוזבים חשבנו את מדד הרווחה, ומצאנו שמאפייני העוזבים חזקים ממאפייני הנכנסים, ודומים ביותר למאפייני האוכלוסיה היהודית. הנכנסים, לעומת זאת, עדיין חלשים במקצת מהאוכלוסיה בכללה.

<u>נכנסים</u>	<u>עוזבים</u>	<u>הפרש</u>
0.837	0.950	13.5%

בדיקה מפורטת של הפערים בין נכנסים לעוזבים בישובי המצוקה נעשתה בעזרת מדד השויון. עיון בטבלה 4.3.2.1 מראה שהעוזבים חזקים מהנכנסים בעיקר בשני משתנים: שיעור בעלי 13 שנות לימוד ויותר הוא 16.4% בקרב הנכנסים ו-23.7% בקרב העוזבים (מקדם השויון 69.2).

טבלה 4.3.2.1: התפלגות משתנים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים, ערכי מדדי השויון, בישובי המצוקה לפי סטטוס הגירה (ותיקים, נכנסים, עוזבים)

Table 4.3.2.1: Socio-Economic and Demographic Characteristics and Equality Ratio, by Migration Status

ישובי המצוקה						משתנים חברתיים-כלכליים
מדדי שויון			עוזבים (3)	נכנסים (2)	ותיקים (1)	
(2)/(3)	(3)/(1)	(2)/(1)				
						<u>משתנים דמוגרפיים</u>
107.1	51.0	54.6	12.7	13.6	24.9	מ"ב עם +6 נפשות
108.0	37.9	40.9	2.5	2.7	6.6	תושבים בגיל +65
98.9	93.0	92.0	75.6	74.8	81.3	תושבים ממוצא אסיה/אפריקה
						<u>משתנים חברתיים-כלכליים</u>
186.1	17.8	33.2	3.6	6.7	20.2	בני +15 עם 0 שנות לימוד
69.2	359.1	248.5	23.7	16.4	6.6	בני +15 עם +13 שנות לימוד
95.8	177.1	169.6	64.1	61.4	36.2	השתתפות בכוח העבודה האזרחי
86.2	233.1	200.8	28.9	24.9	12.4	משלח-יד אקדמי, טכני, מינהלי
98.1	134.2	131.7	545.7	535.3	406.5	הכנסה חודשית ממוצעת לנפש בש"ח, מחירי 1988
						<u>משתני דירור</u>
76.4	124.4	95.0	25.0	19.1	20.1	מ"ב בדירות 2 חדרים ופחות
112.5	56.1	63.2	3.2	3.6	5.7	מ"ב בצפיפות +2.5 נפשות לחדר
90.5	99.2	89.8	47.5	43.0	47.9	מ"ב בבעלותם דירה

לעומת זה במשתנה שיעור המתגוררים בדירות בנות 2 חדרים ופחות ניתן לראות שהעוזבים מרעים את מצבם במעבר. בעוד 25.0% מהעוזבים עוברים לדירות קטנות, רק 19.1% מהנכנסים עוברים לדירות קטנות. לפיכך יש להסיק שהעוזבים מוכנים לותר על גודל הדירה לטובת משתנים אחרים המאפיינים את מקום היעד.

מצאנו דמיון רב בפרופיל הדמוגרפי של מהגרים נכנסים ויוצאים מיישובי המצוקה: 13.6% מקרב משקי הבית הנכנסים הם בני 6 נפשות ויותר לעומת 12.7% מקרב העוזבים; 2.7% מקרב התושבים הנכנסים הם בני 65 ויותר לעומת 2.5% מקרב העוזבים; 74.8% מקרב התושבים הנכנסים הם ממוצא אסיה או אפריקה לעומת 75.6% מקרב העוזבים.

4.3.3 סיכום

התמונה המצטיירת מעיון בנתוני ההגירה הפנימית בשנים 1978-1983 היא תחלופה גבוהה של אוכלוסיה ביישובי המצוקה. שיעור הנכנסים דומה לשיעורם בקבוצות הניסוי והביקורת אולם שיעור העוזבים ביישובי המצוקה נמוך באופן משמעותי משיעורם בקרב קבוצות הניסוי והביקורת. לפיכך, בעוד שבקבוצת הניסוי מאזן ההגירה שלילי ובקבוצת הביקורת יציבות בשיעורי ההגירה, הרי ביישובי המצוקה נמצא מאזן הגירה חיובי.

המעמד החברתי-כלכלי של המהגרים (נכנסים ועוזבים) גבוה מזה של התושבים הוותיקים ביחוד בתחומי ההשכלה, תעסוקה והכנסה. ניכר דמיון רב בתנאי הדיור של המהגרים והותיקים.

בדיקת המאפיינים החברתיים-כלכליים של העוזבים והנכנסים ליישובי המצוקה מצביעה על יתרון חברתי-כלכלי לעוזבים על פני הנכנסים. עוזבי יישובי המצוקה כמעט שאינם נופלים במעמדם החברתי-כלכלי מן האוכלוסיה היהודית, בעוד שמעמדם החברתי-כלכלי של הנכנסים ליישובים אלה נמוך במקצת מזה של האוכלוסיה היהודית בישראל בכללה.

לסיכום פרק זה יש שוב לציין שבשל חוסר אפשרות לאתר קבוצת ביקורת מתאימה, אי אפשר היה להעריך את השפעת פרויקט שיקום השכונות על ההתקדמות שהושגה. הפרעה נוספת לייחוס קשר סיבתי כזה קשורה בתכניות העדפה ותמריצים לעיירות פיתוח, שהופעלו ברוב יישובי המצוקה באותה תקופה. אך סביר להסיק מן הממצאים, המורים על התקדמות בולטת של יישובי המצוקה ב-1972-1983, כי המדיניות הציבורית הנמרצת שהופעלה בערי הפיתוח בתקופה הנדונה (צירוף של העדפות שונות ופרויקט השיקום) גרמה לתוצאות בכיוון הרצוי, מבחינת כוונות הממשלה.

פרק 5: טיכונים ומסקנות

מחקר זה נועד להעריך את השפעת פרויקט שיקום השכונות בישראל על מאפייני האוכלוסייה בשכונות השיקום ועל דפוסי ההגירה לשכונות אלה, וזאת בהשוואה לקבוצת ביקורת של שכונות מצוקה שלא נכללו במסגרתו. פרויקט שיקום שכונות המצוקה בישראל היה התכנית החברתית המרכזית של ממשלת ישראל והסוכנות היהודית בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים. התכנית הופנתה אל אוכלוסייה בת כחצי מליון נפש (קרוב לשמינית מאוכלוסיית המדינה), המתגוררת בשכונות מצוקה ברחבי הארץ. הפרויקט פעל לפחות בשכונה אחת ברוב הערים והעיירות היהודיות בישראל; אוכלוסייה ערבית מעטה בלבד נכללה במסגרתו.

באמצעות הפעלת עשרות תכניות בכל שכונה נבחרת בתחומי הדיור והתשתית הפיסית, חינוך ילדים ומבוגרים, בניה והפעלה של שירותי חברה וקהילה ושיפור שירותים חברתיים נוספים, נועד פרויקט השיקום להעלות את איכות החיים בשכונותיו ולהניע תהליך של שיקום חברתי ופיסי. תהליך זה אמור היה לסייע לתושבים כפרטים, ולשכונתם ככלל, ולגרום - בסופו של דבר - לעליה בטסטוס השכונתי.

הערכת פרויקט השיקום במחקר זה אינה מתיחסת למידה שבה הצליח לשפר את איכות החיים של תושבי השכונות. היא מתרכזת במדדים אגרטיביים של שינוי בטסטוס השכונה ותושביה. ההערכה מסתמכת על מקור נתונים יחיד: נתוני המפקדים של האוכלוסייה והדיור בישראל, שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנים 1972 ו-1983. הצטמצמו בשני סוגי השוואות: האחד - מאפייני המהגרים אל השכונות בשנים 1978 ו-1983, בהשוואה לעוזבי השכונות באותן שנים, ובהשוואה לותיקים שגרו בשכונות למעלה מחמש שנים; השני - מאפייני האוכלוסייה בשכונות שנבחרו ב-1972, לעומת מאפייניה ב-1983.

ניתוח הנתונים הקיף את כל השכונות שנכללו בפרויקט השיקום לפני 1982. הן חולקו ל"קבוצת הניסוי" - שכונות הפרויקט בערים גדולות ובינוניות, ול"ישובי מצוקה" - ישובים שנכללו בשלמותם בפרויקט ורובם עיירות פיתוח. לקבוצת הניסוי הותאמה קבוצת ביקורת מבחינת מיקום וגודל הישוב שבו נמצאת השכונה, ובעיקר מבחינת הרמה החברתית-כלכלית של תושביה. אי אפשר היה להתאים קבוצת ביקורת ל"ישובי המצוקה", משום שכמעט כל הישובים מסוג זה נכללו בפרויקט.

מספר התושבים ומשקי הבית בקבוצות שנחקרו (1983) היה כמפורט להלן:

תושבים	משקי בית	
330,330	98,270	קבוצת הניסוי
127,955	32,560	ישובי המצוקה
458,285	130,830	סה"כ בפרויקט השיקום
342,045	96,735	קבוצת הביקורת
3,349,997	978,906	אוכלוסייה יהודית בישראל

שיעורנו של פרויקט השיקום היו השפעות חיוביות על שכונותיו, השפעות שתמצאנה ביטוי בשיפור הפרופיל החברתי-כלכלי של תושבי השכונות. שיעורנו גם שהפרויקט יפחית את נטיותם של משקי בית "חזקים" - צעירים, עובדים, בעלי השכלה ומשלחי יד יוקרתיים - לעזוב את שכונותיו, ויגביר את התיישבותם של משקי בית כאלה בהן.

הממצאים לא תמכו בהשערות המחקר. מאזן ההגירה, שהוגדר כשיעור משקי הבית שנכנסו לשכונות בשנים 1978-1983 פחות אלה שעזבו אותן באותה תקופה, היה גרוע יותר בשכונות הניסוי (-3.8%) מאשר בשכונות הביקורת (+0.1%). מאפייני הנכנסים לשכונות - השכלה, השתתפות בכוח העבודה, משלח יד, הכנסה ועוד - היו אמנם גבוהים הרבה יותר מאלה של הוותיקים (הגרים בשכונות אלה למעלה מחמש שנים), אך הדבר קרה בשכונות הביקורת במידה בולטת עוד יותר מאשר בשכונות הניסוי. נהירתם החוצה של תושבים בעלי סטטוס יחסי גבוה לא פסקה, ומאפייניהם של העוזבים היו קרובים לאלו של הנכנסים, עם יתרון מה לעוזבים, שבלט בקבוצת הניסוי עוד יותר מאשר בביקורת.

סיכום זה מתייחס לגיתוח תריסר משתנים, חלקם דמוגרפיים, חלקם חברתיים-כלכליים וחלקם מתייחסים לתנאי דיור. כללנו שלושה מהם - השכלה, הכנסה ורווחת דיור - במדד אגרגטיבי של רווחה, המורה על מצבה היחסי של כל קבוצה יחסית לממוצע באוכלוסייה היהודית בישראל.¹

מדדי הרווחה של הקבוצות הרלבנטיות היו:

עוזבים	נכנסים	ותיקים	
0.875	0.847	0.654	קבוצת הניסוי
0.919	0.915	0.691	קבוצת הביקורת

¹ עליה בערך המדד מורה על שיפור, כאשר הערך 1.00 מורה על שיוון לממוצע האוכלוסייה היהודית. ככל שהמדד קטן מ-1.00 פרושו שקיים פער לרעת הקבוצה הנבדקת.

מכאן: למרות ששכונות הפרויקט הראו כוחן במשיכת אוכלוסית נכנסים חזקה, לא נוכל לייחס את התהליך החיובי לפרויקט השיקום, משום שתהליך דומה התרחש בקבוצת הביקורת.

השערה מרכזית נוספת של המחקר היתה, שכתוצאה מן הפרויקט הצטמצמו פערים חברתיים-כלכליים בין תושבי שכונותיו לבין האוכלוסיה היהודית בישראל. לשם כך השווינו את השינוי שחל בין השנים 1972-1983 בפער החברתי-כלכלי בין קבוצת הניטוי לבין האוכלוסיה היהודית בישראל. השוואה מקבילה ערכנו בין קבוצת הביקורת לבין האוכלוסיה היהודית בישראל. תמצית הממצאים מבוטאת במדדי הרווחה שלהלן:

שיפור	1983	1972	
11.3%	0.692	0.622	קבוצת הניטוי
15.4%	0.750	0.650	קבוצת הביקורת
-	1.00	1.00	אוכלוסיה יהודית בישראל

המסקנה היא שבשנים 1972-1983 חל שיפור במאפיינים החברתיים-כלכליים של התושבים בכל שכונות המצוקה של ישראל, והם נעשו דומים יותר לאלו של האוכלוסיה היהודית, אך אחוז השיפור בקבוצת הביקורת היה גדול במעט מזה שבקבוצת הניטוי. משום כך אין תמיכה בהשערה, שפרויקט השיקום הוא שגרם לשיפור.

במסגרת המחקר נבדקו גם שינויים שחלו ב"ישובי המצוקה" - עיירות קטנות שנכללו בשלמותן בפרויקט שיקום השכונות. מצאנו בהן מאזן הגירה חיובי בולט; החסרת שיעור העוזבים בשנים 1978-1983 משיעור הנכנסים באותן שנים מראה על תוספת 8% למספר משקי הבית. נכנסת אוכלוסיה בעלת סטטוס גבוה, יחסית לתושבים הותיקים באותם ישובים (מדד הרווחה של הנכנסים - 0.837, ואילו של הותיקים - 0.620), אך נמוך יוהר מסטטוס העוזבים את הישובים (מדד רווחה - 0.950). בחינת המאפיינים של כלל האוכלוסיה ביישובי המצוקה מלמדת על שינוי ניכר לטובה בעשור שחלף בין שני מפקדי האוכלוסיה (1972-1983): מדד הרווחה של אוכלוסייתן עלה באותן שנים מ-0.569 ל-0.679 (+19.3%), עליה בולטת יותר מזו שחלה הן בשכונות הניטוי והן בשכונות הביקורת. מחוסר קבוצת ביקורת לישובי המצוקה, לא יכולנו להתייחס לשאלת השפעתו של פרויקט השיקום השכונות על השיפור שנמצא.

חשוב לזכור שניתוח זה מתייחס רק למצב היחסי של השכונות בהשוואה לכלל האוכלוסייה. אין בו ביטוי לשיפור האבסולוטי שחל בתקופה הנדונה הן בשכונות והן בכלל האוכלוסייה. לדוגמא: ההכנסה לנפש בקבוצת הניסוי עלתה בעשור הנדון מ-284 ש"ח לנפש ל-472 ש"ח (שני הנתונים במחירי 1988), עליה של 65%, אך למרות זאת גשאה רק 70% מההכנסה הממוצעת של ישראל, כפי שהיתה גם ב-1972; דוגמא נוספת: צפיפות הדיור, הנמדדת על ידי אחוז משקי הבית עם 2.5 נפשות לחדר ויותר, פחתה בשכונות הניסוי מ-24% ב-1972 ל-5% ב-1983; למרות השיפור האבסולוטי הניכר, השיפור היחסי קטן, משום שהצפיפות באוכלוסייה היהודית פחתה מ-11% ל-3%, כך שקבוצת הניסוי נותרה נחותה, יחסית לאוכלוסייה.

ממצא לואי מעניין שהעלה המחקר, מתייחס לשאלה: האם פרויקט השיקום אכן פעל בשכונות הזקוקות ביותר לשיקום. ניתוח הנתונים בתקופה שלפני הפרויקט (1972) מורה על פער גדול במאפיינים חברתיים-כלכליים בין אוכלוסיית שכונות הפרויקט לאוכלוסייה היהודית בישראל, דבר המוביל למסקנה שאכן נבחרו שכונות בעלות אוכלוסייה חלשה.

לסיכום ניתן לאמר, שפרויקט השיקום פעל בשכונות ובישובים שהיו זקוקים לסיוע, ובשכונות אלה חלו שיפורים בכיוון שאליו שאף הפרויקט. השוואת ממצאי 1972 עם אלה של 1983 מורה שכל האזורים הנחשלים בישראל התקדמו במידה ניכרת וכולם נהנים מהגירה נכנסת של אוכלוסייה חזקה יחסית. אלמלא השתמשנו בקבוצת ביקורת, היינו ודאי מציינים שהשיפור, הנמדד במדדי הרווחה, בהשוואת 1972 ל-1983 או בהשוואת הותיקים לנכנסים לשכונות, מצביע על שינויים חיוביים מובהקים בשכונות, וכנראה היינו מסיקים שפרויקט השיקום הצליח. מאחר והתאמנו לקבוצת הניסוי קבוצת ביקורת, אנו משווים את השינויים במדדי הרווחה שחלו בקבוצת הניסוי לעומת השינויים בקבוצת הביקורת; השוואה זו מראה שהשיפור היחסי בקבוצת הביקורת היה גבוה מהשיפור היחסי בקבוצת הניסוי, ואי לכך אנו מסיקים שאין ליחס את השיפור במדדים לפרויקט השיקום.

התאמת קבוצת הביקורת והשוואות אותן היא מאפשרת מהות את תרומתו הייחודית של מחקר זה לקבוצת מחקרי ההערכה של פרויקט שיקום השכונות בישראל.

לבסוף, נוסיף הסתייגויות אחדות מן התוצאות הנ"ל ונצביע על הדרך להמשך המחקר ולעידון הבדיקה.

הסתיגות אחת מתיחסת לשימוש בנתוני השוואה מ-1972, שש-שבע שנים לפני תחילתו של פרויקט השיקום. יתכן בהחלט שבשנים 1972-1978 חלו שינויים שהפחיתו את הדמיון בין קבוצת הניסוי לקבוצת הביקורת. באותן שנים גדלה אוכלוסית שכונות הביקורת יותר מאשר אוכלוסית שכונות הניסוי ויתכן שיש בזאת אינדיקציה קלה לכך שלראשונות היה פוטנציאל התפתחות טוב יותר מאשר לאחרונות בתקופה שקדמה לפרויקט. העדר מקור נתונים מקיף עבור 1978 מנע ביצוע השוואות בין השנים 1978 כנקודת מוצא של פרויקט השיקום לבין 1983. ראוי לציין שבחירת השכונות לפרויקט השיקום הסתמכה אף היא על נתוני 1972.

ההסתיגות השניה קשורה בצמצום הנושאים שנבדקו במחקר זה, לא בדקנו אם הפרויקט פעל או לא פעל על פי עקרונותיו, ולא אם הצליח לשפר את איכות השירותים לתושבים אלא התרכזנו במספר מדדים אובייקטיביים של האוכלוסיה. כמו כן בחרנו בהשוואת דפוטי ההגירה כאינדיקטורים לבחינת השפעות ארוכות טווח, כי התנהגות מהגרים משקפת את ציפיותיהם לשינויים ארוכי טווח בשכונות המוצא והיעד.

הנתונים עליהם מבוסס המחקר הנוכחי מתיחסים לפרק הזמן מ-1972 עד 1983. אמנם החלק הארי של משאבי פרויקט השיקום ברוב השכונות הושקע עוד לפני מועד מפקד 1983, ותקופת פעילות של 3-5 שנים בכל שכונה יכולה היתה ליצור שינוי חיובי, ודאי שינוי בציפיות, המתבטא בהתנהגות מהגרים. אף-על-פי-כן אפשר להסתייג ולאמר שהפרויקט ממשיך עדיין לפעול וייתכן שהשפעותיו תתגלנה בעתיד.

בשל הקשיים המרובים שבעיבוד הכמות האדירה של נתונים שהתקבלו מן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובעיות לוגיסטיות אחרות, מוגבל הדיון המוצג בזאת לניתוח אגרטיבי של הממצאים: קבוצת הניסוי מול כל קבוצת ביקורת. בשלבים הבאים, המתוכננים למחקרנו, נבחין בין תת-קבוצות של קבוצת הניסוי, למשל, לפי מידת המצוקה בהן לפני כניסת הפרויקט, ולפי כמות התשומות שהפרויקט השקיע בהן, ונשתמש בניתוח רב-משתני מעודן יותר. אזי יתכן שנמצא, כי האגרציה כסתה על דיפרנציאציה; ייתכן שבחלק מהשכונות היתה לפרויקט ההשפעה החיובית המשוערת, בעוד שבחלק אחר גדלו הפערים.

בהמשך למחקר זה ראוי יהיה לנתח את הממצאים שיעלה המפקד שיערך בראשית שנות ה-90, באותן שכונות וישובים. בעזרתם אפשר יהיה לבחון את השפעותיו ארוכות הטווח של פרויקט שיקום השכונות, שעדיין ממשיך בפעולתו ב-90 שכונות ברחבי ישראל.

נספח א': יחידת המחקר - אזור סטטיסטי

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ט) אינה מפרסמת נתונים על פי חלוקה לשכונות אלא על פי חלוקה ליישובים או לאזורים סטטיסטיים. לעתים השכונה נכללת בכמה אזורים סטטיסטיים (למשל, גבעת אולגה בחדרה נכללת בשני אזורים סטטיסטיים) ולעתים השכונה מהווה חלק בלבד מאזור סטטיסטי (למשל שכונת נוה ישראל בהרצליה, תושביה מהווים פחות מ-50% מהתושבים באזור הסטטיסטי בו הם נכללים). הילכך היחידה לגביה קובצו הנתונים במחקר זה הינה אזור הסטטיסטי ולא שכונה.

האזורים הסטטיסטיים הוגדרו על ידי הלמ"ט עבור יישובים עירוניים בהם 10,000 תושבים או יותר. החלוקה נעשתה כך שכל אזור צריך להיות הומוגני בתוכו והטרוגני ביחס לאזורים אשר סביבו. הקריטריונים לחלוקת האזורים היו: תקופת הבניה, טיב המבנים, תכונות רוב האוכלוסיה, וגבולותיהן של שכונות הכלולות בפרויקט שיקום השכונות.¹

כפי שצוין בקביעת גבולות האזורים סטטיסטיים לקראת מפקד 1983 התחשבו בגבולות אזורי השיקום, ובהתאם לכך פוצלו אזורים סטטיסטיים רבים. לדוגמה, שכונת נוה יוסף בחיפה, הוותה עם אזורים מבוססים משכונת נוה שאנן א"ס אחד ב-1972. ב-1983 אזור סטטיסטי זה פוצל לשלושה אזורים, ורק אחד מהם, נוה יוסף, כלול במחקרנו, שני האזורים האחרים אינם כלולים במחקרנו.

בקבוצת הביקורת כאשר אזור סטטיסטי פוצל בין מפקד 1972 למפקד 1983 כללנו את כל האזורים הסטטיסטיים המתאימים להגדרת האזור בשתי התקופות.

כל אזור סטטיסטי מזוהה במחקרנו על ידי מספר בן שבע ספרות (C). ארבע הספרות השמאליות מהוות את סמל הישוב (A) ושלוש הספרות הימניות מטמלות את האזור הסטטיסטי (B) כך שמתקיים:

$$C = A \times 1000 + B$$

סמל הישוב לא השתנה בין מפקד 1972 למפקד 1983, אולם סמל האזור הסטטיסטי השתנה. הילכך מספר האזור ב-1972 אינו בהכרח זהה למספר ב-1983.

¹ הקריטריונים לחלוקת היישובים וכן מפות מפורטות נמצאים בפרסומי מפקד האוכלוסין והדיר 1983, כרך מס. 2: "החלוקה הגיאוגרפית סטטיסטית של היישובים העירוניים בישראל".

נספח ב': תושבים בקבוצת הניסוי לפי שם ישוב, שכונה ואזור סטטיסטי
1983, 1972

Inhabitants in Project Renewal - Experiment Group by Localities,
Neighborhoods and Statistical Areas (SA) 1972, 1983.

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA 1972 ¹	POP 1972 ²	HH 1972 ²	SA 1983 ¹	POP 1983 ³	HH 1983 ³
AFULA	GIVAT HAMORE	7700001	2460	590	7700001	1990	640
AFULA	GIVAT HAMORE	7700002	4765	1135	7700002	3875	1120
AFULA	AFULA ILLIT	7700003	4630	1045	7700003	4615	1215
AKKO	MIZRACH	7600003	3730	965	7600001	1435	460
AKKO	MIZRACH	7600003	3730	965	7600002	2905	750
AKKO	MIZRACH	7600002	3580	1005	7600003	3470	1015
ASHDOD	ROVA ALEF	70004	4935	1175	70013	3395	1200
ASHDOD	ROVA BEIT	70006	3100	860	70022	1760	745
ASHDOD	ROVA BEIT	70007	915	230	70023	1095	380
ASHQELON	MIGDAL	7100003	3675	755	7100021	845	215
ASHQELON	MIGDAL	7100004	2340	415	7100022	2895	685
ASHQELON	SHIMSHON	7100008	8170	1670	7100031	3910	1215
ASHQELON	SHIMSHON	7100011	4715	1100	7100032	5615	1420
ASHQELON	SHIMSHON	7100010	3750	950	7100033	2020	840
ASHQELON	SHIMSHON	7100009	5810	1385	7100034	5165	1460
ASHQELON	SHIMSHON	7100011	4715	1100	7100041	3060	740
ASHQELON	SHIMSHON	7100011	4715	1100	7100042	4010	975
ASHQELON	SHIMSHON	7100011	4715	1100	7100043	3410	915
BE'ER SHEVA	SHEHUNA DALET	9000012	12390	2345	9000111	3435	945
BE'ER SHEVA	SHEHUNA DALET	9000012	12390	2345	9000112	3135	785
BE'ER SHEVA	SHEHUNA DALET	9000012	12390	2345	9000113	2765	655
BE'ER SHEVA	SHEHUNA GIMEL	9000031	4245	1160	9000531	3515	1065
BE'ER SHEVA	SHEHUNA GIMEL	9000032	6110	1265	9000532	4800	1330
BE'ER SHEVA	SHEHUNA GIMEL	9000033	4110	1090	9000533	3920	1345
BENE BERAQ	PARDES KATZ	6100013	5045	1295	6100114	5295	1505
BENE BERAQ	PARDES KATZ	6100014	4110	990	6100115	4435	1340
BENE BERAQ	TEL GIBORIM	6100015	4720	1210	6100116	3305	1170
DIMONA	SHIVAT HAMINIM	2200007	5110	1185	2200002	3155	875
EILAT	YE'ELIM	2600002	3345	880	2600002	3260	960
HADERA	GIVAT OLGA	6500005	4915	1140	6500042	5240	1425
HADERA	GIVAT OLGA	6500006	4135	995	6500043	3685	1055
HAIFA	VADI NISNAS	4000231	2690	675	4000331	1860	475
HAIFA	VADI NISNAS	4000232	4595	1140	4000332	3085	780
HAIFA	NEVE DAVID	4000323	1980	590	4000425	4195	1460
HAIFA	NEVE YOSEF	4000616	2445	825	4000714	2480	740
HERZELIYYA	SHAVIV	6400011	4955	1285	6400011	4025	1365
HERZELIYYA	NEVE ISRAEL	6400021	1435	395	6400022	2160	655
HOD HASHARON	MAGDIEL GIL AMAL	9700001	2070	580	9700001	3080	785
HOD HASHARON	GIORA	9700003	1570	395	9700004	1330	365
HOLON	MITERANI SCHOOL	6600061	2885	835	6600331	2325	905
HOLON	JESI COHEN	6600062	4715	1325	6600332	3790	1190
JERUSALEM	SMUEL HANAVI	3000122	4300	955	3000122	2980	970
JERUSALEM	BUCHARIM	3000123	2405	585	3000123	2145	570
JERUSALEM	BEIT ISRAEL	3000125	2425	705	3000125	2060	570
JERUSALEM	BEIT ISRAEL	3000126	1665	480	3000126	925	345
JERUSALEM	MORASHA	3000131	3430	800	3000131	2100	600
JERUSALEM	SHTERN ST.	3000311	3280	1065	3000312	4500	1510
JERUSALEM	KIRYAT MENACHEM	3000312	2646	735	3000313	1070	275
JERUSALEM	IR GANIM	3000321	4925	1330	3000331	3945	1325

נספח ג (המשך)

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA	POP	HH	SA	POP	HH
		1972	1972	1972	1983	1983	1983
JERUSALEM	KIRYAT MENACHEM	3000322	6335	1390	3000332	1755	525
JERUSALEM	KIRYAT MENACHEM	3000322	6335	1390	3000333	3750	1090
JERUSALEM	GONEN-KATAMON H	3000411	3655	820	3000411	2740	845
JERUSALEM	GONEN-KATAMON I	3000412	4990	1105	3000412	3175	1040
KFAR SABA	YOSEFTAL	6900001	2535	640	6900011	2280	730
KFAR SABA	KAPLAN	6900003	1745	360	6900013	2175	465
LOD	NEVE ZAIT	7000005	2540	630	7000032	2060	605
LOD	NEVE ZAIT	7000006	5670	1345	7000041	2410	685
LOD	NEVE ZAIT	7000006	5670	1345	7000042	3045	690
LOD	NEVE ZAIT	7000006	5670	1345	7000043	3080	795
NAHARIYA	KAZENELSON	9100004	4660	1400	9100004	3775	1245
NAZERET ILLIT	SHALOM	1061005	230	50	1061007	3740	1150
NESHER	TEL HANAN	2500001	4025	1120	2500002	4140	1325
NETANYA	SELA	7400012	3220	800	7400121	3265	925
NETANYA	SELA	7400011	690	160	7400122	605	165
NETANYA	DORA	7400051	6700	1585	7400322	5605	1635
PETAH TIQWA	AMISHAV	7900061	4035	850	7900421	3605	1025
PETAH TIQWA	YOSEFTAL	7900064	2440	625	7900422	2350	685
PETAH TIQWA	YOSEFTAL	7900063	3390	940	7900425	3140	1020
QIRYAT ATTA	HARAKAFOT	6800001	6070	1475	6800001	4260	1245
QIRYAT ATTA	HARAKAFOT	6800003	3770	1015	6800003	4270	1175
QIRYAT MAL'AKHI	KIBUTZ GALUIOT	1034001	8100	1760	1034002	1915	655
RAMAT GAN	RAMAT AMIDAR	8600222	3515	1110	8600222	4310	1485
RAMAT GAN	RAMAT SHIKMA	8600232	6015	1615	8600312	4785	1545
RAMAT HASHARON	MORASHA	2650001	4275	1040	2650001	4190	1205
RAMAT HASHARON	MORASHA	2650002	3085	785	2650002	2525	735
RAMLA	OLD CITY	8500013	1250	240	8500013	505	105
RAMLA	OLD CITY	8500011	4410	960	8500014	3345	795
RAMLA	OLD CITY	8500012	2630	455	8500015	1455	395
RAMLA	OLD CITY	8500004	760	180	8500022	650	225
REHOVOT	KIRYAT MOSHE	8400004	2075	440	8400053	4930	1500
RISHON LEZIYYON	SELLA	8300022	340	95	8300117	1055	325
RISHON LEZIYYON	MIZRACH	8300011	1355	335	8300121	2430	640
RISHON LEZIYYON	MIZRACH	8300012	5745	1315	8300122	5725	1435
RISHON LEZIYYON	RAMAT ELIYAHU	8300041	5825	1490	8300312	4490	1445
RISHON LEZIYYON	RAMAT ELIYAHU	8300042	3490	905	8300313	3120	930
RISHON LEZIYYON	RAMAT ELIYAHU	8300043	1640	510	8300314	1700	685
TEL AVIV	NEVE SHARET	5000226	3305	1030	5000227	3675	1335
TEL AVIV	YAFO GIMEL	5000735	5465	1320	5000735	2830	955
TEL AVIV	YAFO GIMEL	5000735	5465	1320	5000736	4360	1210
TEL AVIV	YAFO DALET	5000743	6585	1705	5000743	4330	1250
TEL AVIV	YAFO DALET	5000743	6585	1705	5000744	2880	1025
TEL AVIV	HATIKVA	5000931	4105	1070	5000931	2215	830
TEL AVIV	HATIKVA	5000932	1575	455	5000932	790	325
TEL AVIV	HATIKVA	5000933	4740	1115	5000933	2660	855
TEL AVIV	HATIKVA	5000934	4390	1200	5000934	1975	800
TEL AVIV	HATIKVA	5000935	4040	1015	5000935	1805	660
TEL AVIV	NEVE ELIEZER	5000937	1320	305	5000937	3070	800
TEL AVIV	NEVE ELIEZER	5000942	4010	820	5000942	3180	930
TIBERIAS	EZOR TA'ASIYA	6700007	3300	665	6700009	1930	565
TIBERIAS	RAMAT TVERIA	6700008	2720	570	6700010	1370	460
TIRAT KARMEL	BIALIK BRENER RAM	2100002	3030	835	2100002	2630	820
TIRAT KARMEL	BIALIK BRENER RAM	2100005	565	145	2100002	2630	820
TIRAT KARMEL	SHAZAR	2100003	2265	430	2100003	5665	1345
TIRAT KARMEL	SHITRIT SHARET	2100004	2440	685	2100004	2980	875
TIRAT KARMEL	ESHCKOL WIZMAN	2100006	1820	470	2100005	1535	490

נספח ב (המשך)

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA	POP	HH	SA	POP	HH
		1972	1972	1972	1983	1983	1983
TIRAT KARMEL	BEN ZVI GIORA	2100007	4090	1085	2100006	2415	900
YAHUD	MERKAZ	9400001	3460	845	9400003	2965	905
YAHUD	MERKAZ	9400001	3460	845	9400004	2070	580
YAVNE	WIZMAN, HOLDT	2660001	3000	730	2660004	3060	845
ZEFAT	KENAAN	8000001	3535	850	8000001	4115	1010
			=====4=====4			=====	=====
TOTAL:			360196	88425		330330	98270

1. Statistical areas according to the Central Bureau of Statistics.
2. Calculated from a 1972 tape of Population and Housing Census. For some of the SA's see Appendix F, only an estimate.
3. Calculated from a tape prepared by the Central Bureau of Statistics for the Housing and Construction Ministry, from the 1983 Population and Housing Census. The tape includes only interviewees residing within the borders of the Project's area, henceforth some of the SA's are 'partial'. See Appendix F.
4. Since the borders of SA's were changed the values of SA 1972, POP 1972 and HH 1972 are sometimes repeated.
Total population and number of household disregards the repetitions.
5. The size of population and number of households is calculated by multiplying the number of interviewees and interviewed households by 5.

נספח ג': תושבים בקבוצת הביקורת לפי שם הישוב, שכונה ואזור סטטיסטי,

1983, 1972

Inhabitants in the Control Group by Localities, Neighborhoods and Statistical Areas (SA) 1972, 1983.

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA ¹ 1972	POP ² 1972	HH ² 1972	SA ¹ 1983	POP ³ 1983	HH ³ 1983
AFULA	AFULA TACHTIT	7700004	2865	754	7700004	3695	1025
AKKO	MOSHE SHARET ST.	7600004	2925	597	7600005	2545	645
AKKO	HA'OREN ST.	7600004	2925	597	7600006	4085	1120
AKKO	ZAFON (MA'ARAV)	7600004	2925	597	7600007	3570	980
ASHDOD	ROVA ALEF	70002	4096	871	70012	2330	755
ASHDOD	VENTURA	70008	5327	1065	70032	5835	1730
ASHDOD	ROVA VAV	70011	1604	267	70043	4015	985
ASHQELON	GIVAT ZION	7100006	3029	673	7100024	2905	775
ASHQELON	GIVAT ZION	7100007	4828	1207	7100025	3635	1005
BAT YAM	AMIDAR	6200011	4742	1157	6200412	4805	1450
BE'ER SHEVA	SHEHUNA DALET	9000013	6236	1485	9000121	5325	1435
BE'ER SHEVA	SHEHUNA HEI	9000051	4092	1023	9000323	2635	710
BE'ER SHEVA	SHEHUNA HEI	9000051	4092	1023	9000324	3740	1345
BE'ER SHEVA	SHIKUN ALEF	9000042	4995	1249	9000421	3080	985
BE'ER SHEVA	SHIKUN ALEF	9000042	4995	1249	9000422	3405	950
BE'ER SHEVA	SHEHUNA ALEF	9000043	2219	504	9000423	4195	1140
BE'ER SHEVA	HAZERIM	9000061	2836	630	9000512	1530	420
BE'ER SHEVA	HADAROM	9000062	3567	661	9000513	2585	690
BENE BERAQ	GIVAT ROKACH	6100023	3007	835	6100214	3735	975
BENE BERAQ	AGUDAT ISRAEL	6100042	4838	1308	6100314	5840	1145
BENE BERAQ	NEVE ACHIEZER	6100042	4838	1308	6100315	2475	730
BENE BERAQ	BAALEI MELACHA	6100042	4838	1308	6100316	985	235
DIMONA	HA'ARAVA	2200008	4478	914	2200003	2790	775
DIMONA	MERKAZ	2200006	5544	1205	2200004	3600	1035
DIMONA	SHIVTEI ISRAEL	2200005	2370	504	2200005	1540	355
DIMONA	MALCHEI ISRAEL	2200003	3938	804	2200008	2860	720
HADERA	BEIT ELIEZER	6500009	3436	881	6500011	3615	1000
HAIFA	TEL AMAL	4000211	4447	1140	4000311	1080	335
HAIFA	ARAD EL YAHUD	4000211	4447	1140	4000312	1245	420
HAIFA	VADI SALIB	4000212	1552	293	4000313	590	155
HAIFA	OLD CITY	4000213	1102	256	4000314	200	80
HAIFA	DOWN TOWN	4000223	2229	675	4000322	1450	450
HAIFA	SHA'AR PALMER	4000224	1463	472	4000323	570	180
HAIFA	MERKAZ HADAR	4000526	3092	966	4000625	2165	795
HAIFA	MERKAZ HADAR	4000527	2571	756	4000631	1630	685
HERZELIYYA	NEVE AMAL	6400012	3393	893	6400012	2775	875
HERZELIYYA	NEVE AMAL	6400013	4043	986	6400013	3390	970
HOD HASHARON	NEVE NE'EMAN	9700004	3012	717	9700006	2850	780
HOLON	BLOKONIM	6600021	6338	1668	6600134	6000	1635
HOLON	MIFDE EZRACHI	6600021	6338	1668	6600135	1940	640
HOLON	GERIN	6600042	3691	998	6600223	3900	1050
HOLON	GERIN	6600042	3691	998	6600224	3425	1010
JERUSALEM	ME'A SHE'ARIM	3000127	4612	1281	3000127	3990	1120
JERUSALEM	MAMILLA	3000132	1121	261	3000132	70	40
JERUSALEM	ZICHRON ACHIM	3000163	1628	452	3000163	975	360
JERUSALEM	ZICHRON YOSEF	3000164	2765	691	3000164	1290	605
JERUSALEM	ZICHRON TUVIA	3000165	2112	603	3000165	945	450
JERUSALEM	EVEN ISRAEL	3000168	2405	547	3000168	1575	540
JERUSALEM	MACHANE YEHUDA	3000169	1435	350	3000169	795	325

נספח ג (המשך)

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA	POP	HH	SA	POP	HH
		1972	1972	1972	1983	1983	1983
JERUSALEM	MEKOR BARUCH	3000171	1926	459	3000171	2130	570
JERUSALEM	ACHVA	3000174	2263	686	3000174	1710	450
JERUSALEM	QIRYAT YOVEL	3000313	1489	382	3000314	1390	405
JERUSALEM	EIN QAREM	3000317	1177	490	3000325	1435	390
JERUSALEM	MINCHAT	3000323	494	118	3000334	515	145
JERUSALEM	SHIKUN PAT	3000413	2398	599	3000413	2830	670
JERUSALEM	GONEN B,C,D	3000413	2398	599	3000414	2450	625
JERUSALEM	GONEN A,F	3000414	5387	1146	3000415	5315	1405
JERUSALEM	SHIKUN TALPIOT	3000535	4218	981	3000542	3065	1025
KEFAR SABA	SHIKUN ALIYA	6900008	4716	1209	6900014	4520	1305
KEFAR SABA	SHIKUN MISHQENOT	6900004	4515	1158	6900042	2335	635
KEFAR SABA	MOTSKIN	6900004	4515	1158	6900043	5060	1610
LOD	OLD CITY	7000001	4586	936	7000011	3540	575
LOD	OLD CITY	7000003	4725	945	7000013	2525	690
LOD	RAMAT ESHCKOL	7000003	4725	945	7000014	2945	740
LOD	MIZRACH	7000003	4725	945	7000021	555	105
LOD	GIVAT HAZEITIM	7000003	4725	945	7000022	3670	970
LOD	BEN-GURION	7000003	4725	945	7000023	2950	700
NAHARIYA	QIRYAT YOSEFTAL	9100005	2244	561	9100005	1480	575
NES ZIYONA	YAD ELIEZER	7200001	5077	1269	7200001	4315	1340
NETANYA	SHIKUN VATIQIM	7400042	5216	1213	7400111	4865	1190
PARDES HANNA	QARQUR	7800001	2851	695	7800001	3070	890
PARDES HANNA	PARDES H. ZAFON	7800003	2212	503	7800003	2805	765
PARDES HANNA	PARDES H. DAROM	7800004	3347	816	7800004	3820	1120
PETAH TIQWA	MINTZ ST.	7900053	7699	1974	7900411	3810	1190
PETAH TIQWA	QIRYAT ARGOV	7900053	7699	1974	7900412	5315	1490
PETAH TIQWA	MACHANE YEHUDA	7900054	2821	542	7900413	4955	1405
PETAH TIQWA	SHA'ARIYA	7900055	3353	762	7900414	2760	745
QIRYAT ATTA	QIRYAT BENIAMIN	6800006	3988	1108	6800007	5205	1765
QIRYAT ATTA	QIRYAT NACHUM	6800006	3988	1108	6800008	265	95
QIRYAT GAT	ROVA GLIKSON	2630001	2795	595	2630001	2975	800
QIRYAT GAT	ROVA BENE ISRAEL	2630002	3686	801	2630002	5030	1350
QIRYAT GAT	ROVA HASHOFTIM	2630003	4139	920	2630003	2800	750
QIRYAT GAT	ROVA HASHOFTIM	2630003	4139	920	2630004	2265	500
QIRYAT GAT	ROVA HAKOMEMIUT	2630003	4139	920	2630005	3290	890
QIRYAT GAT	ROVA HANEVEEM	2630003	4139	920	2630006	3070	985
QIRYAT GAT	ROVA HAPRACHIM	2630004	3865	822	2630007	2825	770
QIRYAT GAT	ROVA HAKOMEMIUT	2630004	3865	822	2630008	545	140
QIRYAT MAL'AKHI	MERKAZ	1034001	8100	1760	1034003	2435	605
QIRYAT MAL'AKHI	MA'ARAV	1034001	8100	1760	1034004	4160	1000
QIRYAT MAL'AKHI	DAROM	1034001	8100	1760	1034005	2130	530
QIRYAT ONO	AGNON ST.	2620003	3762	896	2620003	2105	655
QIRYAT ONO	JERUSALEM ST.	2620003	3762	896	2620004	3205	965
QIRYAT YAM	QIRYAT YAM B	9600005	3092	909	9600007	1730	700
RAMLA	EZOR TA'ASIA	8500001	607	117	8500011	785	135
RAMLA	EZOR MELACHA	8500002	2711	645	8500012	2220	625
RAMLA	WIZMAN	8500009	3573	777	8500021	2750	810
RAMLA	GIORA	8500006	2771	711	8500031	2265	710
RAMLA	GIORA	8500008	3472	789	8500032	3120	770
RAMLA	SHABAZI ST.	8500008	3472	789	8500033	3305	860
RAMLA	ESHKOL	8500007	2985	635	8500034	4295	1035
REHOVOT	KFAR GVIROL	8400003	1438	293	8400054	1505	455

נספח ג' (המשך)

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA 1972	POP 1972	HH 1972	SA 1983	POP 1983	HH 1983
TEL AVIV	KEREM HATEMANIM	5000523	2037	815	5000523	795	425
TEL AVIV	SHABAZI DAROM	5000532	1186	395	5000532	260	130
TEL AVIV	AGAMI ZAFON	5000723	3818	795	5000723	2005	440
TEL AVIV	AGAMI DAROM	5000724	2642	528	5000724	1225	345
TEL AVIV	GIVAT ALIYA	5000725	3277	728	5000725	1865	475
TEL AVIV	YAFO-SHIVTE ISRA	5000733	1796	438	5000733	1215	375
TEL AVIV	YAFO	5000741	4818	1338	5000741	2430	765
TEL AVIV	TEL KABIR	5000744	3831	934	5000745	9105	2430
TEL AVIV	FLORENTIN	5000813	3978	1326	5000813	2095	960
TEL AVIV	SHAPIRA	5000822	4187	1495	5000822	1730	805
TEL AVIV	EZRA	5000936	3986	848	5000936	2110	580
TEL AVIV	KFAR SHALEM	5000941	1351	265	5000941	5770	1590
TIBERIAS	OLD CITY	6700002	1383	329	6700003	880	290
TIBERIAS	GE'ULIM	6700003	1983	422	6700004	2445	625
TIBERIAS	RAMAT QINERET	6700004	2885	656	6700005	2670	730
TIBERIAS	RAMAT QINERET	6700004	2885	656	6700006	3390	975
TIBERIAS	TIBERIAS ILLIT	6700006	3754	647	6700008	3100	725
YAVNE	NE'OT BEN-GURION	2660002	3519	677	2660005	3465	950
YAVNE	NE'OT ESHKOL	2660002	3519	677	2660006	4195	1070
YAVNE	RAMOT BEN-ZVI	2660003	2817	575	2660007	2570	680
ZEFAT	SHIKUN DAROM	8000005	3959	880	8000006	4105	1130
			=====4	===== 4		=====	=====
TOTAL			314877	75914		342045	96735

1. See note 1, Table B.1

2. Source: Central Bureau of Statistics, 1972. Population and Housing Census, Vol. 4.

3. Calculated from tape of 1983 Population and Housing Census.

4. See note 4, table B.1

5. See note 5, Table B.1

נספח ד': מערי פיתוח לישובי מצוקה

עד היום לא קיים סיווג לערי הפיתוח שיהיה אחיד ומוסכם על כל הגופים הממשלתיים. מאז סוף שנות ה-50 נעשו נסיונות אחדים להגיע לרשימה מוסכמת של אזורי פיתוח לפי קריטריונים מקובלים: החל בחוק לעידוד השקעות הון (1959) דרך ועדת נאור (1972, 1973) וכלה בועדת צילקר (1986), אולם עד היום טרם יושבו חילוקי הדעות.

המושג "עוירות פיתוח" השתרש באמצע שנות ה-50 והתייחס לעוירות קטנות שאכלסו עולים חדשים ואשר מוקמו באזורי פיתוח חדשים, פריפריליים בעיקרם. לממשלה היה ענין בשיפור והאצת פיתוחם של ישובים אלה מטעמים כלכליים, פוליטיים ובטחוניים (אפרת 1987). ההנחה היתה שישובים אלה חלשים מכדי להתפתח בכוחות עצמם, ואינם מועדפים על ידי האוכלוסיה והמשקיעים כאחד. הילכך הבטחת התפתחותם תלויה במידה רבה במדיניות החברתית-כלכלית שעיקר יעדיה הם עידוד ופיתוח התעשייה, הבטחת תעסוקה ופיזור אוכלוסין (שפר ופרנקל 1987). האמצעי העיקרי בו נוקטת הממשלה לביצוע מדיניותה הוא מתן תמריצים כלכליים למשקיעי הון ויזמים בתעשייה, תמריצים לזיור ותמריצים אישיים.

בהתאם לחוק לעידוד השקעות הון 1959 סווגו אזורי הפיתוח לשלושה סוגים לפי מפתח גיאוגרפי:

אזור פיתוח א - אזורים פריפריליים הרחוקים ממרכז הארץ, זכאים להטבות
אזור פיתוח ב - אזורים פריפריליים המצויים סמוך לאזורי המרכז, זכאים להטבות

אזור פיתוח ג - אזורים במרכז הארץ, אינם זכאים להטבות

הסיווג הוא, אם כן, כלי תכנון לאומי רב-השפעה וניתן ליצור באמצעותו דיפרנציאציה בין אזורים מועדפים יותר לבין אזורים מועדפים פחות. לא יפלא איפוא שלחצים רבים הופעלו להחלת מעמד של אזור פיתוח על ישובים נוספים. העדר תמימות דעים באשר לישובים הזכאים להכרה כאזורי פיתוח גרמו לכך שמוסדות שונים כללו ישובים שונים כאזורים הזכאים לסיועם.

השינויים הדמוגרפיים, הכלכליים והגיאופוליטיים שהתרחשו לאחר מלחמת ששת הימים הביאו לזחיקת עיירות הפיתוח לסוף התור בהקצאת המשאבים. לחצים על רקע של מצוקה כלכלית וגיאופוליטית הביאה להכללת ישובי העימות בקו הגבול הצפוני, כמו גם שיקולים פוליטיים טהורים על בסיס אידיאולוגי שהביאו להענקת מעמד של אזורי פיתוח לישובים היהודיים ביהודה ובשומרון (אפרת 1987, שפר ופרנקל 1987).

ברשימות השונות הקיימות ניתן לזהות שלוש קבוצות ישובים עירוניים:

1. ערים בהן מצוקה חברתית-כלכלית עמוקה החובקת את הישוב כולו או את רובו המכריע (אופקים, ירוחם, שדרות ואחרות).

2. ערים בהן מצוקה חברתית-כלכלית המאפיינת אזורים סטטיסטיים מסוימים אך אינה מאפיינת את כל העיר כיחידה אחת (טבריה, דימונה ואחרות).

3. ערים שאין בהן מצוקה חברתית-כלכלית אולם יש לממשלה ענין לעודד בהן התישבות, מטיבות של פיזור אוכלוסייה או סיבות מדיניות-אידיאולוגיות (ישובים ביהודה, שומרון ורמת הגולן). קבוצה זו אינה בטוחה ההתענינות שלנו הואיל והכללתה ברשימת ערי הפיתוח אינה נובעת ממצוקה חברתית-כלכלית.

נוכחנו שהמצוקה אינה מהווה מדד להכללת ישוב ברשימת ערי הפיתוח ואיננו יכולים להשתמש ברשימות הקיימות של ערי הפיתוח. לפיכך הגדרנו רשימת ישובי מצוקה המתאימה למטרותינו.

בטבלה מופיעות רשימות של עיירות הפיתוח בהתאם לקביעתם של הגופים הבאים:

1. משרד המסחר והתעשייה - בהתאם לחוק עידוד השקעות הון 1959.
2. הלשכה להכוונה לערי פיתוח.
3. נכלל כולו/רובו בפרויקט השיקום עד 1982.
4. ישובי מצוקה שהם נשוא הבדיקה שלנו.

שם הישוב	משרד המסחר והתעשייה	הלשכה להכוונה לערי פיתוח	נכלל כולו/רובו בפרויקט עד 1982	ישובי מצוקה
אופקים	+	+	+	+
אור יהודה			+	+
אור עקיבא			+	+
אילת	+	+		
באר שבע	+			
בית דגן			+	+
בית שאן	+	+	+	+
בית שמש	+	+		+
דימונה	+	+		
חצור הגלילית	+	+	+	+
טבריה	+			
טירת הכרמל			+	
יבנה		+		
יוקנעם עילית	+	+		
ירוחם	+	+	+	+
כרמיאל	+	+		
מגדל העמק	+	+		
מעלות	+	+	+	+
מצפה רמון	+	+		
נצרת עילית	+	+		
נתיבות	+	+	+	+
עכו	+	+		
עפולה	+	+		
ערד	+			
צפת	+	+		
קדימה			+	+
קצרין		+		
קרית גת	+	+		
קרית מלאכי	+	+		
קרית עקרון			+	+
קרית שמונה	+	+	+	+
ראש העין			+	+
שדרות	+	+	+	+
שלומי	+	+		
תל מונד			+	+

נספח ה': תושבים בישובי המצוקה לפי שם הישוב, שכונה ואזור סטטיסטי,

1983, 1972

Inhabitants in Distress Towns by Localities,

Neighborhoods and Statistical Areas (SA) 1972, 1983.

LOCALITIES	NEIGHBORHOODS	SA ¹ 1972	POP ² 1972	HH ² 1972	SA ¹ 1983	POP ³ 1983	HH ³ 1983
BEIT DAGAN	ALL	466001	2819	575	466001	2115	590
BET SHE'AN	ELIYAHU	9200001	880	220	9200001	1980	460
BET SHE'AN	ELIYAHU	9200002	2875	665	9200002	2590	695
BET SHE'AN	ELIYAHU	9200003	4010	860	9200003	3845	980
BET SHE'AN	ELIYAHU	9200004	3535	610	9200004	4635	1005
BET SHEMESH	ZAFON	2610002	3420	640	2610002	2375	580
BET SHEMESH	ZAFON	2610003	3785	895	2610003	3220	900
BET SHEMESH	HAZEROT	2610004	2580	573	2610004	3950	870
HAZOR HAGELILIT	ALL	2034001	5262	1032	2034001	5725	1475
KADIMA	ALL	195001	4130	870	195001	3250	925
MA'ALOT	ALL	1063001	5100	1030	1063001	7715	1810
NETIVOT	SHIKUN KOMOT	246001	5695	1020	246001	2985	685
NETIVOT	HAFETZ HAIM	246001	5695	1020	246002	4420	1025
OFAKIM	SHECHUNAT DADO	31001	9370	1835	31001	5195	1280
OFAKIM	SHIKUN DALET	31001	9370	1835	31002	3200	825
OFAKIM	BEN-GURION	31001	9370	1835	31003	4095	945
OR AQIVA	ALL	1020001	6485	1500	1020001	7530	2035
OR YEHUDA	HISTADRUT	2400001	5835	1315	2400002	3100	805
OR YEHUDA	HISTADRUT	2400001	5835	1315	2400003	2310	750
OR YEHUDA	AMIDAR	2400002	4870	1110	2400004	3395	935
OR YEHUDA	AMIDAR	2400002	4870	1110	2400005	1490	430
QIRYAT EQRON	ALL	469001	4255	940	469001	4270	1100
QIRYAT SHEMONA	BYALIK, SPRINZAK	2800001	4630	985	2800001	3225	705
QIRYAT SHEMONA	YEHUDA HALEVI ST	2800002	3475	675	2800002	4430	1180
QIRYAT SHEMONA	MILHEMET 6 YAMIM	2800003	3090	730	2800003	2535	650
QIRYAT SHEMONA	ARLOZOROV ST	2800004	0	0	2800004	790	185
QIRYAT SHEMONA	TRUMPELDOR ST	2800005	800	175	2800005	3040	880
QIRYAT SHEMONA	HARAV KUK ST	2800007	3355	675	2800007	1550	485
ROSH HAAYIN	REHOV YSHAI	2640001	4105	785	2640001	3420	860
ROSH HAAYIN	REHOV HADANI	2640002	2535	535	2640002	2615	645
ROSH HAAYIN	REHOV ZAHAL	2640003	5265	950	2640003	4760	1230
SEDEROT	YOSEFTAL ST.	1031001	7330	1625	1031001	2310	555
SEDEROT	SAFI SHEMALY	1031001	7330	1625	1031002	3080	835
SEDEROT	HACFAR HAIASHAN	1031001	7330	1625	1031003	3645	1010
TEL MOND	ALL	154001	3035	730	154001	3015	790
YEROHAM	ALL	831001	5850	1145	831001	6150	1445
TOTAL :		⁴ 118376	⁴ 24700	⁴		⁴ 127955	⁴ 32560

1. See note 1, Table B.1

2. See note 2, Table B.1

3. Calculated from a tape of 1983 Population and Housing Census.

4. See note 4, Table B.1

5. See Note, Table B.1

נספח ו': אומדן אוכלוסית קבוצת הניסוי ב-1972

קובץ הנתונים ממפקד 1972 נרכש מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והוכן לבקשת משרד השיכון. הקובץ מתייחס לאזורים סטטיסטיים מלאים, ללא התאמה לגבולות אזורי השיקום בפועל. 66 מהאזורים הסטטיסטיים הוכללו בשלמותם בפרויקט ולגביהם ידוע מספר התושבים ומספר משקי הבית ב-1972. באזורים אלה 268,730 תושבים ב-64,830 משקי בית.¹ ל-35 האזורים הסטטיסטיים שחלקים מהם בלבד נכללו בפרויקט, אמדנו את מספר התושבים באזור ה"חלקי" של הפרויקט בעזרת נתוני 1983. בהתאם לאומדן באזורים אלה 91,466 תושבים ב-23,595 משקי בית כך שסה"כ אוכלוסית קבוצת הניסוי ב-1972 נאמדה ב-360,196 תושבים המתגוררים ב-88,425 משקי בית.

האומדן מבוסס על ההנחה שבאותו אזור סטטיסטי קצב גידול האוכלוסיה בחלקים המשוקמים והלא-משוקמים הוא זהה. הנחה זו מתעלמת מהבדלים בכמות הבניה בכל תת-אזור, משום שאין נתונים ברמת פירוט כזו.

אומדן אוכלוסית 1972 באזורים סטטיסטיים חלקיים

אמדנו את אוכלוסית האזורים הסטטיסטיים ב-1972 תוך התייחסות לנתוני 1983. בשלב הראשון אמדנו בכל אזור סטטיסטי את אחוז הנדגמים באזור ששוקם בפועל מכלל הנדגמים באזור הסטטיסטי. בשל השנויים בגבולות האזורים הסטטיסטיים מ-1972 ל-1983, ובשל הכללת אזורים סטטיסטיים "חלקיים" הבחנו בכמה מקרים שונים (ראה להלן). בשלב שני כפלנו את אחוז הנדגמים הנאמד (כפי שחושב בטבלאות F.1-F.3) במספר התושבים באזור הסטטיסטי ב-1972 לקבלת אומדן מספר התושבים באזור המשוקם.

מקרה א. - בנתוני 1983 חלק בלבד מהאזור נכלל בפרויקט השיקום (בטייפ שהוכן עבור משרד השיכון מספר הנדגמים קטן מאשר באזור סטטיסטי מלא), והאזור מקביל בגבולותיו לאזור הסטטיסטי ב-1972. נניח שאותו אחוז כלול באזור השיקום גם בנתוני 1972.

$$\% \text{ נדגמים באזור השיקום ב-1972} = \frac{\text{נדגמים בשיקום ב-1983}}{\text{נדגמים בא"ס ב-1983}}$$

¹ ב-1983 היו באזורים אלו 236,880 תושבים (ירידה של 11.9% במספר התושבים) ו-70,200 משקי בית (עליה של 8.3%).

טבלה F.1 מפרטת את מספר הנדגמים ב-1983 באותם אזורים סטטיסטיים שהם "חלקיים". בטבלה מפורטים מספר הנדגמים באזור החלקי, מספר הנדגמים באזור המלא, ואחוז הנדגמים באזור המשוקם.

מקרה ב. - ב-1972 אזור הוגדר כאזור סטטיסטי אחד ועבר תהליך של פיצול לכמה אזורים סטטיסטיים ב-1983, כאשר חלק מהאזורים נכללים בפרויקט השיקום. הפיצול נעשה על ידי הלמ"ס גם במטרה להבחין בין חלקים הכלולים בפרויקט השיקום וחלקים שאינם כלולים בו; (ראה נספח א'). במקרה זה אתרנו אותם אזורים סטטיסטיים שאינם כלולים במחקרנו, וחשבנו את אחוז המתגוררים באזור המשוקם מכלל המתגוררים באזורים המתאימים להגדרת האזור ב-1972. (ראה טבלה F.2).

$$\% \text{ הנדגמים באזור} = \frac{\text{נדגמים בשיקום ב-1983}}{\text{נדגמים ב-1983 בכל האזורים המתאימים להגדרת 1972}}$$

מקרה ג. - טבלה F.3 מפרטת את מספר הנדגמים ב-1983 באותם אזורים שחלקים מהם בלבד כלולים בשיקום, ובנוסף הם פוצלו. בדרך כלל לפחות אזור סטטיסטי אחד לא כלול במחקר. לכל אזור חושב האחוז שבמחקר מתוך כלל הנדגמים ב-1983 בכל האזורים הסטטיסטיים המתאימים להגדרת 1972.

$$\% \text{ הנדגמים באזור} = \frac{\text{נדגמים בשיקום ב-1983}}{\text{נדגמים ב-1983 בכל האזורים המתאימים להגדרת 1972}}$$

בטבלה המסכמת F.4 אומדן אחוז התושבים באזורים המשוקמים כפי שחושבו בטבלאות F.1-F.3. כמו כן אומדן מספר הנדגמים ומספר משקי הבית הנדגמים באזורים הסטטיסטיים המתאימים למקרים א-ג.

טבלה ו.1: מרואיינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) כאחוז מהמרואיינים באזורים סטטיסטיים מלאים (F.S.A.) לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA)

Table F.1:

Interviewees (INT) in Project Renewal's Neighborhoods (PR) as a Portion of Full Statistical Areas (F.S.A.) by Localities and Statistical Areas (SA) 1972, 1983.

LOCALITIES	SA 1972 ¹	SA 1983 ¹	PR INT ²	F.S.A INT ³	% in PR
ASHDOD	70007	70023	219	1051	20.84
BENE BERAQ	6100013	6100114	1059	1194	88.69
HOD HASHARON	9700001	9700001	616	1187	51.90
HOD HASHARON	9700003	9700004	266	341	78.01
HOLON	6600061	6600331	465	1033	45.01
JERUSALEM	3000123	3000123	429	769	55.79
KFAR SABA	6900001	6900011	456	650	70.15
KFAR SABA	6900003	6900013	435	527	82.54
LOD	7000005	7000032	412	735	56.05
NAHARIYA	9100004	9100004	755	821	91.96
NETANYA	7400012	7400121	653	916	71.29
NETANYA	7400011	7400122	121	778	15.55
PETAH TIQWA	7900064	7900422	470	559	84.08
QIRYAT ATTA	6800003	6800003	854	1045	81.72
QIRYAT MAL'AKHI	1034001	1034002	383	586	65.36
RAMAT HASHARON	2650002	2650002	505	680	74.26
RAMLA	8500004	8500022	130	637	20.41
RISHON LEZIIYON	8300011	8300121	486	982	49.49
TEL AVIV	5000942	5000942	636	708	89.83
TIBERIAS	6700008	6700010	274	376	72.87

1. See note 1, Table B.1
2. Calculated from a tape prepared by the Central Bureau of Statistics for the Housing and Construction Ministry from the 1983 Population and Housing Census. The data refers to interviewees residing in SA which are only partially included in Project Renewal.
3. Calculated from a tape of 1983 Population and Housing Census.

טבלה 2.1: מרואינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) כאשר האזורים הסטטיסטיים פוצלו, לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA)

Table F.2:

Interviewees (INT) in Project Renewal's (PR) Neighborhoods

When the Areas are Split, by Localities and Statistical Areas (SA) 1983.

LOCALITIES	SA ¹	IN PROJECT		OUT OF PROJECT		TOTAL	% IN PROJECT
	1972	SA ¹	PR INT. ²	SA ¹	INT. ²	(3)=	(1)/(3)
		1983 ¹	(1)	1983 ¹	(2)	(1)+(2)	
HADERA	6500006	043	737	041	226	963	76.53
HAIFA	4000323	425	839	424	960	1799	46.64
HAIFA	4000616	714	496	722 723	629 694	1819	27.27
JERUSALEM	3000311	312	900	311	611	1511	59.56
NESHER	2500001	002	828	001 003	620 482	1930	42.90
RISHON LEZIYYON	8300043	314	340	311 316	28 192	560	60.71
TEL-AVIV	5000226	227	735	226	637	1372	53.57
YAVNE	2660001	004	612	002	94	706	86.69

1, See note 1, Table B.1

2. Calculated from a tape of 1983 Population and Housing Census.

טבלה 3.1: מרואינים (INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) כאחוז מהמרואינים באזורים סטטיסטיים מלאים (F.S.A.) כאשר האזורים פוצלו לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA)

Table F.3:

Interviewees (INT) in Project Renewal's Neighborhoods (PR) as a Portion of Full Statistical Areas (F.S.A.) when the Areas are Split by Localities and Statistical Areas (SA) 1983.

LOCALITIES	SA 1972	IN PROJECT				OUT OF PROJECT		TOTAL (4)= (2)+(3)	% IN PROJ (1)/(4)
		SA 1983	PR ¹ INT. (1)	F.S.A. ² INT. (2)	% IN PROJ (1)/(2)	SA 1983	INT. ² (3)		
HERZELIYYA	6400021	022	432	971	44.49	021	778	1749	24.7
NAZERET ILLIT	1061005	007	748	1064	70.30	008	482	1546	48.3
LOD	7000006	041	482	690	69.86				
		042	609	928	65.63				
		043	616	880	70.00			2498	68.3
RISHON LEZIYYON	8300022	117	211	583	36.19	113	587		
						114	822		
						115	618		
						116	559	3169	6.7
YAHUD	9400001	003	593	593	100.00	001	537		
		004	414	828	50.00	002	655	2613	38.5

1. See note 2, Table F.1
2. See note 3, Table F.1

טבלה 4.ו: מרואינים (INT) ומשקי בית שרואינו (HH INT) בשכונות פרויקט השיקום (PR) לפי ישוב ומספר אזור סטטיסטי (SA), אומדן עבור המבוסס על אחוז בפרויקט (PROP in PR) 1972

Table F.4:

Interviewees (INT) and Households Interviewed (HH INT) in Project Renewal (PR) by Localities and Statistical Areas (SA), Estimate for 1972, Based on Proportion in Project (PROP in PR).

LOCALITY	NEIGHBORHOOD	SA 1972	PROP ¹ IN PR	INT ²	EST INT	HH ² INT	EST HH INT
ASHDOD	ROVA BEIT	70007	20.84	876	183	222	46
BENE BERAQ	PARDES KATZ	6100013	88.69	1138	1009	292	259
HADERA	GIVAT OLGA	6500006	76.53	1080	827	260	199
HAIFA	NEVE DAVID	4000323	46.64	848	396	252	118
HAIFA	NEVE YOSEF	4000616	27.27	1795	489	606	165
HERZELIYYA	NEVE ISRAEL	6400021	24.70	1163	287	320	79
HOD HASHARON	MAGDIEL GIL AMAL	9700001	51.90	797	414	224	116
HOD HASHARON	GIORA	9700003	78.01	403	314	101	79
HOLON	MITERANI SCHOOL	6600061	45.01	1283	577	372	167
JERUSALEM	BUCHARIM	3000123	55.79	862	481	209	117
JERUSALEM	SHTERN ST.	3000311	59.56	1101	656	358	213
KFAR SABA	YOSEFTAL	6900001	70.15	723	507	182	128
KFAR SABA	KAPLAN	6900003	82.54	423	349	87	72
LOD	NEVE ZAIT	7000005	56.05	907	508	225	126
LOD	NEVE ZAIT	7000006	68.33	1660	1134	394	269
LOD	NEVE ZAIT	7000006	68.33	1660	1134	394	269
LOD	NEVE ZAIT	7000006	68.33	1660	1134	394	269
NAHARIYA	KAZENELSON	9100004	91.96	1014	932	304	280
NAZERET ILLIT	SHALOM	1061005	48.30	95	46	20	10
NESHER	TEL HANAN	2500001	42.90	1877	805	521	224
NETANYA	SELA	7400011	15.55	888	138	206	32
NETANYA	SELA	7400012	71.29	903	644	224	160
OR YEHUDA	HISTADRUT	2400001	81.30	1436	1167	324	263
OR YEHUDA	HISTADRUT	2400001	81.30	1436	1167	324	263
PETAH TIQWA	YOSEFTAL	7900064	84.08	580	488	149	125
QIRYAT ATTA	HARAKAFOT	6800003	81.72	923	754	248	203
QIRYAT MAL'AKHI	KIBUTZ GALUIOT	1034001	91.29	1775	1620	386	352
QIRYAT MAL'AKHI	MERKAZ	1034001	91.29	1775	1620	386	352
QIRYAT MAL'AKHI	MA'ARAV	1034001	91.29	1775	1620	386	352
QIRYAT MAL'AKHI	DAROM	1034001	91.29	1775	1620	386	352
RAMAT HASHARON	MORASHA	2650002	74.26	831	617	211	157
RAMLA	OLD CITY	8500004	20.41	747	152	176	36
RISHON LEZIYYON	MIZRACH	8300011	49.49	548	271	136	67
RISHON LEZIYYON	SELLA	8300022	6.70	1011	68	282	19
RISHON LEZIYYON	RAMAT ELIYAHU	8300043	63.71	541	328	168	102
TEL AVIV	NEVE SHARET	5000226	53.57	1234	661	385	206
TEL AVIV	NEVE ELIEZER	5000942	89.83	893	802	183	164
TIBERIAS	RAMAT TVERIA	6700008	72.87	747	544	156	114
YAHUD	MERKAZ	9400001	38.50	1797	692	438	169
YAHUD	MERKAZ	9400001	38.50	1797	692	438	169
YAVNE	WIZMAN, HOLOT	2660001	86.69	692	600	168	146

1. See Tables F.1, F.2, F.3

2. See note 3, Table F.1

נספח ז': הגורמים להגירה - סקר ספרות

ניידות רצונית¹ של תושבים נובעת מן הגורמים הבאים ומיחסי הגומלין ביניהם:

1. מאפייני משק הבית;
2. מאפייני יחידת הדיור הנוכחית;
3. מאפייני סביבת המגורים הנוכחית;
4. השפעת גורמים חיצוניים (תנאי השוק ומדיניות ממשלתית) על הדיור הנוכחי והאלטרנטיבי.

מאז מחקרו החלוצי של רוסי שנערך בפילדלפיה בראשית שנות החמישים (Rossi, 1980), נערכו עשרות מחקרים בארצות שונות במטרה לאתר את מידת השפעתם של גורמים שונים על ניידות תושבים. שיטת המחקר המקובלת ביותר היא מחקר קורלטיבי, לגילוי קשרים סטטיסטיים בין ניידות לבין אפיוני משק הבית ויחידת הדיור. מחקרים אלה השתמשו לעתים בנתונים ממפקדי אוכלוסין (Abu Lughod and Foley, 1968; Long, 1972) או מרשומות של חברת שיכון (Clark et al. 1984), לעתים בנתונים מסקרים רב תכליתיים (Fredland, 1974), ולעתים קרובות בסקרי ניידות מיוחדים. סקרים אלה היו לעתים רטרופקטיביים, כשהנחקרים מתבקשים לדווח על שינויי מקום מגורים ואפיוני משק הבית מספר שנים (לעתים אף עשור ויותר) אחורה (Chevan, 1971), וסקרים אחרים היו סקרי פאנל, כאשר מדגם של משפחות, חלקן ניידות וחלקן לא ניידות, נשאל על אפיוני משק הבית ויחידת המגורים בהפרש של מספר שנים (Sell & Dejong, 1983; Van Arsdol et al. 1968; Droetboom et al. 1971).

סקרים חוזרים יקרים וקשים לביצוע, ודיווחים רטרופקטיביים סובלים מהטיות ועיוותי זכרון. לכן היו חוקרים (Rossi, 1980) אשר העדיפו לבדוק קשר בין איפיוני משק הבית או יחידת הדיור לבין כוונות ניידות. במחקרים שונים נמצא פער בין כוונות ניידות לבין ניידות למעשה, אך נמצא גם כי כוונות הן מנבא טוב לניידות (Sell & Dejong, 1983; Rossi, 1980, p. 157; Van Arsdol et al., 1968). באחד המחקרים (Roistacher, 1974) נמצא כי תוך ארבע שנים עברו 70% ממי שהצהירו על כוונה לעבור, לעומת 30% ממי שהצהירו על כוונה להשאר בדירתם. מחקרי כוונות עשויים, איפוא, לשמש תחליף למחקרי ניידות, בתנאי שאין שוכחים את הפער בין השניים.

¹ הדיון מתייחס להגירה רצונית (וולנטרית), השונה מהגירה כפויה, הנגרמת בלחץ גורמים חיצוניים כמו מלחמה, שינוי כפוי של תכניות עיר ועוד.

בגלל הבעיות שנזכרו לעיל היו חוקרים שהעדיפו לבדוק את הגורמים לניידות כפי שהם נתפסים על ידי בני משפחות ניידות, כאשר הנחקרים מתבקשים להסביר את הניידות או כוונות הניידות שלהם. זוהי שיטת מחקר חסכונית יחסית, שיתרוגה העיקרי הוא ביכולתה "לתפוס" מניעים לניידות ניידות או מקדימה, אשר אינה באה לידי ביטוי בקשרים סטטיסטיים בין איפיונים לניידות. חולשתה של שיטה זו היא, כמובן, בטוביקטיביות של התשובות וברצונם של הנשאלים להציג עצמם באור חיובי (Michaelson, 1980; Coupe & Morgan, 1981; Zimmer, 1973).

סיכום ממצאי המחקרים השונים, כפי שיוצג להלן, יסתמך על עבודות שנעשו בכל אחת משלוש הגישות הנ"ל או בצירוף כלשהו שלהן. כמו כן נעזר בסקירות ספרות (Quigley & Weinberg, 1977; Clark and Onaka, 1983) ובעיקר זו של שפירו ולאור, (1988), אשר הקיפו, בין השאר, מחקרים שלא היו נגישים לנו.

מאפייני משק הבית

ההסבר המקובל לניידות של משקי בית הוא הצורך להתאים את תנאי הדיור לצרכים המשתנים של המשפחה. על מרבית החוקרים מקובלת טענתו של רוסי אשר קבע: "ניידות היא התהליך באמצעותו מתאימות משפחות את תנאי הדיור שלהן לצרכי הדיור המשתנים כתוצאה משינויים בהרכב המשפחה בשלבים שונים של מחזור החיים". (Rossi, 1980: 61). המעבר משלב לשלב במחזור החיים כרוך בשינוי מספר הנפשות במשק הבית, וכן בשינוי תפקידים וצרכים של בני משפחה כפי שהם נתפסים בתרבויות שונות. מקובל, בחברות תעשיתיות ובמיוחד בקרב המעמד הבינוני, שילדים זקוקים למידה הולכת וגוברת של "פרטיות" ככל שהם גדלים, הצורך המשתנה בפרטיות משפיע על שטח המגורים הדרוש למשפחה לא פחות משינוי מספר הנפשות (Seek, 1983). יתר על כן, המעבר משלב לשלב במחזור החיים משפיע לא רק על השטח הדרוש למשפחה, כי אם גם על דרישות אחרות המופנות כלפי יחידת הדיור וסביבתה. לסוג המבנה (חד משפחתי או רב-קומות), להרכב האוכלוסיה בסביבת המגורים, לרשתות שכנות ושארות ולנגישות לשרותי חינוך, בילוי פנאי או בריאות ישנה משמעות שונה בשלבים שונים של מחזור החיים.

רוסי (1980: 123) מדווח כי מרבית המעברים נעשים בעשור הראשון לקיומו של משק בית. צ'בן (1971) וגודמן (1974) מדווחים על ממצאים דומים. חוקרים אחרים מדווחים על נייזות גבוהה יחסית במשפחות עם ילדים קטנים (Abu Lughod and Foley, 1968; Long, 1972) או על שיעור גבוה יחסית של נייזות סמוך ללידת הילד הראשון (Spear et al, 1974). השוני בין ממצאים מחקרים שונים נובע בעיקר משוני בניסוח השאלות ומשוני במדגמים. כל הממצאים בנושא זה תואמים את הטיעונים שפורטו לעיל.

אחד הממצאים החוזרים על עצמם במחקרים שונים הוא הקשר השלילי בין גיל ראש המשפחה לבין נייזות. משקי בית, שראשיהם קשישים, נייזים פחות מאלה שראשיהם צעירים (Abu Lughod & Foley, 1968; Roistacher, 1974; Rossi, 1980). (Fredland, 1974; Butler et al. 1964).

הממצאים בנושא השפעת גודל המשפחה על נייזות אינם עקביים. היו שמצאו נייזות רבה יותר במשפחות גדולות (Spear et al. 1974; Rossi, 1980), והיו שדיווחו על נייזות של משפחות קטנות דווקא (Roistacher, 1974). אין טיבה לצפות לקשר בין נייזות לבין גודל משפחה, אלא לבין הרחבת המשפחה. ואמנם נמצא כי ילדים שנוספים למשפחה מגדילים את נייזותה או כוונות נייזותה (Michaelson, 1980) (Chevan 1971; Fredland 1974; Zimmer 1973). היו שדיווחו על נייזות גוברת כאשר משק הבית גדל או קטן, דהיינו בשני הקצוות של מחזור החיים (Goodman 1974), והיו שמצאו שגידול בלבד משפיע על נייזות (Rossi 1980). הקשרים בין נייזות לשינויים בגודל המשפחה נמצאו חלשים מהצפוי (Rossi, 1980: 39) זאת, כנראה, משום שמשפחות מציינות גידול משפחה כשיקול מרכזי בהחלטות על נייזות, אלא שהמעבר מזירה לדירה אינו מתרחש בהכרח סמוך לשינוי בגודל המשפחה (Coupe & Morgan, 1981).

לאפיוני משק הבית שייך גם משתנה המעמד החברתי-כלכלי. הממצאים בנושא זה אינם עקביים (Quigly & Weinberg, 1977). היו שמצאו נייזות רבה יותר אצל מי שרמת הכנסתם עלתה (Roistacher, 1974), או מי שמעמדם התעטוקתי השתפר (Fredland, 1974). חוקרים אחרים לא מצאו קשר בין נייזות למעמד חברתי כלכלי או לשינויים במעמד. יתר על כן, בניגוד להשערתם, לא מצאו בטלר ועמיתיו (Butler et al. 1969) קשר בין שציפות מוביליות חברתית לנייזות. מייכלסון, לעומתם, מצא עדות עקיפה לכך שנייזות מונעת על ידי שאיפות לשיפור המעמד החברתי. משפחות נייזות נוטות להעריך את שכניהם לדירת המוצא כנחותים או כשווים להם, ואת שכניהם בדירת היעד כשווים או עולים עליהם עצמם. (Michaelson, 1972).

סיכום סקירת הספרות שהובא לעיל מוביל למסקנה שהמניע העיקרי לניידות תושבים נעוץ ברצונן של משפחות להתאים בין תנאי החיים לבין הצרכים האופייניים להן בהתאם לשלב בו הן נמצאים במעגל החיים (life cycle). השוואת החשיבות היחסית של מאפייני יחידת הדיור לעומת סביבת הדיור תומכת בטענה שמאפייני יחידת הדיור בעלי משקל רב יותר בהחלטת הניידות. אולם ישנן עדויות אחדות שהחשיבות היחסית של מאפייני יחידת הדיור לעומת מאפייני סביבת הדיור משתנה בהתאם למיקום במעגל החיים המשפחתי.

ספר ופרימו (1985) מצאו שהנכנסים לשכונת מצוקה מונעים בעיקר ע"י שיקולים הקשורים באיכות הדירה, ואילו היוצאים מאותן שכונות מונעים יותר ע"י שיקולים של אופי השכונה. בין הנכנסים יותר "זוגות צעירים" המחפשים דיור נאות בעלות נמוכה. כאשר ילדי המשפחה מגיעים לגיל חינוך חובה הופכים שיקולים הקשורים לרמת האוכלוסיה ואיכות שרותי החינוך למרכזיים, ומניעים משפחות "חזקות" לנטוש שכונות "מצוקה".

השפעת גורמים חיצוניים (ממשלתיים או פרטיים)

בנוסף להשפעת תנאי החיים הנוכחיים של המשפחה על החלטת הניידות ישנם כוחות שוק ומדיניות ממשלתית המעצבים את החלופות הזמינות ליחידות דיור וסביבות מגורים ולכן יש להן השפעה חשובה על החלטת המשפחה או היחיד.

Bradbury et al. (1982) דנים בבניית יחידות דיור רבות מאד בארה"ב שגרמו לתנועת משקי בית אל מחוץ לשכונות ישנות בטבורי הערים. Rossi & Shlay (1982) המליצו על מחקרי ניידות בעלי זיקה רבה יותר למדיניות הציבורית. Varady (1983, 1988) היה אחד החוקרים המעטים שניסה לחקור את תפקידן של החלטות ממשלה תוך התייחסות לגורמים נוספים המשפיעים על ניידות התושבים. Clark & Moore (1972) דנו בפערים שבין התאוריה לבין המעשה במתן הסבר ליחסי הגומלין בין תוכניות צבוריות לבין ניידות התושבים.

המחקר הנוכחי מהווה נסיון להבין את היחסים בין מדיניות צבורית לבין החלטות ניידות של יחידים. פרויקט שיקום השכונות נועד להשפיע הן על איכות יחידות הדיור והן על איכותן של השכונות. לכן יש לנו סיבה מספקת להניח שיש לו השפעה על דפוסי ההגירה.

רשימת ספרות

Abu-Lughod, J. & M.M. Foley, (1968) The Consumer Votes by Moving in Foot, N.N. et al (ed.), Housing Choices and Constraints, New York, McGraw-Hill.

Adler, Haim and Drucker-Meltzer, Pessi (1983) A Survey of Evaluation of Educational Intervention Programs. Research Report. Hebrew Univesity's Research Institute on Innovation in Education.

Alterman Rachelle, Carmon Naomi, Hill Moshe (1986) Comprehensive Evaluation of Israel's Project Renewal, Research Report. Haifa: The Samuel Neaman Institute, Technion - Israel Institute of Technology.

Bradbury, Katherine, L., Downs Anthony, Small Kenneth, A. (1982) Urban Decline and the Future of American Cities, The Brookings Institution, Washington D.C.

Butler, E.W., Chapin, F.S. and Hemmens, G.C. (1969) Moving Behavior and Residential Choice, National Academy of Sciences.

Butler, E.W., Sabagh, G. and Van Arsdol, M.D. Jr. (1964) Demographic and Social Psychological Factors in Residential Mobility, Sociology and Social Research, 48/2.

Carmon, Naomi and Hill, Moshe (1984) "Project Renewal: An Israeli Experiment in Neighborhood Rehabilitation". Habitat International, Vol. 8(2): 117-132.

Chevan, A. (1971) Family Growth, Household Density and Moving, Demography, 8, pp 451-458.

Clark, W.A.V., Deurloo, M.C. and Dielman, F.M. (1984) Housing Consumption and Residential Mobility, Annals of the Association of American Geographers, 74/1 (March), pp. 29-43.

Clark, W.A.V., Onaka J.L. (1983) Life Cycle and Housing Adjustment as Explanation of Residential Mobility, Urban Studies 20/1, (February), pp. 47-57.

Connerly, C.E. (1986) The Impact of Neighborhood Social Relations on Prospective Mobility, Social Science Quarterly, 67/1 (March), pp. 186-194.

Coupe, R.T., Morgan, B.S. (1981) Towards a Fuller Understanding of Residential Mobility: A Case Study in Northhampton, Environment and Planning, 13/2, pp. 201-216.

Droetboom, T. Jr. Macallister, R.J., Kaiser, E.J. and Butler, E.W. (1971) Urban Violence and Residential Mobility, Journal of the American Planning Association, 37, pp. 319-325.

Elazar, Daniel J., King, Paul E. (1982) The Extent, Focus and Impact of Diaspora Involvement in Project Renewal (Interim Report), Jerusalem Institute for Federal Studies.

Enosh, Nava, Shacham Yosef, Leslaw Abraham (1980) "Subjective and Objective Criteria of Quality of Life in Deprived Neighborhoods", Working Paper, Work and Welfare Research Institute, The Hebrew University of Jerusalem.

Fredland, D.R. (1974) Residential Mobility and Home Purchase, Lexington.

Ginsberg, Yona, Werczberger, Elia (1984) The Renovation of Shared Areas in and around Residential Buildings. Research Report. The Center for Urban and Regional Studies, Tel-Aviv University.

Gottlieb, Avi (1985) Work Groups in Project Renewal. A Comprehensive Research Report. Department of Sociology and Anthropology. Tel Aviv University.

Korazim, Yossi (1986) Or Yehuda - Evaluation Findings and Position Paper. Presented to the Or Yehuda Short-Range Policy Planning Team.

Lerman, Robert, Borukhov Eliahu et al. (1985) Project Renewal's Housing Initiatives: Their Impact on Housing Conditions and Housing Values. Research Report. The Brookdale Institute of Gerontology and Human Development.

Long, L.H. (1972) The Influence of Number and Ages of Children on Residential Mobility, Demography, 9, pp. 371-382.

Marx, Emanuel, Weingrod, Alex (1985) An Anthropological Study of Three Renewal Neighborhoods. Research Report. Social Studies Center, Sde Boker, Desert Research Institute, Ben Gurion University.

Michaelson, W. (1980) Residential Mobility as a Dynamic Process: A Cross-Cultural Perspective, in C. Ungerson and V. Karn (eds.) The Consumer Experience of Housing, Gower, pp. 36-49.

Michaelson, W. (1972) Environmental Choice, Human Behavior and Residential Satisfaction, Oxford University Press, Oxford.

Quigley, J.M. and Weinberg, D.H. (1977) Intra-Urban Residential Mobility - A Review and Synthesis. International Regional Science Review, Vol. 2, pp. 41-66.

Roistacher, E. (1974) Residential Mobility, in J.N. Morgan et al., Five Thousand American Families, Volume 2, Institute of Social Research, The University of Michigan.

Rossi, P.H. (1980), Why Families Move? 2nd Edition, Beverly, California, Sage Publication.

Seek, N.H. (1983) Adjusting Housing Consumption: Improve or Move, Urban Studies, 20/4, (Nov.) pp. 455-469.

Sell, R. and Dejong, G.F. (1983) Deciding Whether to Move: Mobility, Wishful Thinking and Adjustment, Sociology and Social Research, 67/2, (January), pp. 146-165.

Shefer, D. and Primo, N. (1985) The Determinants of Household Migration into and out of Distressed Neighborhoods, Urban Studies, 22/4, pp. 339-347.

Shelach, Ilana (1984) Local Steering Committees in Project Renewal Neighborhoods. Research Report, Institute for Labor and Welfare Studies, Hebrew University, Jerusalem.

Spear, A. Jr., Goldstein S. and Freg W.H. (1974) Residential Mobility, Migration and Metropolitan Change. Ballinger Publishing Company.

The International Committee for the Evaluation of Project Renewal (1984). The Government of Israel, Ministry of Housing, Office of the Deputy Minister, The Jewish Agency.

Van Arsdol, M.D. Jr., Sabagh, G. and Butler E.W. (1968) Retrospective and Subsequent Residential Mobility, Demography, 5/1, pp. 249-261.

Varady, D.P. (1983), Determinants of Residential Mobility Decision, Journal of the American Planning Association, 49/2, pp. 99-184.

Zimmer, B.G. (1973) Residential Mobility and Housing, Land Economics, 49/3, (August), pp. 344-350.

אגוזי משה, (1978) "ההרכב החברתי-כלכלי של ישובים ואזורים סטטיסטיים בישראל, על פי מפקד האוכלוסין והדיוור, 1972", משרד החינוך והתרבות, המחלקה לתכנון, ירושלים.

אלתרמן, רחל, היל משה, כרמון נעמי (1985) הערכה כוללת של פרויקט שיקום השכונות בישראל, מוסד שמואל נאמן, הטכניון, חיפה.

אנוש נאוה, שחם יוסף, לסלאו אברהם (1981) איכות חיים בשכונות מצוקה - סיכום ממצאים מ-5 אזורים. דו"ח מחקר המכון לחקר עבודה ורווחה, האוניברסיטה העברית בירושלים ומשרד העבודה והרווחה, ירושלים.

אפרת אלישע, (1987) עיירות הפיתוח בישראל - עבר או עתיד? הוצאת אחיאסף, תל אביב.

באום שרה, שפירא חנה (1988) הערכת פרויקט שיקום השכונות בשכונת נוה אליעזר, תל אביב. הסוכנות היהודית לארץ ישראל, משרד הבינוי והשיכון, עיריית תל-אביב יפו.

בן טוביה, שילה (1987), אפיון יחידות גיאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-הכלכלית של האוכלוסייה, פרסומי מפקד האוכלוסין והדיוור 1983, מס. 15.

ברמן יצחק, (1979) אזורים סטטיסטיים עירוניים בישראל - אפיונים חברתיים. משרד העבודה והרווחה, המחלקה לתכנון ומידע, ירושלים.

הוועדה הבינלאומית להערכת פרויקט שיקום והתחדשות השכונות (1985), סיכום ממצאים והמלצות. משרד הבינוי והשיכון והסוכנות היהודית.

הירש איילה, (1987) התחדשות שכונת דורה-נתניה, משרד הבינוי והשיכון - פרויקט שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים.

הר-פז חיים, חרד מנשה, פזיזה מיכאל (1983) השפעת פרויקט שיקום השכונות בתל-אביב יפו על שינוי עמדות התושבים, המרכז למחקר כלכלי וחברתי, עיריית תל-אביב-יפו.

חובב חגית, בן יצחק יהודה (1986). שינויים בפרופיל האוכלוסייה בשכונות ובשוכים הכלולים בפרויקט שיקום השכונות לאור מפקדי האוכלוסין והדיוור, 1972, 1983, משרד הבינוי והשיכון - הצוות למדיניות חברתית, ירושלים.

חובב חגית, (1978), אזורי מצוקה בישראל - פרמטרים ודרוג, משרד הבינוי והשיכון, ירושלים.

כהן יצחק, (מאי 1977), מיפוי אזורים חברתיים-כלכליים בישראל: ממדי מצוקה ורווחה, יועץ ראש הממשלה לענייני רווחה כלכלית, המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

כורזים יוסי (1986) הערכה כוללת של פרויקט השיקום בשכונת פרדס כץ 1979-1986, הסוכנות היהודית לארץ ישראל, המחלקה להתחדשות השכונות, אגף התכנון.

כרמון נעמי, (1985) תוצאות פיטיות וחברתיות של פרויקט שיקום השכונות, מוסד שמואל נאמן, הטכניון, חיפה.

לב גרשון (עורך) חוק לעידוד השקעות הון, תשי"ט-1959, תל אביב.

לירון רות, שפירו שמעון (1984) שיתוף נציגי התושבים בניהול פרויקט שיקום והתחדשות השכונות (מחקר הערכה) המרכז לפיתוח על שם פנחס ספיר ליד אוניברסיטת תל-אביב, תל אביב.

מוצפי דוד, שאבי תמיר (1986) אנטומיה של שיקום שכונות באור יהודה. מוגש לוועדת פרס קפלן 1986, אור יהודה.

נאור גרשון, (1972) "המלצות מתוך דוח ועדת המומחים לענין סיווג עיירות הפיתוח" תכנון סביבתי 20/21, עמ' 76-96.

נאור גרשון, (1973) "סיווג ערי הפיתוח", עיר ואזור, שנה ראשונה, חוברת 2, עמ' 81-84.

דו"ח הוועדה הבין משרדית לסיווג ערי הפיתוח (ועדת צילקר) משרד העבודה והרווחה, ירושלים 1986.

פרס יוחנן, (1976) יחסי עדות בישראל, תל אביב, הוצאת ספרית הפועלים.

צ'רצ'מן ארזה (1985) שיתוף תושבים ומעורבותם בפרויקט השיקום. דו"ח מחקר, חיפה: מוסד שמואל נאמן, הטכניון-מכון טכנולוגי לישראל.

שפירו שמעון, לאור גילה (1988) השפעת שיפור הדיור על נייכות משקי-בית ואיכות חיי המשפחה: מעקב אחר משפחות שנעזרו בהלוואות להרחבת דירות במסגרת פרויקט שיקום שכונות. המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר, אוניברסיטת תל-אביב.

שפר דניאל, פרנקל אמנון (1987) אלטרנטיבות לפיתוח כלכלי-חברתי של ערי הפיתוח בישראל - שלב א'. חיפה: מוסד שמואל נאמן, הטכניון-מכון טכנולוגי לישראל.

תור פנחס, לוינסון אסתר, איצקוביץ זורון, בן יצחק יהודה (1988). הערכת פרויקט שיקום שכונות בשכונה ג' בבאר שבע. הסוכנות היהודית לארץ ישראל, משרד הבינוי והשיכון, עיריית באר שבע.

דירקטוריון המוסד

שמואל נאמן, ניו יורק, ארה"ב

עוזיה גליל, נשיא, אלרון, חיפה

בריאן סילבר, פרופסור לכימיה, משנה לנשיא, טכניון, חיפה

אורי שמיר, פרופסור להנדסה אזרחית, משנה לנשיא, טכניון חיפה

מנהל המוסד

זאב תדמור, פרופסור להנדסה כימית, טכניון, חיפה

מועצה מיעצת

ד. גרשון, פרופסור לביוולוגיה, הטכניון

ג. הרברט, פרופסור לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

א. וינר, יו"ר מועצת המנהלים, תה"ל מהנדסים יועצים, תל-אביב

י. חופי, אלוף (מיל.), מנהל כללי, חברת החשמל לישראל, חיפה

ע. חורב, אלוף (מיל.), נשיא לשעבר של הטכניון

ד. חסון, פרופסור להנדסה כימית, הטכניון

א, כהן, פרופסור לפיסיקה, הטכניון

מ רובינוביץ, פרופסור להנדסת תעשייה וניהול, הטכניון

ש. מרחב, פרופסור להנדסה אוירונוטית, הטכניון

סגל

גב' ר. ריבקינד - מזכירה

אינג' ד. כהן - מרכז פרויקטים וסדנאות

מוסד שמואל נאמן

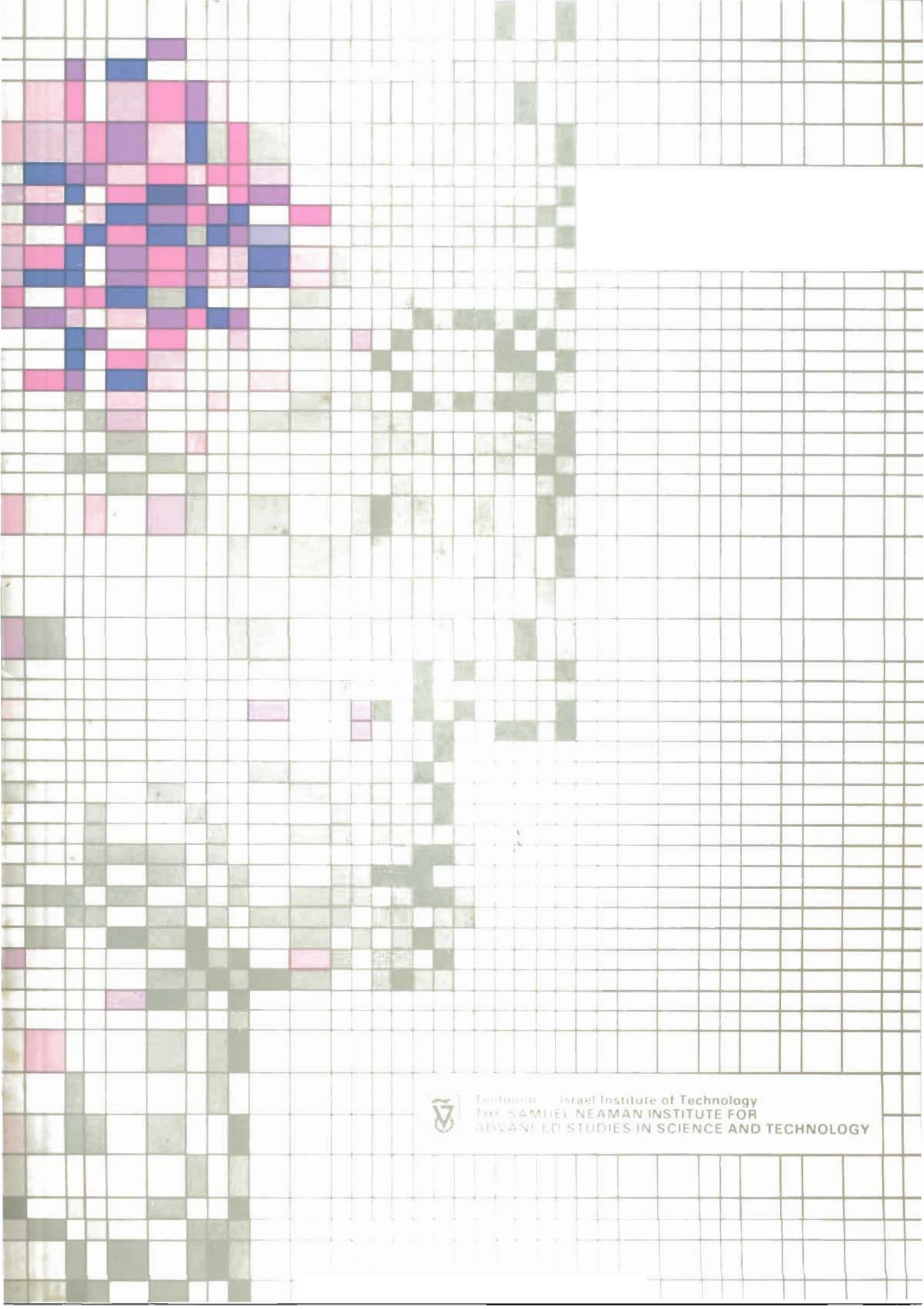
למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה

מוסד ש. נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה נוסד בטכניון על פי החלטת סנט הטכניון ב-5 בפברואר 1978 בהתאם להסכם שנחתם בין מייסדו, מר שמואל נאמן, אגודת דורשי הטכניון בארה"ב והטכניון.

מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה הינו מוסד שלא למטרות רווח. המוסד נועד לסייע במציאת פתרון לבעיות לאומיות בתחום המדע, ההנדסה, הכלכלה וההתפתחות החברתית במדינת ישראל להעלאת איכות החיים של אזרחיה שמטרתו העיקרית היא לבחון באמצעות הכלים של המדע והטכנולוגיה בעיות בעלות חשיבות לאומית במדיניות הצבורית, הניצבות בפני מדינת ישראל. המוסד התבסס כ"מרכז חשיבה" של הטכניון בנושאי מדיניות צבורית בשטחים הנ"ל, תוך ניצול משאבי האנוש העשירים של הטכניון, מוסדות אקדמיים ואנשי מדע אחרים בישראל, וכן מדענים בולטים מחו"ל. המוסד אמור לשמש גשר בין מוסדות האקדמיה לבין מקבלי ההחלטות, ע"י הגדרת הבעיות ויישום שיטות מחקר וידע מתקדמים לניתוחן. פעילויות המוסד מתרכזות במספר תחומים (נושאי טכנולוגיה ומדיניות, מגמות במדע וטכנולוגיה בישראל, חינוך והאוניברסיטאות, פילוסופיה וטכנולוגיה, סביבה, בריאות ואיכות חיים), בסדנאות וקורסים קצרים ובתכניות פרסום והפצה.

המימון למחקרים בא בעיקרו מקרן שהוקמה באגודת דורשי הטכניון בארה"ב למטרה זו ע"י מר ש. נאמן, דבר זה מבטיח את עצמאות המוסד. המוסד מבצע מחקרים גם באמצעות חוזים עם ארגונים ממשלתיים או פרטיים, אך שומר בכל מקרה על חוסר תלות ועצמאות.

כל נושא מחקר במסגרת המוסד אמור להיות לימוד אקדמי מעמיק, הראוי לפרסום מדעי ולתשומת לב ציבורית, אולם אין המוסד עצמו נוקט עמדה כלשהי בנושאי מדיניות.

Technion - Israel Institute of Technology
THE SAMUEL NEAMAN INSTITUTE FOR
ADVANCED STUDIES IN SCIENCE AND TECHNOLOGY